

Ministerie van Defensie

De veteranennota

2023-2024

Voorwoord

Tachtig jaar na D-Day leest u deze Veteranennota. Dankzij de moed en offers van de helden van toen, zijn generaties opgegroeid in vrede en vrijheid. We staan aan de vooravond van een nieuw tijdperk, waarin het koesteren en beschermen van deze zwaarbevochten verworvenheden op de schouders van een nieuwe generatie rust. In de wetenschap dat, een mensenleven later, de vrijheid in Europa opnieuw onder druk staat.

Het koesteren van vrede en vrijheid gaat voor mij hand in hand met de erkenning en waardering voor onze veteranen. Daar geven wij als samenleving met elkaar vorm aan. Nederland telt ruim 100.000 veteranen, circa 25.000 van hen in werkelijke dienst.

Onze veteranen dienden Nederland onder oorlogsomstandigheden of namen deel aan missies ter handhaving en bevordering van de internationale rechtsorde. Als geen ander kennen zij de waarde van vrede en vrijheid. Wij kunnen veel van hen leren: in de klas, op werk, als samenleving. Laten we dat ook doen, om weerbaarder te worden.

Dit jaar vieren wij het 10-jarig bestaan van de Veteranenwet, waarin de bijzondere positie van de veteraan is verankerd. Een feestelijke mijlpaal en tegelijkertijd een moment om stil te staan bij de vraag wat beter kan. Past het veteranenbeleid al onze veteranen? Iedere veteraan is immers uniek. Ook de dreigingen en vormen van inzet veranderen in rap tempo. Het is belangrijk dat het veteranenbeleid zich daartoe verhoudt en blijft innoveren.

Een ding is zeker: we hebben iedereen nodig. Dit jaar werd de 'Francien de Zeeuwpenning' voor het eerst uitgereikt. Francien de Zeeuw (1922-2015) was een van de eerste vrouwelijke veteranen en een verzetsheld. Deze onderscheiding is een erkenning voor en door de Defensieorganisatie voor pioniers die zich met moed, creativiteit en doorzettingsvermogen inzetten voor een inclusievere en dus sterkere krijgsmacht. Leave no man behind wordt leave no one behind.

Veteranenzorg is een voortdurende missie. Tegelijkertijd zie ik ook hoe vergesvorderd onze kennis en kunde in Nederland al is. Dan denk ik bijvoorbeeld aan de ondersteuning van Oekraïense veteranen in het Militair Revalidatiecentrum in Doorn. Aan assistentiehonden van KNGF Geleidehonden en Hulphond Nederland voor onze veteranen, aan het KNAK-initiatief en aan de goede samenwerking tussen het Nederlands Veteraneninstituut en het Leger des Heils.

Mijn erkenning en waardering gaan uit naar al onze veteranen en hun thuisfront. Zij hebben zich bereid getoond op te staan voor de vrijheid van anderen. Laat het een inspiratie zijn voor ons allen.

Het was een eer en voorrecht uw minister te mogen zijn.

De Minister van Defensie

Kajsa Ollongren

Leeswijzer

Elk jaar in juni wordt de Veteranennota aan de Tweede Kamer aangeboden. In de Veteranennota wordt teruggeblikt op de uitvoering van het veteranenbeleid in het notajaar daaraan voorafgaand (de financiële verantwoording betreft het kalenderjaar 2023). Ook wordt een vooruitblik gegeven op het komende notajaar. In de week voorafgaand aan de Nederlandse Veteranendag vindt het notaoverleg Veteranen plaats met de Vaste Commissie voor Defensie (VCD). In 2023 vond de Veteranendag plaats op 24 juni in Den Haag. Met dit jaarlijkse evenement worden alle veteranen bedankt voor hun bijzondere inzet en hun bijdrage aan de vrede en veiligheid.

De Veteranennota 2023-2024 kent een andere opzet en vormgeving dan voorgaande jaren. De nota is opgezet vanuit de doelstellingen en uitgangspunten van het veteranenbeleid, de inspanningen die verricht zijn om deze te realiseren en de effecten die daarmee zijn bereikt. Na een reflectie op hetgeen verricht en gerealiseerd is, sluit de nota af met een vooruitblik die de aandachtspunten beschrijft voor het komende jaar.

Inhoud

Voorwoord	1
Leeswijzer	2
1. Jaaroverzicht 2023-2024	4
2. Uitgangspunten	8
Doelstellingen vanuit de Veteranenwet	9
Pijlers Veteranenwet	9
Samenwerkende partijen	11
Financiën	13
Veteranenpopulatie	13
3. Inspanningen	18
Erkenning en waardering	19
Zorg en ondersteuning	28
Belangenbehartiging	42
Activiteiten gerelateerd aan voormalig Nederlands-Indië, Dutchbat III en ISAF	42
4. Effecten en vooruitblik	45
Effecten op het gebied van erkenning en waardering	46
Effecten op de gezondheid	50
Toezicht en advies	54
Vooruitblik	55
Bijlagen	58
Bijlage 1 Overzicht onderzoek	59
Bijlage 2 Missies kwalificerend voor de veteranenstatus	75
Bijlage 3 Lijst van afkortingen	83

1. Jaaroverzicht 2023-2024

In 2023 en 2024 vonden er weer tal van hoogtepunten plaats op het gebied van erkenning, waardering, zorg en onderzoek. In dit jaaroverzicht lichten we er enkelen uit.

03-10-2023

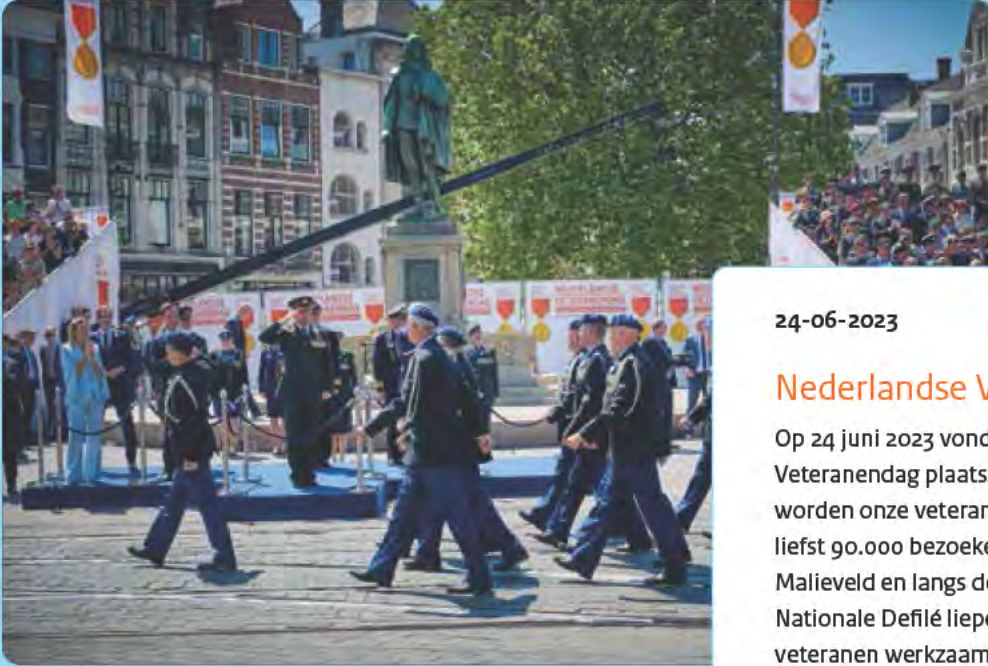
Presentatie gemeenschappelijke onderzoeksagenda

In de Veteranenwet wordt beschreven dat de minister wetenschappelijk onderzoek bevordert. Het ministerie van Defensie stelt jaarlijks budget beschikbaar voor wetenschappelijk onderzoek, omdat Defensie het verbeteren van het welzijn van veteranen en hun naasten belangrijk vindt. Op 3 oktober 2023 is de nieuwe onderzoeksagenda 'Gezondheid & Welzijn voor veteranen en veteranenzorg 2023-2027 - Oog voor Context' gepresenteerd door het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi).

De gemeenschappelijke onderzoeksagenda geeft niet alleen richting aan nog uit te voeren onderzoeken. Ook opbouw van kennis wordt voortgezet. Verder zorgt de agenda dat er doorlopende aandacht is voor verbetering van erkenning, waardering en zorg voor veteranen, militaire oorlogs- en dienstslachtoffers en hun relaties. De onderzoeksagenda is getekend door het NLVi, het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV) en Defensie. Daarmee is de samenwerking op het gebied van onderzoek en zorg bekrachtigd. In deze nota wordt uitgebreid gerapporteerd over afgerond, lopend en komend relevant onderzoek.

24-06-2023

Nederlandse Veteranendag

Op 24 juni 2023 vond de 19e editie van de Nederlandse Veteranendag plaats. Met dit jaarlijkse evenement worden onze veteranen bedankt voor hun inzet. Maar liefst 90.000 bezoekers waren aanwezig op het Malieveld en langs de route van het defilé. In het Nationale Defilé liepen bijna 4.000 veteranen mee. Ook veteranen werkzaam bij de Politie, Douane en het Leger des Heils namen deel aan het defilé.

24-06-2023

In de toespraken bij de medaille-uitreiking werden enkele bijzondere verhalen van onderscheiden militairen, die hebben deelgenomen aan missies in Srebrenica, Mali, Nieuw-Guinea en Afghanistan, uitgelicht. Ook werd de Herinneringsmedaille Internationale Missies (HIM) uitgereikt aan onze militairen die deel uitmaakten van het Forensisch en Opsporingsteam (FO) Oekraïne.

23-06-2023

Bezoek Militair Revalidatiecentrum (MRC) in Doorn

op 23 juni bezocht de minister van Defensie samen met de Oekraïense minister van Veteranenzaken het MRC in Doorn. Zij spraken met de Oekraïense militairen die daar revalideren. Na afloop van het bezoek werd bekend gemaakt dat Defensie de revalidatiesteun voortzet en dat Nederland Oekraïne gaat ondersteunen bij het opzetten van revalidatiecapaciteit in eigen land.

09-10-2023 tot en met 16-10-2023

Invictus Games

In september 2023 vonden de Invictus Games in Düsseldorf (Duitsland) plaats. De deelnemers aan dit evenement, militairen die door of tijdens de dienst gewond raakten, zijn boegbeelden van hoop, doorzettingsvermogen en optimisme. De Invictus Games genereren een breder begrip en respect voor fysiek en/of mentaal gewond geraakte militairen.

13-12-2023

Eindejaarsbijeenkomst nationaal Veteranen Platform

Op 13 december vond de eindejaarsbijeenkomst van het nationaal Veteranen Platform (nationaal VP) plaats. De minister van Defensie verzorgde daar een speech, waarin ze inging op het belang van het vertellen van verhalen door veteranen, die voor haar staan voor verbondenheid, vorming en verantwoordelijkheid. Het nationaal VP behartigt al 35 jaar veteranenbelangen en is daarmee een belangrijke schakel binnen de samenwerkende partijen die zich inzetten voor veteranen.

19-02-2024

De ondertekening van het Memorandum Of Understanding door directeur NLVi en het Srebrenica-Potočari Memorial Center

Het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi) en het Memorial Center in Srebrenica willen intensiever samenwerken aan het herdenken en gedenken van de genocide en de misdaden tegen de menselijkheid die in Srebrenica hebben plaatsgevonden in 1995. Zij hebben daarom op maandag 19 februari een samenwerkingsovereenkomst ondertekend.

Het Srebrenica-Potočari Memorial Center, Memorial and Cemetery for the Victims of 1995 Genocide en het NLVi werken al een aantal jaren nauw samen. Sinds 2022 organiseert het NLVi, in opdracht van het ministerie van Defensie, terugkeerreizen naar Bosnië voor Dutchbat III-veteranen en hun thuisfront. Daarbij is de samenwerking met het Srebrenica Memorial Center én de lokale bevolking, zoals de moeders of vrouwen van Srebrenica van groot belang.

29-02-2024

Kick-off samenwerking assistentiehonden

Op 29 februari vond de kick-off van het assistentiehondenbeleid plaats bij het NLVi in Doorn, in aanwezigheid van de minister van Defensie. Veteranen met een posttraumatische stressstoornis (PTSS) hebben soms baat bij een assistentiehond. Zij kunnen daar gebruik van maken als zij ondanks afgeronde behandelingen nog steeds met klachten kampen. Het NLVi heeft met het Koninklijk Nederlands Geleidenhonden Fonds (KNGF) en Hulphond Nederland (HHN) een overeenkomst getekend voor het opleiden van assistentiehonden voor veteranen.

Een klein deel van de militairen ontwikkelt PTSS als gevolg van een uitzending. Uit recent wetenschappelijk onderzoek is gebleken dat een assistentiehond de kwaliteit van leven voor deze veteranen kan vergroten. Door aangeleerde vaardigheden geeft de hond rust en een gevoel van veiligheid. Het dier leidt ook af, vergroot het vertrouwen en signaleert oplopende spanning. Met de overeenkomst wordt een stap gezet in de verdere formalisering en professionalisering van de samenwerking tussen de betrokken partijen.

08-04-2024

Opening herstelplek Sparrenheuvel Leger des Heils

Op 8 april is de veteranenherstellocatie 'Sparrenheuvel' geopend in aanwezigheid van de minister van Defensie. Dit initiatief van het Leger des Heils in samenwerking met het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi) en financieel ondersteund door het ministerie van Defensie, biedt plaats voor opvang van 10-12 veteranen. Zij kunnen daar opvang en contextspecifieke zorg en begeleiding krijgen, op een rustige locatie, dichtbij het NLVi.

Voor een deel van deze veteranen heeft een uitzending grote gevolgen. Sommigen van hen zijn vastgelopen en kampen met psychische problemen en verslaving, soms in combinatie met (dreigende) dak- en thuisloosheid. Voor hen is de herstelplek gerealiseerd, zodat veteranen tot rust kunnen komen, stabiliseren, herstellen en terug kunnen keren in de maatschappij. De Sparrenheuvel is een belangrijke aanvulling op het reeds bestaande zorgaanbod voor veteranen.

04-05-2024 en 05-05-2024

Dodenherdenking en Bevrijdingsdag

Het thema op 4 en 5 mei 2024 was 'Vrijheid vertelt: opmaat naar 80 jaar vrijheid'. Met dit thema vroeg het Nationaal Comité 4 en 5 mei in het jaar dat de lustrumviering van 80 jaar vrijheid van start gaat, aandacht voor de littekens die de Tweede Wereldoorlog achterliet en die nog steeds zichtbaar zijn.

Defensie levert elk jaar op 5 mei een bijdrage aan de landelijke activiteiten met helikopters van het Defensie Helikopter Commando. Die brengen de Ambassadeurs van de Vrijheid naar verschillende Bevrijdingsfestivals in Nederland.

06-06-2024

Herdenking D-Day in Normandië

Op 6 juni was het 80 jaar geleden dat met D-Day de bevrijding van West-Europa begon. De minister-president, de minister van Defensie en de Commandant der Strijdkrachten woonden namens Nederland de herdenking bij, in gezelschap van de 98-jarige Normandië-veteraan Max Wolff.

27-05-2024

Uitreiking Francien de Zeeuw-penning

De eerste Francien de Zeeuw-penning is in mei door de minister van Defensie uitgereikt. Deze onderscheiding is een erkenning voor iedere pionier die zich met moed, creativiteit en doorzettingsvermogen inzet voor een diverse en inclusieve krijgsmacht. Francien de Zeeuw (1922-2015) was een van de eerste vrouwelijke veteranen en een verzetsheld. De eerste Francien de Zeeuw-penning is uitgereikt aan luitenant-kolonel van der Burgh voor zijn inzet om de krijgsmacht autismevriendelijker te maken.

2. Uitgangspunten

Veteranen zijn namens Nederland ingezet onder oorlogsomstandigheden of hebben deelgenomen aan missies ter handhaving en bevordering van de internationale rechtsorde. Veteranen verdienen hiervoor erkenning en waardering. Het huidige veteranenbeleid is erop gericht veteranen en hun relaties¹ deze erkenning en waardering te geven en om hen passende ondersteuning, hulpverlening en zorg te bieden bij inzetgerelateerde problemen. De bijzondere zorgplicht zoals verwoord in de Veteranenwet is ook van toepassing op militaire diensslachtoffers voor zover die niet als veteraan kunnen worden aangemerkt.²

¹ De relatie van de veteraan wordt in de Veteranenwet gedefinieerd als de echtgenoot, geregistreerde partner of andere levensgezel en bloed- en aanverwanten in de eerste of tweede graad van de veteraan. In de nota van toelichting op het Veteranenbesluit staat dat de ex-partner van de veteraan ook als relatie van de veteraan wordt beschouwd. Thuisfront heeft een bredere betekenis. Veelal wordt daarmee bedoeld: een ieder die van betekenis is voor de uitgezonden militair, zoals de partner, kinderen, familie, vrienden, bureu. In deze Veteranennota gebruiken we beide termen. Aan de wettelijke definitie van relatie kunnen rechten worden ontleend.

² Vastgelegd in artikel 18 van het Veteranenbesluit. In algemene zin en in deze nota spreken we over militaire oorlogs- en diensslachtoffers (MOD). Een deel van hen heeft de veteranenstatus.

Doelstellingen vanuit de Veteranenwet

De Veteranenwet en het Veteranenbesluit vormen de grondslag voor het veteranenbeleid en omschrijven de erkenning, waardering, zorg en de bijzondere zorgplicht voor veteranen en hun relaties. Deze erkenning, waardering, zorg en bijzondere zorgplicht sluiten aan bij de inzet die door veteranen is verricht, vaak onder bijzondere omstandigheden. Veteranen kunnen in dienst zijn bij Defensie (veteranen in werkelijke dienst), of niet meer bij Defensie werkzaam zijn (post-actieve veteranen).

De doelstellingen van het veteranenbeleid vloeien voort uit de Veteranenwet. Tien jaar nadat deze wet in werking is getreden, blijft de erkenning, waardering, zorg en ondersteuning voor militairen en veteranen onverminderd van belang. Het veteranenbeleid richt zich op (zie figuur 1):

- het bevorderen van de erkenning door de Nederlandse samenleving van de verdiensten van veteranen en van de mogelijke gevolgen van de inzet als militair op de gezondheid;
- het bevorderen van de waardering die veteranen op grond van hun verdiensten toekomt;
- het waarborgen van de bijzondere zorg die veteranen en hun relaties in verband met de inzet als militair nodig hebben.³

Het veteranenbeleid is een kabinetsbrede verantwoordelijkheid. De Veteranenwet is dan ook ondertekend door maar liefst vijf ministeries. De minister van Defensie informeert de Tweede Kamer jaarlijks over het veteranenbeleid door middel van de Veteranennota.

Pijlers Veteranenwet

Erkenning, waardering, zorg (ondersteuning) en de bijzondere zorgplicht vormen de pijlers van de Veteranenwet en het veteranenbeleid. Veteranen en hun relaties (thuisfront) staan daarbij centraal. Zij worden omringd door een sociale omgeving. Daarin zijn diverse niveaus te onderscheiden. De kring het dichtst om de veteranen en hun relaties wordt gevormd door de directe omgeving van naasten, collega's, leidinggevenden. Ook mensen met wie men misschien nog niet zo bekend is, maar die vergelijkbare ervaringen hebben worden hiertoe gerekend. Daaromheen onderscheiden we de sociale omgeving met organisaties zoals het ministerie van Defensie, zorg- en hulpverleningsinstaties, maar ook organisaties op lokaal niveau, zoals gemeenten, verenigingen en stichtingen. In de kring daaromheen vinden we de samenleving, politiek en media.

Het bevorderen van de erkenning van de verdiensten van veteranen en het bevorderen van de erkenning van de mogelijke gevolgen van de inzet als militair op de gezondheid.

Het bevorderen van de waardering die veteranen op grond van hun verdiensten toekomt.

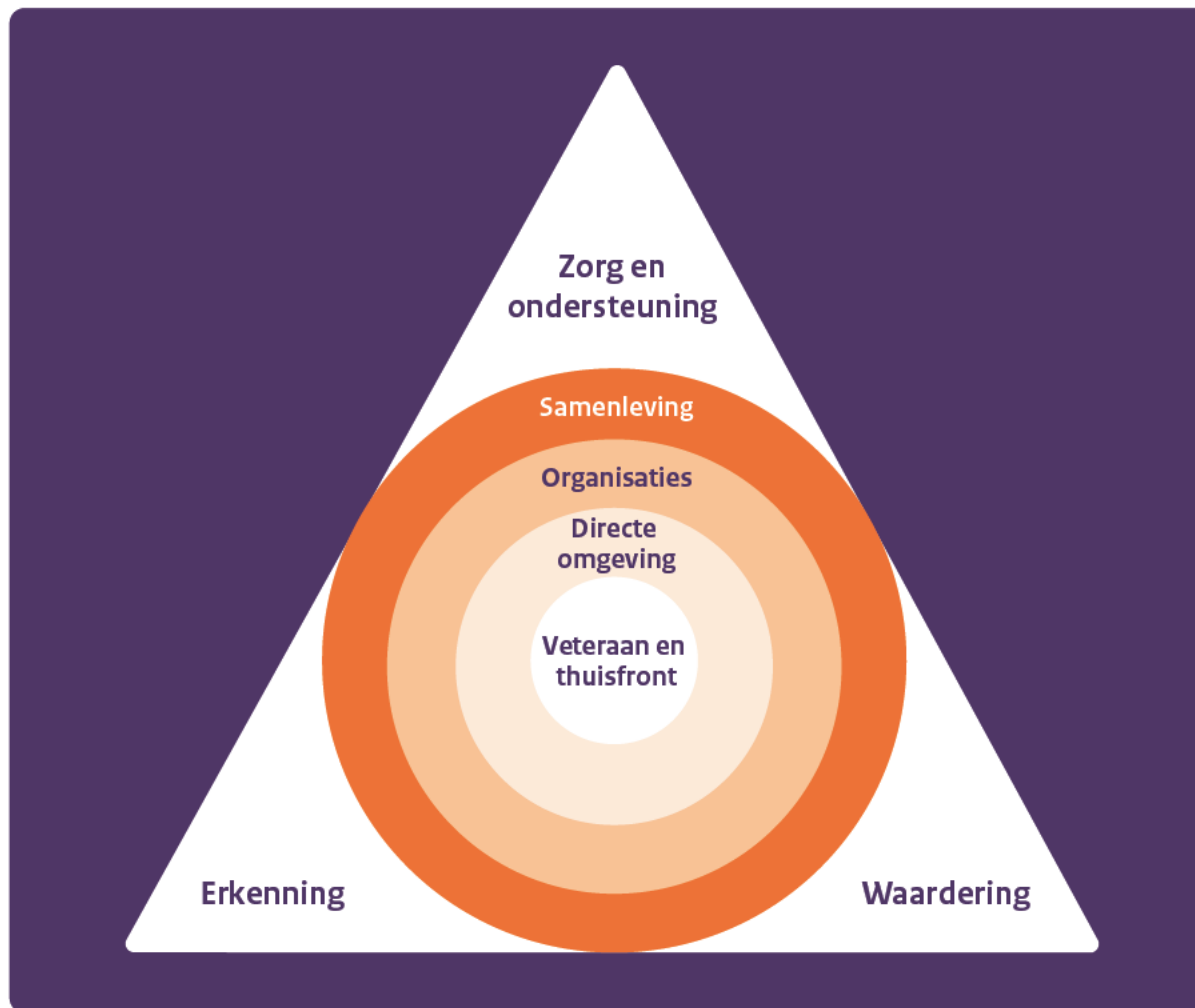

Het waarborgen van de bijzondere zorg die veteranen en hun relaties in verband met de inzet als militair nodig hebben.

Figuur 1: De doelstellingen van het veteranenbeleid.

³ De bijzondere zorgplicht is ook van toepassing op militaire oorlogs- en dienstslandoffers.

Figuur 2: Piljers van de Veteranenwet in relatie tot de sociale context.

De interactie tussen veteranen (en hun relaties) en hun sociale omgeving is essentieel. In die interactie vertellen veteranen hun verhalen, vindt uitwisseling van kennis en begrip plaats, kan oprechte erkenning en waardering worden geuit en ondersteuning worden geboden. Deze interactie vindt ook plaats binnen de binnenste kring, waarbij het erkennen en waarderen van de eigen en elkaars ervaringen (van de veteraan en het thuisfront), begrip en steun voor elkaar en het signaleren van mogelijke klachten zeer belangrijk is. Het veteranenbeleid richt zich op het bevorderen en faciliteren van die interactie op de verschillende niveaus. Dit is weergegeven in figuur 2.

Erkenning en waardering

Hoewel erkenning en waardering vaak gezamenlijk worden benoemd, hebben de begrippen verschillende betekenissen. Erkenning betekent recht doen aan de ervaringen van een persoon. Waardering is het krijgen van positieve reacties op wat je doet en wat je betekent. Onderzoek draagt bij aan het begrijpen van erkenning en waardering. Daarnaast verkrijgen we door onderzoek inzicht in hoe binnen de samenleving tegen veteranen wordt aangekeken en hoe veteranen zelf (maatschappelijke) erkenning en waardering door de jaren heen ervaren. Het veteranenbeleid richt zich op het bevorderen van de kennis over de militaire inzet, oorlogs- en uitzendervaringen en de mogelijke gevolgen daarvan

voor veteranen en hun thuisfront. Het vergroten van de kennis in de samenleving kan bijdragen aan het uiten van oprechte erkenning en waardering. Tegelijkertijd richt het veteranenbeleid zich op het versterken van het gevoel van erkenning en waardering bij de veteranen zelf.

Zorg en ondersteuning

Veteranen zijn ten behoeve van de internationale rechtsorde ingezet onder bijzondere omstandigheden. Het is daarom essentieel dat er goed voor hen wordt gezorgd wanneer de inzet sporen achterlaat, zodat veteranen zo goed mogelijk herstellen. Dat geldt ook voor het thuisfront; een uitzending kan immers ook op hen impact hebben. Onderzoek draagt bij aan het begrijpen van uitzendgerelateerde ervaringen, de betekenis die veteranen daaraan geven en de behoeften van veteranen en hun thuisfront die daarmee gepaard gaan. Verder ontstaat door onderzoek inzicht in de gezondheid, het welbevinden en de kwaliteit van leven van veteranen en hun thuisfront en de factoren die daarmee samenhangen. Onderzoek draagt ook bij aan het ontwikkelen van effectieve interventies en behandelingen. De (bijzondere) zorgplicht is vastgelegd in de Veteranenwet en heeft tot doel de gezondheid en inzetbaarheid te bevorderen, waarbij veteranen, militaire oorlogs- en dienstslachtoffers (MOD's) en hun relaties optimaal functioneren en onderdeel uitmaken van de maatschappij, met een zo hoog mogelijke kwaliteit van leven.

In deze Veteranennota bezien we zorg vanuit een breed perspectief, waarin herstelgerichte zorg en ondersteuning centraal staan. Deze zorg en ondersteuning zijn gericht op het stimuleren van de eigen regie van veteranen. Het zorgsysteem bij psychische of psychosociale problemen heeft het kringenmodel voor de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ) als uitgangspunt. Dit kringenmodel gaat uit van het eigen herstelvermogen van de persoon. Vaak zijn mensen in staat om op eigen kracht de draad weer op te pakken, maar als dit niet gebeurt kan er steun worden gevonden in de omliggende kringen. Eerst in het eigen vertrouwde netwerk en gaandeweg naar meer professionele hulpverlening. Dit kringenmodel voor de GGZ sluit aan bij het in figuur 2 weergegeven perspectief. Ook vormt het kringenmodel het uitgangspunt voor het model van getrapte zorg dat binnen het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV) wordt gehanteerd. Dit betekent dat de toegepaste behandeling in zwaarte en complexiteit zorgvuldig afgestemd wordt op de aandoening en zo nodig op de fase in de behandeling.

Samenwerkende partijen

Bij de uitvoering van het veteranenbeleid werkt Defensie samen met externe partners (figuur 3).⁴ In gezamenlijkheid of complementair aan elkaar wordt op deze wijze bijgedragen aan het bevorderen van erkenning, waardering, ondersteuning en zorg voor veteranen en hun relaties. Het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi) en het nationaal Veteranen Platform (nationaal VP) spelen hierbij een grote rol. Het NLVi stimuleert (maatschappelijke) erkenning en waardering voor veteranen en hun relaties en vervult met het Veteranenloket tevens de loketfunctie naar de zorg- en dienstverlening. Daarnaast is het NLVi een kennis- en onderzoekscentrum en het levert gespecialiseerd maatschappelijk werk binnen het Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV). Het nationaal VP behartigt de belangen van de Nederlandse veteranen en hun relaties en fungeert voor Defensie als klankbord en adviseur op het gebied van veteranen(aangelegenheden).

Naast de in figuur 3 weergegeven organisaties zijn er andere partijen die een belangrijke rol spelen bij het bieden van erkenning, waardering, zorg en ondersteuning. Zo steunt het Vfonds projecten die kennis

⁴ Het Nederlands Veteraneninstituut, Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen, nationaal Veteranen Platform, de Inspecteur Generaal der Krijgsmacht tevens Inspecteur der Veteranen en de Nationale ombudsman tevens Veteranenombudsman leveren een jaarverslag op.

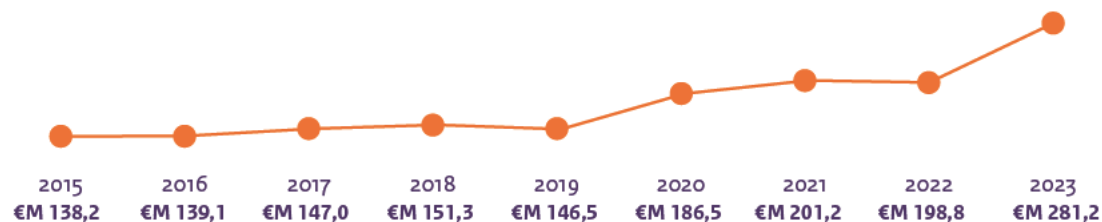

vergroten en bijdragen aan publieke waardering voor veteranen. De stichting Ondersteuning Veteranen Activiteiten (OVA) helpt veteranenactiviteiten financieren. De Bond Nederlandse Militaire Oorlogs- en dienstsachtoffers (BNMO) zet zich als vereniging en belangenbehartiger in voor (voormalig) geüniformeerde werknemers in publieke dienst met lichamelijk of psychisch letsel en hun relaties. Vele stichtingen, verenigingen en particuliere initiatieven dragen vanuit hun eigen doelstellingen bij aan erkenning, waardering en ondersteuning van veteranen en hun relaties. Ook gemeenten vervullen een rol. Het illustreert en bekrachtigt de betrokkenheid vanuit de samenleving.

Op het gebied van onderzoek is eveneens sprake van samenwerking tussen verschillende onderzoeksinstanties binnen en buiten Defensie. Er zijn diverse overlegfora en samenwerkingsverbanden, zowel nationaal als internationaal. Een voorbeeld van samenwerking is het platform voor kennisdeling en samenwerking op het gebied van onderzoek bij geüniformeerde beroepen.

Figuur 3: Samenwerkingspartners benoemd in het Veteranenbesluit.

Zorg, erkenning en waardering 2023

Nederlands Veteraneninstituut (NLVi)	€ 28.259.559	
Nationaal Veteranen Platform (nationaal VP)	€ 245.740	
Uitvoeringskosten ABP	€ 13.394.000	* Dit jaar geen beroep op gedaan.
Ereschuldregeling *	€ 0	
Nationaal Fonds Ereschuld **	€ 113.628.000	** De Regeling Volledige Schadevergoeding (RVS) is onderdeel van het Nationaal Fonds Ereschuld
Militair Invaliditeitspensioen (MIP)	€ 85.900.000	
Nabestaandenpensioen	€ 25.400.000	
Sociale Zorg (o.a. voorzieningenregeling)	€ 12.400.000	*** Dit betreft de bijdrage van Defensie, zonder loon- en prijsbijstelling van het ministerie van BZK.
Inkomensvoorziening	€ 500.000	
Veteranenombudsman ***	€ 550.000	
Onderzoek MGGZ	€ 500.000	
Amendement Boswijk ihkv ontmoeten	€ 150.000	
MOD dagen	€ 320.000	

**€ 281,2
miljoen**

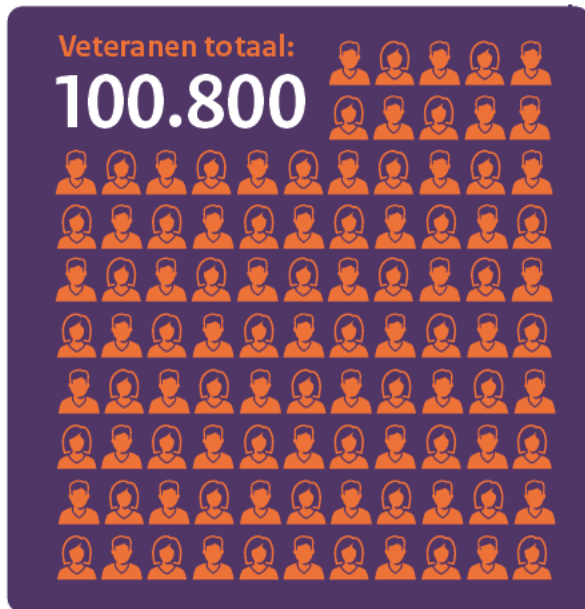
Financiën

In figuur 4 worden de kosten van de uitvoering van het veteranenbeleid in 2023 weergegeven. De bedragen genoemd bij het NLVi en het nationaal VP zijn de toegekende subsidiebedragen. De uitvoeringskosten van Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP)/ Bijzondere Regelingen Defensie (BRD) betreffen de organisatiekosten voor de uitvoering van de bijzondere regelingen (zoals het militaire invaliditeitspensioen). Figuur 4 geeft eveneens een overzicht van de uitgaven ten behoeve van de verschillende regelingen en voorzieningen.

Veteranenpopulatie

Enkele feiten en cijfers over de veteranenpopulatie worden in figuur 5 weergegeven. Vervolgens wordt de omvang en samenstelling van de veteranenpopulatie toegelicht.

Figuur 4: Overzicht uitgaven veteranenbeleid 2023.

Veteranen in werkelijke dienst:
24.800

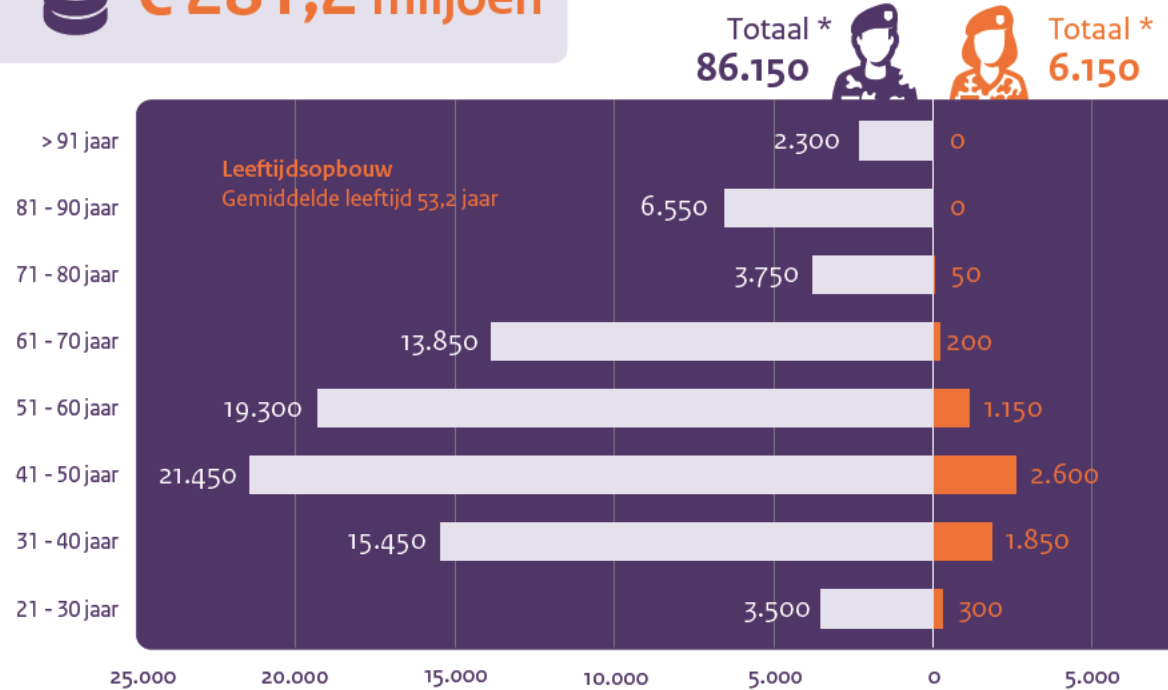
Veteranen post-actief:
76.000

Totale uitgaven veteranenbeleid:
€ 281,2 miljoen

1.834 militairen zijn uitgezonden op een missie kwalificerend voor de veteranenstatus

683 militairen ontvingen de veteranenstatus

1.151 militairen hadden al de veteranenstatus op basis van eerdere missie(s)

Figuur 5: Feiten en cijfers (peildatum 1 januari 2024).

* Dit totaal is exclusief in het buitenland wonende veteranen.

Ontwikkeling veteranenpopulatie naar inzet/missie

Op 1 januari 2024 telde Nederland in totaal 100.800 veteranen (figuur 6).⁵ De veteranenpopulatie neemt af in omvang. De afname is met name zichtbaar bij de groep veteranen die de veteranenstatus heeft ontleend aan inzet in de Tweede Wereldoorlog, voormalig Nederlands-Indië, Nieuw-Guinea en Korea. Het aantal veteranen dat de veteranenstatus heeft ontleend aan inzet in vredesmissies neemt geleidelijk toe. De geleidelijke toename heeft diverse oorzaken. Zo worden er momenteel weinig missies uitgevoerd waaraan de veteranenstatus wordt ontleend. Daarnaast zijn de militairen die worden ingezet op een missie die leidt tot de veteranenstatus vaak al veteraan vanwege een eerdere inzet (bijvoorbeeld in Mali, Afghanistan, Irak, Cambodja, voormalig Joegoslavië). De veteranenpopulatie kenmerkt zich door een diversiteit in missies en ervaringen. Ook de betekenis en behoeften die daarmee samenhangen verschillen per missie, waardoor er naast generiek beleid ook aandacht moet zijn voor maatwerk.

	1990	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023	2024
WOII	135.000	16.500	5.000	3.600	1.950	1.850	1.700	1.650	1.600
Voormalig Nederlands Indië	120.000	60.000	35.000	19.600	9.300	7.700	6.300	5.000	4.200
Nieuw-Guinea	27.000	20.000	15.000	12.150	9.900	9.300	8.750	8.050	7.450
Korea	3.000	2.000	1.000	800	450	400	350	300	250
Vredesmissies	8.000	47.500	55.000	81.300	85.650	86.100	86.750	87.150	87.300
Totaal	293.000	146.000	111.000	117.450	107.250	105.350	103.850	102.150	100.800

Figuur 6: Overzicht van de veteranenpopulatie naar inzet/missie per 1 januari 2024.

⁵ Het totaal aantal veteranen is inclusief in het buitenland wonende veteranen. Van een aantal van deze veteranen kan niet worden vastgesteld of zij nog in leven zijn.

Veteranen in werkelijke dienst en post-actief

Van het totaal aantal veteranen (100.800) zijn 24.800 veteranen (afgerond 25%) in werkelijk dienst. Zij zijn werkzaam bij de verschillende defensieonderdelen. Daarnaast zijn er 76.000 post-actieve veteranen (afgerond 75%). De verhouding tussen veteranen in werkelijke dienst en post-actieve veteranen is redelijk stabiel over de jaren (figuur 7). Wanneer veteranen de krijgsmacht verlaten worden zij geregistreerd in het Veteranen Registratie Systeem (VRS). Dit systeem maakt het mogelijk hen proactief te kunnen benaderen (binnen bestaande regelgeving).

Veteranenpopulatie naar leeftijd en geslacht

De veteranenpopulatie kenmerkt zich door diversiteit, bijvoorbeeld door verschillen in missies en ervaringen, maar ook door sociaal-demografische kenmerken, waaronder leeftijd en geslacht. Veteranen bevinden zich daarnaast in diverse levensfasen. De grootste groep veteranen heeft een leeftijd tussen 41 en 50 jaar. Met verschillende inspanningen en communicatiemiddelen wordt beoogd de gehele veteranenpopulatie te bereiken. Dit wordt in het volgende hoofdstuk nader beschreven.

	2020	2021	2022	2023	2024
Totaal aantal veteranen (aantal en percentage)	107.250 (100%)	105.350 (100%)	103.850 (100%)	102.150 (100%)	100.800 (100%)
Aantal veteranen in werkelijke dienst (aantal en percentage van het totaal)	24.100 (22%)	22.400 (21%)	25.800 (25%)	25.250 (25%)	24.800 (25%)
Aantal veteranen post-actief (aantal en percentage van het totaal)	83.150 (78%)	82.950 (79%)	78.050 (75%)	76.900 (75%)	76.000 (75%)

Figuur 7: Ontwikkeling aantal veteranen 2020 – 2024 (op 1 januari 2024).

Het percentage vrouwelijke veteranen neemt geleidelijk toe. Op 1 januari 2024 waren er 6.150 vrouwelijke veteranen; 6,7% van het totaal aantal veteranen (op 1 januari 2023 was het percentage 6%). Momenteel wordt binnen de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie een meerjarig kwalitatief onderzoek afgerond waarin zorgbehoeften, welbevinden en kwaliteit van leven van vrouwelijke en mannelijke veteranen centraal staan (zie bijlage 1). Daarnaast is een eenjarig kwalitatief onderzoek gestart onder vrouwelijke militairen, waarbij vergelijkingen worden gemaakt, onder meer ten aanzien van ervaren uitzendbarrières. Inzichten zijn tevens relevant in het kader van behoud van personeel en de groei van de populatie vrouwelijke veteranen.

Zeven groepen veteranen

Op basis van onderzoek heeft het NLVi zeven groepen veteranen geïdentificeerd (zie figuur 8). De zeven groepen onderscheiden zich op basis van de ervaren invloed van de uitzending op het verdere leven en op de aan- of afwezigheid van problemen vanwege de uitzending. De relatieve omvang van de groepen wordt weergegeven door het aantal figuren in de matrix. Voor een uitgebreide en genuanceerde beschrijving van de groepen en kenmerkende verschillen tussen de groepen wordt verwezen naar de 'Veteranenmonitor'⁶, die op de website van het NLVi te vinden is. De categorisering in

⁶ Het NLVi onderzoekt periodiek hoe het met veteranen gaat. Sinds 2021 wordt dit onderzoek 'de Veteranenmonitor' genoemd.

groepen draagt bij aan een meer gedifferentieerd beeld van de veteranenpopulatie en bewustwording van de heterogeniteit van de doelgroep. Het helpt om verschillen op het gebied van (ervaren) erkenning en waardering en (zorg)behoeften te identificeren. Die inzichten worden benut in de contacten met veteranen en het ontwikkelen en inzetten van passende interventies.

Figuur 8: Zeven groepen veteranen in het veteranenlandschap (Bron: NLVI).

3. Inspanningen

Dit hoofdstuk beschrijft de inspanningen die het afgelopen jaar zijn verricht om de doelstellingen die voortkomen uit de Veteranenwet te realiseren.

Erkenning en waardering

In 2023 is specifieke aandacht gegeven aan een aantal onderwerpen op het gebied van erkenning en waardering. Deze worden hieronder uitgelicht.

Veteranenstatus

In 2023 zijn 1.834 militairen uitgezonden op een missie kwalificerend voor de veteranenstatus. Dit leverde 683 nieuwe veteranen op. De overige 1.151 veteranen hadden al de veteranenstatus op basis van eerder uitgevoerde missies. De veteranenstatus is een symbool van erkenning van de inzet onder de omstandigheden zoals verwoord in de Veteranenwet. De veteranenstatus wordt ontleend aan deelname aan een missie ter handhaving of bevordering van de internationale rechtsorde voor zover deze missie bij regeling van de minister is aangewezen of bij dienen onder oorlogsomstandigheden of daarmee vergelijkbare omstandigheden. Missies kwalificerend voor de veteranenstatus worden vastgelegd (zie bijlage 2) en gepubliceerd in de Staatscourant.

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Militaire Willemsorde	0	1	0	0	0	0	0
Bronzen Leeuw	0	1	0	0	0	0	0
Bronzen Kruis	0	2	3	0	0	0	2
Vliegerkruis	0	6	0	0	0	0	2
Kruis van Verdienste	0	6	5	0	0	0	6
Mobilisatie Oorlogskruis	260	165	251	134	138	169	96
Nieuw-Guinea Herinneringskruis	25	19	24	12	17	17	53
Ereteken voor Orde en Vrede	75	81	62	48	60	40	33
Gevechtsinsigne	20	20	10	44	10	28	7
Herinneringsmedaille Internationale missies	1.356	1.717	1.895	2.592	2.377	2.526	2.030
Draaginsigne Gewonden	25	70	28	19	22	17	14
Tolkenpenning		63	51	1	0	1	7

Figuur 9: Toegekende onderscheidingen.

Het afgelopen jaar is met interne en externe betrokkenen gesproken over de (veranderende) omstandigheden waaronder militairen worden ingezet en het (al dan niet) ontlenen van de veteranenstatus aan diverse vormen van inzet. Hieruit bleek dat de Veteranenwet en de daarin vermelde criteria waaraan de veteranenstatus kan worden ontleend, voldoende ruimte bieden voor besluitvorming over de veteranenstatus. De veteranenstatus is een vorm van erkenning van de bijzondere inzet zoals vastgelegd in de Veteranenwet en is niet voorwaardelijk voor het verkrijgen van zorg. De komende jaren blijven we in gesprek met betrokkenen over relevante ontwikkelingen die van invloed zijn op het veteranenbeleid en de veteranenstatus.

Decoraties

Een bijzonder moment in 2023 was de uitreiking van dapperheidsonderscheidingen aan 15 militairen voor uitzonderlijke prestaties in de Indische Oceaan, Afghanistan en Cambodja. Aan hen werd het Bronzen Kruis, het Kruis van Verdienste of het Vliegerkruis uitgereikt. Hun verhalen zijn te lezen op de website van Defensie.

Figuur 9 bevat een overzicht van de toegekende decoraties in 2023. Het decoratiestelsel omvat meer dan de in het overzicht weergegeven decoraties. Verder worden ook aan eenheden onderscheidingen toegekend, waaronder vaandelopschriften. De toeken-

ning van onderscheidingen draagt bij aan het gevoel van (maatschappelijke) erkenning en waardering en hebben voor de ontvanger vaak een persoonlijke betekenis.

Medaille-uitreikingen vormen een belangrijk moment waarop aandacht wordt gegeven aan de ingezette militairen en hun thuisfront. In 2023 zijn diverse uitreikingen georganiseerd. Bij elke medaille-uitreiking ontvangt ook het thuisfront een blijk van erkenning en waardering. Met ondersteuning van de thuisfrontafdelingen ontvangt het thuisfront, uit handen van de uitgezonden militair, een broche in de vorm van een anjer. Kinderen ontvangen een speciale kindermedaille.

In 2023 zijn er 16 decoraties postuum uitgereikt aan nabestaanden. Het Koninklijk Tehuis voor Oud-Militairen en Museum (KTOMM) Bronbeek verzorgt de uitgifte van deze onderscheidingen aan de nabestaanden van overleden veteranen.

De Commissie Herziening Decoratiestelsel is enkele jaren geleden ingesteld en had als doel te adviseren over het gebruik en de betekenis van decoraties, voor zover deze vallen onder de verantwoordelijkheid van het ministerie van Defensie. De aanbevelingen van deze commissie worden momenteel door de Commissie Decoraties Defensie (CDD) verder uitgewerkt. De uitwerking van de aanbevelingen met betrekking tot de medaille voor Langdurige, Eerlijke en Trouwe dienst en

de medaille voor IJver en Trouw zijn al in een vergevorderd stadium. Daarnaast wordt binnen de CDD op korte termijn een advies besproken ten aanzien van de mogelijkheden voor het instellen van een medaille voor inzet op afstand. Met een dergelijke medaille kan aan militairen die niet aanwezig zijn in het missiegebied maar wel bijdragen aan de inzet erkenning en waardering worden gegeven.

Deze ontwikkelingen dragen bij aan de ambitie van Defensie om het decoratiebeleid te moderniseren en beter aan te laten sluiten bij de huidige en toekomstige vormen van inzet.

Reünies

Defensie biedt faciliteiten en voorziet in een tegemoetkoming in de kosten van reünies. Vanaf 1 januari 2024 is de vergoeding voor reünies verhoogd naar 22 euro per rechthebbende; dat geldt voor veteranen, postactieven en militaire oorlogs- en dienstslachtoffers. Elke rechthebbende mag een introducé meenemen. Voor hen geldt eenzelfde vergoeding.

Ontmoeten

Veteranenontmoetingscentra kunnen voor de uitvoering van activiteiten een financiële ondersteuning ontvangen. Het gaat hierbij om activiteiten waarbij ‘ontmoeten’ centraal staat. Deze financiële ondersteu-

ning komt voort uit het aangenomen amendement van het lid Boswijk c.s. (36 200 X nr. 21) bij de begrotingsbehandeling Defensie op 16 en 17 november 2022.

Het Nederlands Veteraneninstituut (NLVI) is in twee plaatsen (Bergen op Zoom en Eindhoven) een pilot gestart waarbij veteranen worden gekoppeld aan een medeveteraan, ook wel buddy genoemd. Zo is er persoonlijk contact en kunnen missie-ervaringen worden gedeeld. Tien veteranen hebben aangegeven behoefte te hebben aan een buddy. Circa twintig veteranen hebben zich als buddy aangeboden. Het NLVI beoogt in 2024 een derde en laatste pilot te draaien in een grote gemeente met minimaal 1.500 veteranen. In 2025 vindt de overdracht plaats naar de lokale veteranenorganisaties en -ontmoetingsplaatsen in Nederland, zodat zij het project kunnen opstarten of voortzetten samen met de lokale overheid en veteranen.

Rol gemeenten

In 2023 onderzocht de Veteranenombudsman hoe gemeenten invulling geven aan de Veteranenwet. Op basis hiervan is het rapport 'Gemeente, ken uw veteraan!' gepubliceerd. Dit rapport is bij gemeenten onder de aandacht gebracht. Door gemeenten worden diverse initiatieven genomen om invulling te geven aan het uitvoeren van hun rol in relatie tot de Veteranenwet. Het NLVI ondersteunt gemeenten in de vorm van informatie en advies.

Educatieve programma's

In 2023 is nieuw lesmateriaal ontwikkeld over de krijgsmacht voor het voortgezet onderwijs. Het draagt bij aan het vergroten van de kennis over de krijgsmacht, de erkenning en waardering voor de krijgsmacht in het algemeen en veteranen in het bijzonder.

Het programma Veteraan in de Klas, waarbij veteranen gastlessen verzorgen aan leerlingen/studenten van basisschool tot universiteit, blijft zich doorontwikkelen. Voor ieder (onderwijs)niveau zijn er passende educatieve programma's ontwikkeld en is daarnaast maatwerk mogelijk. Een voorbeeld hiervan is de samenwerking met diverse musea. Ook worden er maatwerk-dilemma programma's en nieuwe casuïstiek ontwikkeld, bijvoorbeeld een scenario over voormalig

Nederlands-Indië. Onderwijsinstellingen, leerlingen en studenten kennen een hoge waardering toe aan de gastlessen.

Het Nationaal Comité Veteranendag (NCVD) brengt jaarlijks een educatieve nieuwsbrief uit voor het vak burgerschap en biedt schoolconcerten aan. In 2023 zijn tien voorstellingen uitgevoerd van het schoolconcert De missie: Ver weg en toch dichtbij, waarmee zo'n 7.500 leerlingen zijn bereikt. Het wordt aangeboden aan leerlingen van tien tot en met veertien jaar door de Regimentsfanfare Garde Grenadiers en Jagers van de Koninklijke Landmacht.

Binnen Defensie is in 2023 gestart met de ontwikkeling van een e-learning module Veteranen. Deze module

	2022	2023	2024*
Aantal bereikte leerlingen	29.279	35.922	37.928
Aantal ingezette gastsprekers	109	123	129

* Aantal bereikte en geplande leerlingen en aantal ingezette gastsprekers op 8 mei 2024; definitieve cijfers 2024 zijn aan het einde van het jaar bekend.

Figuur 10: Veteraan in de Klas.

beoogt kennis en bewustwording van de Veteranenwet, het veteranenbeleid en de rol die leidinggevendenden/ commandanten en collega's daarin vervullen te vergroten.

Herdenken

In 2023 vonden twee bijzondere herdenkingen plaats, namelijk van UNFICYP en UNIFIL. UNFICYP staat voor United Nations Peacekeeping Force in Cyprus; deze vredesmacht werd in 1964 opgericht op Cyprus. Dit jaar was het 60 jaar geleden dat de VN-troepen zich op Cyprus vestigden. Op 4 maart werd in Nicosia in het bijzijn van (Nederlandse) UNFICYP-veteranen stilgestaan bij het 60-jarig bestaan van de missie. De VN heeft deze gelegenheid gebruikt om eer te betonen aan alle troepen die in UNFICYP hebben gediend en in het bijzonder degenen die daarbij zijn omgekomen. Ook UNIFIL (United Nations Interim Force in Lebanon) werd uitgebreid herdacht; 45 jaar geleden vertrokken de eerste Nederlandse VN-troepen naar Libanon. Over een periode van 6 jaar zijn zo'n 9.000 Nederlandse militairen uitgezonden geweest. De documentaire 'In dienst van de vrede' laat middels persoonlijke verhalen zien wat de invloed van de UNIFIL-missie is geweest.

In figuur 11 wordt een overzicht gegeven van activiteiten en prestaties op het gebied van erkenning en waardering.

Naast deze specifieke activiteiten zijn in 2023 de volgende (doorlopende) activiteiten en inspanningen verricht op het gebied van erkenning en waardering.

Draaginsigne veteranen

Sinds de invoering zijn circa 124.000 draaginsignes veteranen uitgegeven. Het draaginsigne stelt veteranen in staat zich als zodanig te onderscheiden. Het draagt tegelijkertijd bij aan de zichtbaarheid van veteranen in de maatschappij. Na terugkomst van een eerste missie of inzet kwalificerend voor de veteranenstatus ontvangen veteranen van hun commandant het draaginsigne veteranen.

Veteranenpas

In 2023 zijn 802 nieuwe veteranenpassen verstrekt. In totaal zijn er 83.964 veteranenpassen uitgegeven. Het percentage veteranenpashouders is sinds 2019 vrijwel gelijk gebleven; namelijk rond de 83%. Met de veteranenpas kunnen veteranen zich in binnen- en buitenland identificeren als veteraan. Daarnaast biedt het toegang tot dienstverlening, die door Defensie, het NLVi of particuliere initiatieven wordt geboden.

Checkpoint

De Checkpoint wordt acht maal per jaar uitgegeven. Het tijdschrift voorziet in informatie aan zowel post-actieve veteranen als veteranen in werkelijke dienst. Veteranen ontvangen met de veteranenpas gratis het magazine (gedrukt of digitaal). Niet-veteranen kunnen tegen betaling ook de Checkpoint ontvangen. Regelmatig wordt een (kwalitatief en kwantitatief) lezersonderzoek uitgevoerd waaruit een hoge waardering blijkt. Op basis van de uitkomsten van het lezersonderzoek wordt het blad aangepast aan de lezersbehoeften.

Veteranentenuue

In 2023 zijn 1.109 veteranentenues aangeschaft (peildatum 31-12-2023). Sinds in 2021 een nieuw veteranentenuue werd geïntroduceerd voor alle veteranen zijn er in totaal 6.141 tenues aangeschaft. Het is een particulier initiatief. Na uitdiensttreding kunnen veteranen het tenue bij Defensie declareren; zij krijgen dat grotendeels vergoed. Met het veteranentenuue kunnen veteranen zich onderscheiden als veteraan. Het draagt tegelijkertijd bij aan de zichtbaarheid van veteranen in de maatschappij. In 2023 is de uitvoeringsregeling geëvalueerd en geactualiseerd, waarna de aanschaf van het tenue is vereenvoudigd en geharmoniseerd. Hiermee zijn ook de aanbevelingen van de Veteranenombudsman over de aanschaf van het veteranentenuue opgevolgd.

Nederlandse Veteranendag

Jaarlijks wordt op de laatste zaterdag van juni de Nederlandse Veteranendag georganiseerd. In 2023 was dat op 24 juni. De Nederlandse Veteranendag wordt in opdracht van het NCVd uitgevoerd door het NLVi, met ondersteuning van Defensie. Het doel van deze dag is het bevorderen van maatschappelijke erkenning en waardering en het bevorderen van het gevoel van erkenning en waardering bij veteranen zelf.

In 2023 bestond het programma uit een opening in de Koninklijke Schouwburg in Den Haag, een medaille-uitreiking bij museum Escher aan het Lange Voorhout, het defilé met zo'n 4.000 deelnemers dat werd afgenomen door Z.M. de Koning en een publieksevenement op het Malieveld. De verschillende deelevenementen waren toegankelijk voor gasten en algemeen publiek. Ook de Oekraïense minister voor Veteranenzaken was het afgelopen jaar op uitnodiging aanwezig bij alle deelevenementen. De Veteranendag trok ongeveer 90.000 bezoekers. Ook werd het live uitgezonden door de NOS; ruim 1 miljoen kijkers hebben de uitzending bekeken. Daarnaast hebben Omroep West en Omroep Brabant het openingsprogramma in de Koninklijke Schouwburg integraal uitgezonden. Op vrijdag 23 juni werd het programma 'Ode aan Onze Veteranen' uitgezonden door Omroep MAX, live vanaf het Malieveld. Ook naar dit programma keken ongeveer 1 miljoen kijkers.

Veteranendagen en bijeenkomsten operationele commando's

Ook de Operationele Commando's (OPCO's) organiseren jaarlijks veteranendagen. Op 29 juni 2023 organiseerde de Koninklijke Marine haar jaarlijkse veteranendag, waarbij veteranen desgewenst ook een introducee konden meenemen. In totaal hebben 3.000 personen deelgenomen. Op 2 oktober 2023 heeft de jaarlijkse veteranendag van de Koninklijke Luchtmacht plaatsgevonden in het Nationaal Militair Museum in Soesterberg. Ongeveer 1.450 veteranen en partners/begeleiders namen hieraan deel. Op 7 oktober 2023 organiseerde de Koninklijke Marechaussee haar jaarlijkse veteranendag, op de Willem III-kazerne in Apeldoorn. Het thema hierbij was 'Veteraan en thuisfront' en ongeveer 700 veteranen en relaties waren hierbij aanwezig. Binnen de Koninklijke Landmacht worden door de diverse reüniecommissies en veteranenverenigingen gelieerd aan een Regiment of Korps, diverse veteranenbijeenkomsten georganiseerd; in 2023 in totaal 325 bijeenkomsten.

Regionale en lokale veteranendagen en activiteiten

Het uiten van erkenning en waardering door de overheid middels het organiseren van veteranendagen wordt in toenemende mate ook uitgevoerd door gemeenten en regionale instellingen, veelal in samenwerking met veteranenverenigingen. Zij worden daarbij ondersteund door het NLVi in de vorm van informatie

en advies en het beschikbaar stellen van materiaal en middelen, zoals informatiepanelen, de Wall of Honour en de Veterans View. Jaarlijks organiseert het NLVi, mede op verzoek van het NCVd en in samenwerking met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG), gemeentelijke inspiratiedagen. Het doel hiervan is het stimuleren van lokale en regionale veteranenactiviteiten. In 2023 hebben meer dan honderd gemeenten deelgenomen aan de (online) bijeenkomsten.

Naast veteranendagen worden ook andere lokale activiteiten georganiseerd en gefaciliteerd. In 2023 zijn 47 anjerconcerten uitgevoerd. Dit zijn concerten uitgevoerd door militaire muziekkorpsen die daarmee verhalen van veteranen en hun missies vertellen. De aanleg van een witte anjer perk door gemeenten neemt toe. In 2023 hadden in totaal circa 250 gemeenten een witte anjer perk. Met een witte anjer perk, dat bloeit in de dagen voorafgaand aan de Veteranendag, kunnen gemeenten laten zien dat ze hun veteranen eren en waarderen. Daarnaast zijn alle colleges van Burgemeester en Wethouders benaderd om als voorbeeld voor hun eigen bewoners kort voor de Nederlandse Veteranendag en/of bij eigen veteranenactiviteiten, een witte anjer te dragen, wat symbool staat voor het tonen van persoonlijke erkenning en waardering aan veteranen. Elke Nederlander kan, het hele jaar door, een witte anjer dragen om erkenning en waardering voor veteranen te uiten. Verder mag op Nederlandse Veteranendag de Nederlandse vlag gehesen worden.

Militaire oorlogs- en dienstslachtoffers

Jaarlijks organiseert Defensie in samenwerking met het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds (ABP) ontmoetingsdagen voor militaire oorlogs- en dienstslachtoffers (MOD's) en hun relaties. Op deze wijze wordt uiting gegeven aan de erkenning voor hetgeen hen in hun diensttijd is overkomen en de waardering voor hetgeen zij voor de organisatie hebben gedaan. In 2023 zijn vier MOD-dagen georganiseerd aan boord van een evenementenschip. In totaal waren hierbij circa 600 personen (MOD's en relaties) aanwezig. Ook is een familiedag georganiseerd. Daarbij waren ongeveer 450 MOD's, partners en kinderen aanwezig. De dagen werden gemiddeld beoordeeld met een 8,8.

Bijeenkomsten

In 2023 zijn diverse bijeenkomsten georganiseerd die bijdragen aan het geven van aandacht, erkenning en waardering aan veteranen en hun relaties. Hierbij wordt voorzien in informatie, onder meer over de beschikbare ondersteuning, hulpverlening en zorg. De bijeenkomsten zijn veelal gericht op een specifieke doelgroep. Het NLVi nodigt jaarlijks Molukse KNIL-veteranen uit met hun kinderen, kleinkinderen en diens relaties. Het ministerie van Defensie en het NLVi organiseren daarnaast jaarlijks diverse bijeenkomsten voor het thuisfront van veteranen. Ook is er gerichte aandacht voor individueel ingezette militairen. De Koninklijke Luchtmacht organiseert jaarlijks de IDEM-dag voor

individuele deelnemers van expeditie missies (IDEM) en hun relaties. Het KTOMM Bronbeek biedt een ontmoetingsplaats en reüniefaciliteiten aan veteranen op landgoed Bronbeek.

Ontmoeten

Diverse (particuliere) initiatieven bevorderen onderling contact voor militairen, veteranen, MOD's en hun thuisfront. ECHOS Homes, veteranenontmoetingscentra, inloophuizen en veteranencafé's zijn allen particuliere initiatieven (soms gesteund door Defensie, de gemeente of andere organisaties) die mogelijkheden bieden voor saamhorigheid, een luisterend oor, activiteiten en ontspanning. Bij evenementen van leden van het nationaal Veteranen Platform (nationaal VP) is aanwezigheid van een veteranenondersteuner (voorheen nuldelijnsoudersteuner genaamd) verplicht. Bij veteranenontmoetingscentra die verenigd zijn binnen de koepel van samenwerkende veteranenontmoetingscentra (VOC) is tijdens openingstijden eveneens een veteranenondersteuner aanwezig.

Burgermedewerkers van Defensie bezoeken ook steeds vaker deze locaties. Ook blijkt dat op steeds meer plekken ook andere (voormalig) geüniformeerden (van onder meer de ambulance, brandweer, politie) welkom zijn. Het NLVi bezoekt veteranenontmoetingsplekken om contact te maken met de doelgroep. Zo wordt een beeld verkregen hoe het met de veteranen en hun thuisfront gaat en welke behoeften zij hebben.

Problemen worden hierdoor vroegtijdig gesignaleerd en in kaart gebracht. Het is een laagdrempelige manier voor het verkrijgen van informatie. Tegelijkertijd kan informatie of advies gegeven worden over diverse onderwerpen.

Vergroten kennis en bewustwording in samenleving

Het blijven vertellen van de verhalen van veteranen vergroot de bekendheid met oorlogs- en uitzendervaringen, het belang van missies waaraan militairen deelnemen en laat zien dat militairen opgeleid en getraind zijn om onder moeilijke omstandigheden hun taak uit te voeren. Tegelijkertijd bevordert het een genuanceerde beeldvorming. Deze beeldvorming kan vervolgens weer bijdragen aan het uiten van oprechte erkenning en waardering en daarmee het gevoel van erkenning en waardering bij de veteranen zelf versterken. Het NLVi heeft een uitgebreide interviewcollectie, waarin circa 1.700 interviews te lezen of te beluisteren zijn. In opdracht van het NCVD wordt jaarlijks in de periode voorafgaand aan de Nederlandse Veteranendag een publiekscampagne georganiseerd. In deze campagne worden diverse veteranen geportretteerd en ook worden podcasts gemaakt. Het KTOMM Bronbeek bevordert de bekendheid en bewustwording in de Nederlandse samenleving ten aanzien van het Nederlands-Indisch verleden, door het beheren en presenteren van een museale collectie en het organiseren van herdenkingen en publieksactiviteiten.

Ook een initiatief als het Veteranen Search Team (VST) draagt bij aan de bekendheid van veteranen in de samenleving. Het VST is in 2023 veelvuldig ingezet en in het nieuws geweest. De stichting VST neemt op verzoek van de politie deel aan zoekacties naar vermiste personen of goederen. Op initiatief van kamerlid Boswijk heeft Defensie in 2024 150.000 euro aan het VST beschikbaar gesteld.

Herdenken

Erkenning en waardering vanuit de samenleving kent vele verschijningsvormen, waaronder herdenkingen en de onthulling van monumenten waarmee de inzet (en offers) van de betrokkenen wordt herdacht. Tijdens de Nationale Herdenking op de Dam in Amsterdam vormen veteranen de erecolonne. Op de website van het NLVi zijn de verhalen van deze veteranen te lezen. Naast nationale herdenkingen worden ook lokale herdenkingen georganiseerd. De OPCO's kennen ook hun eigen herdenkingsdag en de Diensten Geestelijke Verzorging (DGV) organiseren jaarlijks een fakkeltocht waarbij ook nabestaanden van militairen die omkwamen tijdens vredesmissies worden uitgenodigd. Het KTOMM Bronbeek faciliteert herdenkingen bij de vele herdenkingsmonumenten op het landgoed.

Het project Helden op kunstwerken, een initiatief van het nationaal VP, streeft ernaar om de namen van militairen die na 1960 tijdens missies zijn omgekomen op bouwkundige kunstwerken te plaatsen. Sinds het verschijnen van de vorige Veteranennota hebben er 6

vernoemingen plaatsgevonden. Er zijn inmiddels in totaal 31 bruggen en viaducten vernoemd. Tot eind 2024 worden er nog 15 vernoemingen verricht. Het project wordt gefinancierd door Defensie en het Vfonds en er wordt samengewerkt met Rijkswaterstaat en ProRail. Het project loopt nu vier jaar en wordt zeer gewaardeerd door de nabestaanden, de veteranengemeenschap en lokale besturen.

In Loenen bevinden zich het Nationaal Ereveld Loenen en de Nationale Veteranenbegraafplaats Loenen. Op deze plekken kunnen veteranen een laatste rustplaats krijgen en worden herdacht.

Bevrijdingsactiviteiten

Bevrijdingsdag staat in het teken van het vieren van vrijheid. Veteranen hebben zich ingezet voor vrede, veiligheid en vrijheid. In het hele land worden bevrijdingsfestivals en vrijheidsmaaltijden georganiseerd. Het NLVi is ieder jaar met een stand aanwezig op verschillende bevrijdingsfestivals. Bezoekers kunnen informatie verkrijgen en met veteranen in gesprek gaan. In Wageningen wordt jaarlijks een bevrijdingsdefilé georganiseerd. In 2024 start het vieren van 80 jaar vrijheid.

Taptoe

Tijdens iedere editie van de Nationale Taptoe, een evenement waarbij militaire muziek wordt gespeeld, krijgen veteranen een speciaal eerbetoon. Van 29

september tot en met 1 oktober 2023 vond de Nationale Taptoe plaats in AHOY Rotterdam. Ook vond op vrijdag 29 september 2023 een speciale veteranenvoorstelling plaats.

Kidswedstrijd

Jaarlijks wordt in opdracht van het NCVD een Kidswedstrijd georganiseerd voor scholieren. In 2023 deden circa 150 scholen mee. De opdracht was het ontwerpen en maken van een veteranenmedaille. Tijdens de Nederlandse Veteranendag werden alle gemaakte medailles geëxposeerd op het Malieveld. De winnaar is uitgenodigd voor de Nederlandse Veteranendag, heeft Z.M. de Koning ontmoet en heeft met de klas een rondvlucht gemaakt in een Dakota DC3.

Witte Anjerprijs

Sinds 2018 wordt jaarlijks door het NCVD de Witte Anjerprijs uitgereikt aan mensen die iets bijzonders hebben verricht in het kader van erkenning en waardering voor veteranen. Met het nomineren voor de prijs worden zij en hun particuliere initiatief in het zonnetje gezet. Ook gemeenten besteden hier aandacht aan. De prijs ging in 2023 naar twee studenten voor hun initiatief 'Boots on the Ground' en de voorbeeldfunctie die zij met dit initiatief vervullen voor jongeren. Samen met een groep studenten liepen zij 200 kilometer om geld op te halen en aandacht te vragen voor veteranen die kampen met nare herinneringen.

In 2023...

zijn sinds de invoering van het draaginsigne veteranen in totaal circa **124.000** draaginsignes uitgegeven.

zijn **802** veteranenpassen aangemaakt, waarvan **459** voor veteranen in werkelijke dienst en **343** voor post-actieve veteranen.

hebben circa **1.050** militaire oorlogs- en diensslachtoffers en relaties deelgenomen aan de MOD-dagen en familiedag.

namen circa **4.000** deelnemers deel aan het defilé op Nederlandse Veteranendag.

trok de Nederlandse Veteranendag circa **90.000** bezoekers.

zijn **10** voorstellingen uitgevoerd van het schoolconcert De missie: Ver weg en toch dichtbij. Daarmee zijn circa **7.500** leerlingen bereikt.

keken circa **1 miljoen** kijkers naar de NOS uitzending van de Nederlandse Veteranendag.

keken circa **1 miljoen** kijkers naar Ode aan Onze Veteranen van omroep Max de avond ervoor.

hebben **6** vernoemingen plaatsgevonden voor het project Helden op kunstwerken. Er zijn in totaal **31** bruggen en viaducten vernoemd. Tot eind 2024 worden er nog **15** vernoemingen verricht.

deden **150** scholen mee aan de Kidswedstrijd.

zijn circa **1.109** veteranentenues aangeschaft.

zijn **47** anjerconcerten gegeven.

hebben in totaal circa **250** gemeenten een witte anjerperk.

zijn met het programma Veteraan in de klas **35.922** leerlingen/ studenten bereikt.

Figuur 11: Erkenning en waardering.

Zorg en ondersteuning

Voor alle militairen wordt zorg rondom een missie georganiseerd. Verder is er een uitgebreid zorg- en ondersteuningssysteem beschikbaar, voor degenen die daar behoefte aan hebben. In 2023 ging bijzondere aandacht uit naar de volgende onderwerpen.

Adaptatie

In 2023 zijn de aandachtspunten en aanbevelingen uit de evaluatie van het adaptatieprogramma, dat militairen na de missie/inzet volgen, verder opgepakt. Het adaptatieprogramma is erop gericht om de overgang van het missiegebied naar de thuissituatie te faciliteren. Aanbevolen werd het adaptatieprogramma in het zorgplan voor de missie op te nemen. Dit is verwezenlijkt waardoor het adaptatieprogramma nu voorafgaand aan de missie al de aandacht heeft die het verdient. Ook wordt er bij een inzet die niet als missie wordt aangemerkt nagedacht over de wijze waarop een transitieproces van inzetgebied naar huis gefaciliteerd kan worden. Dit vraagt om maatwerk en hierover wordt per inzet in de coördinatiecommissie personeelszorg

(CCPZ) overlegd. Door het bieden van maatwerk in de gespreksvormen is er aandacht voor de individuele (eerdere uitzend-)ervaringen van de deelnemers. Ook werd aanbevolen om tijdens de gesprekken aandacht te hebben voor psycho-educatie. Dit wordt toegepast tijdens het gesprek en aan het einde van het gesprek nogmaals benoemd, waarbij folders met psycho-informatie worden verstrekt. Tot slot is uit de evaluatie naar voren gekomen dat het adaptatieprogramma geen goed instrument is voor vroegsignalering. Om dit te verduidelijken wordt in alle documentatie over adaptatie de term vroegsignalering niet meer gehanteerd.

In 2023 is een vragenlijst uitgezet onder deelnemers aan het adaptatieprogramma. De resultaten worden momenteel verwerkt. Wel is reeds bekend dat de adaptatie op een derde locatie door de 164 respondenten wordt beoordeeld met een 7,1.

Revalidatie

Het Militair Revalidatie Centrum (MRC) biedt hoogwaardige revalidatiezorg voor Nederlandse militairen. Daarnaast worden sinds 2021 gewonde Oekraïense militairen in het MRC behandeld. Dit heeft onder andere geleid tot kennisuitwisseling met een Oekraïens revalidatiecentrum.

Herstelplekken Leger des Heils

Op 8 april 2024 heeft het Leger des Heils in samenwerking met het NLVi en met steun van Defensie een landelijke herstelplek geopend voor veteranen. Veteranen met psychische problemen, soms in combinatie met dak- en thuisloosheid, verkrijgen er professionele opvang en hulp. Ze kunnen er tot rust komen, begeleid worden en daarna weer terugkeren in de samenleving.

Herziening van het voorzieningen- en uitkeringsstelsel

In samenwerking met het NLVi en met de afdeling Bijzondere Regelingen Defensie (BRD) van het ABP wordt gewerkt aan een meer toekomstbestendig systeem van materiële en immateriële zorg. Pijlers van het te ontwikkelen systeem zijn gezondheid en zelfredzaamheid, waarbij op basis van een zorg- en ontwikkelplan wordt gewerkt aan re-integratie en participatie. Dit moet plaatsvinden onder de voorwaarden van rust en financiële zekerheid, zonder focus op keuringen en het vaststellen van de medische eindtoestand. In 2023 is binnen het NLVi door de zorgcoördinatoren (ZC) en de maatschappelijk werkers al gestart met het werken vanuit een zorg- en ontwikkelplan.

In 2023...

hebben **1.203** militairen deelgenomen aan een uitzendconferentie.

hebben **467** militairen voor hun missie met hun eenheid aan het moreelonderzoek deelgenomen.

hebben **1.279** militairen tijdens hun missie met hun eenheid aan het moreelonderzoek deelgenomen.

waren er **112** repatriëringen uit **31** landen.

hebben **1.193** militairen een adaptatieprogramma op een derde locatie doorlopen.

is het adaptatie op een derde locatie beoordeeld met een **7,1**.

zijn **1.634** terugkeergesprekken gevoerd.

is de vragenlijst na missie of inzet door **1.203** militairen en **1.220** relaties ingevuld.

was er bij **73%** van de militairen en **94%** van het thuisfront geen belindicatie.

werden **460** veteranen door DCR begeleid bij hun re-integratie in het arbeidsproces.

werden **147** militaire oorlogs- en dienstslachtoffers door DCR begeleid.

zijn **108** re-integratie trajecten succesvol voltooid.

is het Veteranenloket **30.074** keer benaderd met vragen (via telefoon of e-mail).

15.023 telefoontjes en **12.276** e-mails betrof dienstverleningsvragen.

1.376 telefoontjes en **1.393** e-mails hadden betrekking op een zorgvraag.

zijn **18** aanmeldingen bij het Veteranenloket doorgezet naar het Reach Out Ondersteunings Team (ROOT).

is door het Veteranenloket **65** keer verwezen naar nuldelijnsondersteuning.

is door het Veteranenloket **937** keer doorverwezen naar zorg.

had zorgcoördinatie **2.395** zorgplannen geopend.

waren de zorgplannen gerelateerd aan **62** verschillende uitzendingen.

waren **2.301** militaire oorlogs- en dienstslachtoffers bij zorgcoördinatie in begeleiding, waarvan **1.951** veteranen en **350** dienstslachtoffers.

zijn **947** nieuwe aanmeldingen bij zorgcoördinatie geregistreerd.

zijn **935** dossiers door zorgcoördinatie afgesloten.

was de gemiddelde doorlooptijd van trajecten **1.226** dagen.

zijn **183** vrijwilligers aangesloten bij nuldelijnsondersteuningssysteem (NOS).

waren **1.613** cliënten in begeleiding bij het gespecialiseerd maatschappelijk werk binnen het LZV.

waren **901** cliënten in behandeling in de tweedelijnszorg binnen het LZV.

hebben **144** cliënten voor de eerste keer een militair invaliditeitspensioen (MIP) ontvangen.

zijn **52** MIP-aanvragen afgewezen.

is de dienstverlening door ABP/BRD gewaardeerd met een **7,9**.

Figuur 12: Zorg en ondersteuning.

Onderzoek

In 2023 is de gemeenschappelijke onderzoeksagenda gezondheid en welzijn van veteranen en veteranenzorg 2023-2027 gepresenteerd door het NLVi, Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen (LZV) en Defensie. De onderzoeksagenda is mede gevoed door de onderzoekswijzers die het Expertisecentrum van het NLVi publiceert. Recent (2024) is de onderzoekswijzer Maatschappelijke erkenning en waardering voor veteranen gepubliceerd. Daarnaast is er de onderzoekswijzer Gezondheid en welzijn van veteranen en veteranenzorg (2021). De onderzoekswijzers worden periodiek geactualiseerd. Ze geven een overzicht van het onderzoek en de belangrijkste inzichten. Tegelijkertijd worden lacunes in kennis geïdentificeerd.

Figuur 12 geeft een overzicht van activiteiten en resultaten op het gebied van zorg en ondersteuning.

Naast bovengenoemde activiteiten zijn in 2023 de volgende (doorlopende) activiteiten en inspanningen verricht op het gebied van zorg en ondersteuning.

Preventie

Gedurende de gehele loopbaan bij Defensie wordt op diverse wijzen aandacht besteed aan het ondersteunen van de gezondheid. Verschillende (preventieve) interventies richten zich op het bevorderen van de (fysieke, mentale, psychosociale) gezondheid en

duurzame inzetbaarheid van Defensiepersoneel.⁷ Ook wordt op verschillende manieren, onder meer door het gebruik van sociale mediakanalen, openheid over mentale gezondheid gestimuleerd en bijgedragen aan bewustzijn, steun en begrip. Binnen Defensie worden diverse apps, modules en zelftesten aangeboden, onder meer door het onderdeel Duurzaam Gezond Inzetbaar (DGI) en de militaire geestelijke gezondheidszorg (MGGZ). Het doel daarvan is om laagdrempelig en daardoor makkelijk toegankelijk het welbevinden te bevorderen en (zo nodig) de weg naar passende ondersteuning en zorg te vinden. Dergelijke inspanningen komen mede voort uit inzichten en geformuleerde aandachtspunten uit onderzoek, waaronder het in 2023 afgeronde onderzoek naar stigmatisering van psychische klachten als barrière voor duurzame inzetbaarheid (zie bijlage 1). Daarnaast draagt een platform als KNAK bij aan het bespreekbaar maken van de mentale gezondheid en kan het ook laagdrempelig en toegankelijk de weg naar zorg bevorderen.

Bepalen uitzendgeschiktheid

Hoewel iedere militair in principe uitzendgeschikt is, kunnen tijdelijke sociale of medische omstandigheden, gerelateerd aan de bijzondere gezondheidsrisico's van

⁷ Beleidskaders verschaffen nadere richtlijnen, zoals Duurzaam inzetbaar Defensie en Preventieve gezondheidszorg bij operationele inzet en door CDS verplichte oefeningen van personeel buiten Nederland.

het operatiegebied, een uitzending in de weg staan. In de voorbereiding op een uitzending worden de aangevozen militairen onderzocht door de verantwoordelijk militair arts (VMA) om vermijdbare gezondheidsrisico's gedurende of na afloop van uitzending te voorkomen. De arts bespreekt eventueel de gezondheidsrisico's voor uitzending en/of specifieke preventieve maatregelen direct met de militair. Mocht blijken dat naar de mening van de arts uitzending onevenredige gezondheidsrisico's of zelfs gevaar voor de militair of de eenheid oplevert, dan adviseert hij diens commandant middels een inzetbaarheidsadvies dat uitzending (tijdelijk) onverantwoord is. Eventueel kan over de inzetbaarheid overleg plaatsvinden in het sociaal medisch team (SMT). Ten behoeve van de bescherming van de gezondheid is een goede inschatting vooraf, van de belasting door inzet en de belastbaarheid van de militair, essentieel.

Voorbereiden militairen en thuisfront op inzet

Voorafgaand aan de missie krijgen militairen voorlichting over gezondheidsrisico's die voorkomen in het operatiegebied en de collectieve maatregelen die genomen worden om deze risico's te beperken. Per missie wordt een risicoanalyse uitgevoerd, worden preventieve maatregelen vastgesteld en wordt bepaald welke zorg aanwezig is in het missiegebied. Voorafgaand aan iedere uitzending wordt een thuis-

frontinformatiedag (TFI) georganiseerd. Op deze dag wordt het thuisfront geïnformeerd over de missie, het inzetgebied, de mogelijkheden om contact te onderhouden, de (bereikbaarheid van de) zorginstanties, activiteiten die voor het thuisfront worden georganiseerd en andere relevante praktische informatie. Tevens kan er contact gelegd worden met het thuisfront van andere uitgezonden militairen. Aan kinderen wordt tijdens deze dag het boekje 'Familie schildpad' uitgereikt, wat hen kan helpen om de situatie beter te begrijpen. Elk Operationeel Commando (OPCO) beschikt over een thuisfrontorganisatie, waarin vrijwilligers (vaak relaties van uitgezonden militairen) een belangrijke rol vervullen. De thuisfrontorganisatie verzorgt de coördinatie en uitvoering van thuisfrontactiviteiten en de informatievoorziening naar het thuisfront. Centrale afstemming vindt plaats binnen de Defensie Organisatie Thuisfront (DOT).

Ten behoeve van een optimale voorbereiding en gereedstelling doorlopen militairen voorafgaand aan de missie een opwerktraject. Hierbij worden zij fysiek en mentaal voorbereid en getraind voor de uitzending. Ook wordt aandacht besteed aan specifieke kenmerken van de uitzending en het inzetgebied en worden relevante onderwerpen extra onderwezen en beoefend. In aanvulling op het opwerktraject worden uitzendingconferenties georganiseerd door de Diensten Geestelijke Verzorging (DGV). Anders dan het opwerktraject zijn uitzendingconferenties niet verplicht, maar worden door

de Commandant der Strijdkrachten (CDS) wel sterk aangeraden. In 2023 hebben 1.203 militairen aan een uitzendingconferentie deelgenomen. In overleg met de commandant van de eenheid wordt de duur (meestal een of twee dagen) en het programma van de conferentie vastgesteld. Op deze wijze wordt maatwerk geboden om onderdelen (extra) aandacht te geven. De uitzendingconferenties bieden tegelijkertijd de mogelijkheid tot een verdiepende kennismaking tussen militairen die afkomstig zijn van verschillende onderdelen en als samengestelde eenheid worden uitgezonden.

In de opwerkperiode wordt middels het moreelonderzoek, uitgevoerd door de afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek (TOS) in samenwerking met de commandant en de eenheid, in kaart gebracht hoe de militairen hun deelname aan de missie ervaren en welke factoren daarop van invloed zijn. In 2023 hebben 467 militairen voor hun missie met hun eenheid aan het moreelonderzoek deelgenomen. Afhankelijk van de uitkomsten kunnen eenheden ervoor kiezen om over thema's met elkaar in gesprek te gaan, worden indien nodig interventies ingezet (direct of later tijdens de uitzending) en worden uitkomsten meegenomen in evaluaties na de missie. Tijdens de missie wordt opnieuw een moreelonderzoek uitgevoerd, waarbij wederom in kaart wordt gebracht hoe militairen hun deelname aan de missie ervaren en welke factoren daarop van invloed zijn. De uitkomsten worden kort na afname van de vragenlijst teruggekoppeld aan de eenheid. In 2023 hebben 1.279 militairen tijdens hun missie met hun eenheid aan het moreelonderzoek deelgenomen. Evenals voor de

uitzending bepaalt de commandant, samen met TOS, afhankelijk van de uitkomsten en de kenmerken van de eenheid welke acties wenselijk zijn en worden ingezet om een goede ervaring van de missie te bevorderen.

Sociaal medische begeleiding tijdens de missie

Tijdens de missie worden gezondheidsrisico's gemonitord en indien nodig aanvullende preventieve maatregelen genomen en voorlichting gegeven. Voorafgaand aan de missie is, op basis van verschillende factoren, bepaald welke sociaal medische zorg aanwezig moet zijn in het missiegebied. Afhankelijk van de samenstelling van het sociaal medisch team (SMT) zijn hulp- en zorgverleners beschikbaar als achterwacht. Wanneer militairen wegens sociale of medische problemen hun operationele inzet moeten onderbreken of stopzetten, worden zij gerepatriëerd. Indien nodig gaan zij naar het Centraal Militair Hospitaal (CMH) en/of het Militair Revalidatiecentrum (MRC) voor behandeling. In 2023 waren er 112 repatriëringen uit 31 landen.

Ondersteuning aan het thuisfront

Gedurende de uitzending wordt het thuisfront geïnformeerd en begeleid. Op diverse wijze wordt het thuisfront van informatie voorzien, onder meer middels een thuisfrontapp, internet- en facebookpagina's. Tijdens iedere uitzending wordt een thuisfrontcontactdag (TFC)

georganiseerd. Deze dag staat in het teken van ontspanning, aandacht en het ontmoeten van relaties van andere uitgezonden militairen. Defensie faciliteert het contact tussen de uitgezonden militair en het thuisfront. Het thuisfront kan altijd terecht bij de thuisfrontorganisatie voor vragen, ondersteuning of een luisterend oor. Het situatiecentrum (SITCEN), (de hulpverleningslijns van) de Dienst Bedrijfsmaatschappelijk Werk (DBMW) en het Veteranenloket zijn 24/7 bereikbaar voor vragen van het thuisfront.

Voor het thuisfront worden diverse andere activiteiten georganiseerd. Twee keer per jaar vindt een We@homedag plaats. Voor kinderen worden leesboekjes en een tienermagazine uitgegeven en tevens wordt een kinderbivak georganiseerd. De activiteiten worden ondersteund vanuit de thuisfront vrijwilligersorganisaties van de OPCO's en gecoördineerd door de DOT. Ook het NLVi organiseert activiteiten voor het thuisfront, zoals thuisfrontontmoetingsdagen en thuisfrontwandelingen. Daarnaast biedt het NLVi partnersgesprekken aan vanuit een behoefte aan erkenning, herkenning en deelgenootcontact.

Adaptatieprogramma

In 2023 hebben 1.193 militairen een adaptatieprogramma op een derde locatie doorlopen. Daarnaast zijn adaptatiegesprekken gevoerd op locatie of direct na terugkeer in Nederland. Alle militairen krijgen een adaptatiegesprek aangeboden.

Terugkeergesprek

In 2023 zijn 1.634 terugkeergesprekken gevoerd. Twaalf tot zestien weken na terugkeer van een uitzending nodigt de commandant militairen en hun relatie uit voor het (verplicht) terugkeergesprek. Een bedrijfsmaatschappelijk werker voert het gesprek. Bij het signaleren van klachten worden passende vervolgcacties geïnitieerd, zoals psycho-educatie, doorverwijzing naar DGV, MGGZ of het bieden van psychosociale zorg door DBMW.

Vragenlijst na missie of inzet

In 2023 hebben 1.203 militairen en 1.220 relaties de Vragenlijst na missie of inzet ingevuld (een respons van 41%). Zij ontvangen deze (vrijwillige) vragenlijst ongeveer zes maanden na de uitzending. Het doel is nagaan hoe het met de militair en het thuisfront gaat en of er een zorgbehoefte is. Bij een indicatie voor zorg of psycho-educatie of de behoefte aan een gesprek, neemt een bedrijfsmaatschappelijk werker contact op met de militair en/of de relatie (belindicatie). In 2023 was er bij 73% van de militairen en 94% van het thuisfront geen belindicatie. Redenen van een belindicatie bij militairen waren: psychosociale klachten (16%), behoefte aan contact van de militair (7%) en behoefte aan contact in combinatie met psychosociale klachten (4%). Bij het thuisfront waren de redenen voor een belindicatie: behoefte aan contact (5%), het welzijn van de militair (0,8%), het thuisfront (0,6%) en/of kind(eren) (0,4%). Na contact door een bedrijfsmaatschappelijk werker

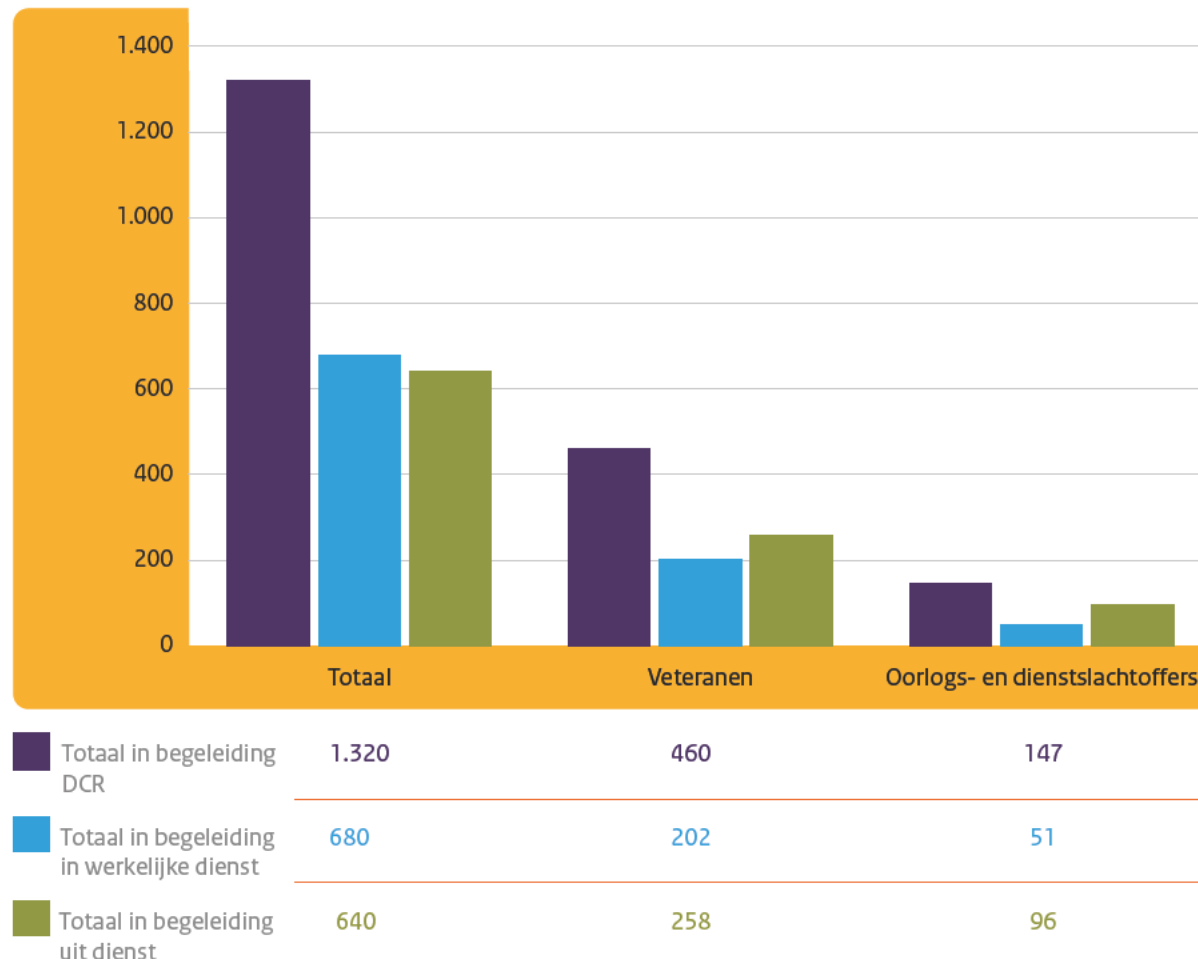
worden (naar behoefte) passende vervolgcacties geïnitieerd, waaronder doorverwijzing (21 personen) en begeleiding of behandeling (37 personen).

Zorg na de missie

Zolang veteranen in werkelijke dienst zijn, verkrijgen zij de (benodigde) gezondheidszorg en personele zorg zoals deze binnen Defensie is georganiseerd. Veteranen in werkelijke dienst maken voor hun gezondheidszorg verplicht gebruik van de zorgvoorzieningen binnen de militaire gezondheidszorg. Nadat veteranen Defensie hebben verlaten biedt het Veteranenloket, onderdeel van het NLVi, toegang tot het LZV voor zorg bij uitzending-gerelateerde psychische problemen. Binnen het brede perspectief op zorg en ondersteuning onderscheiden we nuldelijns, eerstelijns en tweedelijns ondersteuning, hulpverlening en zorg. Dit wordt later in dit hoofdstuk nader beschreven. Zoals eerder vermeld is de bijzondere zorgplicht zoals deze is verwoord in de Veteranenwet van overeenkomstige toepassing op MOD's die niet de veteranenstatus hebben.

Re-integratie

Het Dienstencentrum Re-integratie (DCR) van Defensie zet zich in voor re-integratie van burgers en militairen, onder wie veteranen, gericht op een duurzame terugkeer in het arbeidsproces binnen Defensie of daarbuiten. Hiertoe werkt DCR samen met externe partners die ondersteuning bieden bij het werken aan herstel en het

Figuur 13: Cliënten in begeleiding bij dienstencentrum re-integratie (DCR) op 01-01-2024.

zoeken naar een duurzame en passende baan. Het aantal re-integranten in begeleiding bij DCR is in 2023 over de gehele breedte toegenomen, waaronder ook het aantal veteranen en MOD's. Op 1 januari 2024 werden 460 veteranen door DCR begeleid bij hun re-integratie in het arbeidsproces. Het aantal MOD's in begeleiding bij DCR was op dat moment 147; de meesten van hen zijn veteraan (figuur 13 en 14).

In 2023 zijn 152 re-integranten, met een veteranenstatus, uitgestroomd. Hiervan zijn 108 trajecten succesvol voltooid vanwege herstel of re-integratie op een andere functie. Elf trajecten zijn om een andere reden beëindigd. De overige trajecten worden vanuit het eigenrisicodragerschap begeleid door DCR. In 2023 zijn 36 re-integratietrajecten van MOD's afgerond. Twaalf trajecten zijn succesvol voltooid vanwege herstel en terugkeer op functie of re-integratie op een andere functie. De overige trajecten worden in de nazorg (eigenrisicodragerschap Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsgeschikten, WGA) begeleid door het DCR, waarvan een deel in combinatie met een baan.

Trajecten waarbij re-integranten (nog) niet succesvol zijn gereïntegreerd na de reguliere twee jaar ontslagbescherming volgens de Wet verbetering poortwachter (Wvp) worden vanuit een uitkeringssituatie begeleid. Het ministerie van Defensie heeft het eigenrisicodragerschap voor de werkloosheidswet (WW), Ziektewet (ZW) en het Werkhervatting Gedeeltelijke Arbeidsgeschiktheid (WGA) - deel van de wet Werk

	2019	2020	2021	2022	2023
Totaal in begeleiding DCR	1.077	1.015	1.028	1.190	1.320
Waarvan in werkelijke dienst (IWD)	767	637	507	617	680
Waarvan post-actief (uit dienst)	315	378	521	573	640
Aantal veteranen in begeleiding bij DCR	409	377	375	424	460
Waarvan in werkelijke dienst (IWD)	304	232	159	194	202
Waarvan post-actief (uit dienst)	105	145	216	230	258
Aantal MOD's in begeleiding bij DCR	130	146	123	137	147
Waarvan in werkelijke dienst (IWD)	103	83	63	64	51
Waarvan post-actief (uit dienst)	27	63	60	73	96

Figuur 14: Meerjarig overzicht van cliënten in begeleiding bij DCR.

en Inkomen naar Arbeidsvermogen (WIA). Het heeft daardoor nog een re-integratieverplichting zolang de betreffende (ex-)medewerker een WW of ZW uitkering ontvangt, of maximaal tien jaar vanaf aanvang van een WGA-uitkering. De WGA uitkering wordt, na twee jaar ziekte, toegekend door het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), maar wordt betaald door Defensie.

Het DCR is tevens betrokken bij de invulling van de Social Return On Investment (SROI) verplichting.

Veteranenloket

Na dienstverlating kunnen veteranen via het Veteranenloket, onderdeel van het NLVI, toegang blijven verkrijgen tot de uitgebreide en gespecialiseerde veteranenzorg. Het Veteranenloket is een centraal punt

dat veteranen met een vraag die verband houdt met de veteranenstatus en/of een zorgvraag verder helpt. Het loket biedt veteranen, MOD's en hun relaties toegang tot de zorg (24/7) en dienstverlening.

De prestaties van het Veteranenloket worden weergegeven in figuur 15. In 2023 is het loket 30.074 keer, via telefoon of e-mail, benaderd met vragen. 15.023 telefoontjes en 12.276 e-mails betroffen dienstverleningsvragen. Dergelijke vragen hadden met name betrekking op treinkaartjes, passen, de Checkpoint, reünies of op de Nederlandse Veteranendag. 1.376 telefoontjes en 1.393 e-mails hadden betrekking op een zorgvraag. Dergelijke vragen betreffen onder andere vragen over schuldsanering, inkomensproblemen, re-integratie, participatie en contact met de werkgever. Er is 65 keer verwezen naar nuldelijnsondersteuning en er zijn 937 doorverwijzingen geweest naar zorg. Ook is afhankelijk van de behoefte verwezen naar het Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen (UWV), het ABP en de gemeente als het gaat om de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo), welke voorliggend is aan de bijzondere regelingen defensie (BRD). Het betrof dan vragen op het gebied van begeleid wonen, hulp in de huishouding of persoonlijke begeleiding. Naar aanleiding van het onderzoek dat de Veteranenombudsman in 2023 heeft uitgevoerd en het daaruit voortkomende rapport 'Gemeente, ken uw veteraan!' worden gemeenten geïnformeerd over hun rol in relatie tot de Veteranenwet en de Wmo.

	2019	2020	2021	2022	2023
Telefonische bereikbaarheid < 1 minuut (norm 90%)	92%	93%	95%	95%	96%
Contact met zorgcoördinator < 3 werkdagen (norm 90%)	94%	93%	98%	97%	98%
Doorlooptijd van initiële aanmelding tot zorgplan < 4 weken (norm 90%)	99%	98%	99%	100%	95%

Figuur 15: Prestaties van het Veteranenloket.

	2019	2020	2021	2022	2023
Aantal openstaande zorgplannen (op 31-12-2023)	2.400	2.412	2.391	2.343	2.395
Gemiddelde looptijd casussen nog in behandeling (op 31-12-2023)	1.603	1.577	1.467	1.273	1.226

Figuur 16: Zorgplannen en doorlooptijden Zorgcoördinatie.

Reach Out Ondersteuningsteam

In 2023 zijn 18 aanmeldingen bij het Veteranenloket doorgezet naar het Reach Out Ondersteuningsteam (ROOT). In 2023 waren er in totaal 27 veteranen en 9 partners in begeleiding bij het ROOT. Het ROOT legt contact, bouwt een vertrouwensrelatie op en geleidt indien van toepassing door naar passende zorg.

Zorgcoördinatie

Wanneer (post-actieve) veteranen, militaire oorlogs- en dienstslachtoffers of hun relaties een materiële of immateriële zorgvraag hebben, krijgen zij een zorgcoördinator toegewezen die hen het gehele traject begeleidt. De zorgcoördinator (onderdeel van het NLVi) stelt een zorgplan op. Op 31 december 2023 had zorgcoördinatie 2.395 zorgplannen geopend. De zorgplannen zijn gerelateerd aan 62 verschillende uitzendingen. Er waren 2.301 militaire oorlogs- en dienstslachtoffers in begeleiding, onder wie 1.951 veteranen en 350 dienstslachtoffers.

In 2023 zijn 947 nieuwe aanmeldingen geregistreerd. Dit betreft voornamelijk vraagstukken op psychosociaal gebied (694 verwijzingen in 2023). In 2023 zijn 935 dossiers afgesloten, met name door het voldoen aan de hulpvraag of de afhandeling van de regeling volledige schadevergoeding. De gemiddelde doorlooptijd van een traject was in 2023 1.226 dagen. Sinds 2019 is een afname van de gemiddelde doorlooptijd zichtbaar (zie

figuur 16). Doorlooptijden zijn mede gerelateerd aan de duur van de afhandeling van medische beoordelingen en de schaderegelingen.

In de afgelopen jaren nam de capaciteit binnen zorgcoördinatie toe. Dit hing samen met ontwikkelingen op het gebied van organisatie, werkwijze en meerwerk door onder meer het leveren van maatwerk. In 2024 stabiliseert het aantal zorgcoördinatoren, mede door het gelijk blijven van aanmeldingen en sluiten van dossiers.

Belangrijke ontwikkelingen in 2023 betreffen de integratie van begeleiding, hulpverlening en zorg binnen het NLVi, de begeleiding door multidisciplinaire teams, de samenwerking met casecoördinatie van de OPCO's (voor veteranen in werkelijke dienst) en de visie en nieuwe werkwijze gericht op vraaggericht en herstelgericht werken.

Nuldelijnsondersteuning

Voor veteranen in werkelijke dienst bieden het Collegiaal Netwerk Defensie (CND) en DGV nuldelijns- ondersteuning. De DGV zijn aangesloten bij het LZV en bieden ook post-actieve veteranen nuldelijns- ondersteuning. Daarnaast is er het nuldelijns- ondersteunings- systeem (NOS), onderdeel van het NLVi. Het nationaal VP is verantwoordelijk voor het beleid en toezicht op de uitvoering van het NOS. Dit is een laagdrempelig

landelijk dekkend regionaal georganiseerd netwerk van getrainde vrijwilligers voor veteranen, MOD's en hun relaties. In 2023 is de naam van de ondersteuners gewijzigd in veteranenondersteuners (VOS). De veteranenondersteuners zijn afkomstig uit de leden van het nationaal VP. De ondersteuners bieden een luisterend oor of praktische hulp en kunnen indien nodig doorverwijzen wanneer er een hulpvraag is die professionele zorg vereist. In 2023 zijn 183 vrijwilligers aangesloten. Het merendeel van de in 2023 gevoerde gesprekken kwam voort uit de behoefte van veteranen om het verhaal te doen. Een beperkt aantal is doorgeleid naar het Veteranenloket in verband met een zorgbehoefte.

Eerstelijnszorg en hulpverlening

Onder eerstelijnszorg en hulpverlening verstaan we de dienst-, hulpverlening en zorg waar mensen zelf zonder verwijzing naartoe kunnen gaan, zoals een huisarts, militair arts, fysiotherapeut en maatschappelijk werker. Binnen Defensie wordt eerstelijnszorg geboden door het Eerstelijns Gezondheidsbedrijf (EGB). Alle hoofdlocaties van het EGB hebben een Praktijkondersteuner Huisarts GGZ (POH GGZ). Daarnaast bieden (veteranen) bedrijfsmaatschappelijk werkers (VBMW'ers), eerstelijns dienst- en hulpverlening. De hulpverleningslijn van Defensie, beheerd door DBMW, is 24/7 beschikbaar voor Defensiemedewerkers. Tot 1 april 2024 werd de lijn van het Veteranenloket in de avonden en in het

weekend doorgeschakeld naar de hulpverleningslijn van Defensie. Per 1 april 2024 garandeert het Veteranenloket zelf de 24/7 bereikbaarheid van deze lijn. DBMW blijft de hulpverleningslijn Defensie 24/7 uitvoeren voor militairen in werkelijke dienst en hun thuisfront. In 2023 is DBMW in totaal 1.456 keer gebeld op de hulpverleningslijn of de lijn van het Veteranenloket buiten kantoor tijden. Er zijn 61 casussen telefonische hulpverlening geregistreerd. DBMW is aangesloten bij het LZV. In 2023 waren 1.613 cliënten in begeleiding bij het gespecialiseerd maatschappelijk werk binnen het LZV. Daarvan waren 1.402 in behandeling bij het gespecialiseerd maatschappelijk werk (GMW) van het NLVi en 211 bij DBMW. Het eerste contact met het gespecialiseerd maatschappelijk werk vindt conform de norm binnen 1 tot 3 dagen plaats. De cliënttevredenheid over het GMW (van NLVi en DBMW) is hoger ten opzichte van de vorige meting in 2022 (figuur 18).

Tweedelijnszorg en de zorgketen

In 2023 waren 901 cliënten in behandeling in de tweedelijnszorg binnen het LZV. Nadat de wachttijden in 2022 waren afgenomen, liepen de wachttijden in 2023 langzaam op met 6-8 weken. Dit komt met name door personeelstekorten binnen de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ). De wachttijden binnen het LZV zijn nog steeds korter dan in de reguliere GGZ.

De grootste groep hulpvragers heeft een leeftijd die ligt tussen de 45 en 65 jaar. De missies die bij hulpvragers het meest voorkomen zijn: voormalig Joegoslavië (48%), Afghanistan (31%), Libanon (23%) en Irak (12%). Twintig procent heeft deelgenomen aan diverse/overige missies.⁸ Eén op de drie hulpvragen betreft een veteraan inclusief partner en gezin. In het algemeen variëren trajecten van drie maanden tot meer dan twee jaar. De groep die het meest tevreden is over het eigen herstel en de zorg vanuit het LZV betreft veteranen die een traject van één tot twee jaar hebben doorlopen.

In 2024 is de tevredenheid gemeten onder 2.200 veteranen die in 2023 begeleiding of behandeling via het LZV hebben ontvangen. De cliënttevredenheid binnen de tweedelijnszorg LZV en de keten is hoger ten opzichte van de vorige meting in 2022.⁹ Figuur 17 en 18 geven een overzicht van de caseload, de prestaties en tevredenheid van de eerstelijns- en tweedelijnszorg binnen het LZV.

De zorg blijft zich ontwikkelen, mede op basis van onderzoeken. Zo worden innovatieve interventies en behandelmethoden ontwikkeld, toegepast en geëvalueerd, met het doel te blijven aansluiten bij de behoeften en problematieken die worden ervaren en het bevorderen van behandelsuccessen (zie bijlage 1).

⁸ Men kon meerdere missies aangeven.

⁹ Cliënttevredenheid wordt binnen het LZV weergegeven met de Net Promotor Scale (NPS). Dit is een schaal van -100 tot 100. Een NPS boven 0 wordt als goed gezien, een score boven de 50 als excellent.

Eerstelijnszorg LZV	2019	2020	2021	2022	2023
Wachttijd 1e telefonische contact	1-3 dagen	1-3 dagen	1-3 dagen	1-3 dagen	1-3 dagen
Aantal dossiers DBMW (Defensie)	242	260	158	200	211
Aantal dossiers GMW (NLVI)	1.509	1.470	1.530	1.421	1.402
Totaal aantal dossiers	1.751	1.729	1.688	1.621	1.613
Tweedelijnszorg LZV	2019	2020	2021	2022	2023
Aantal dossiers	1.018	1.054	879	889	901

Figuur 17: Eerste en tweedelijnszorg LZV.

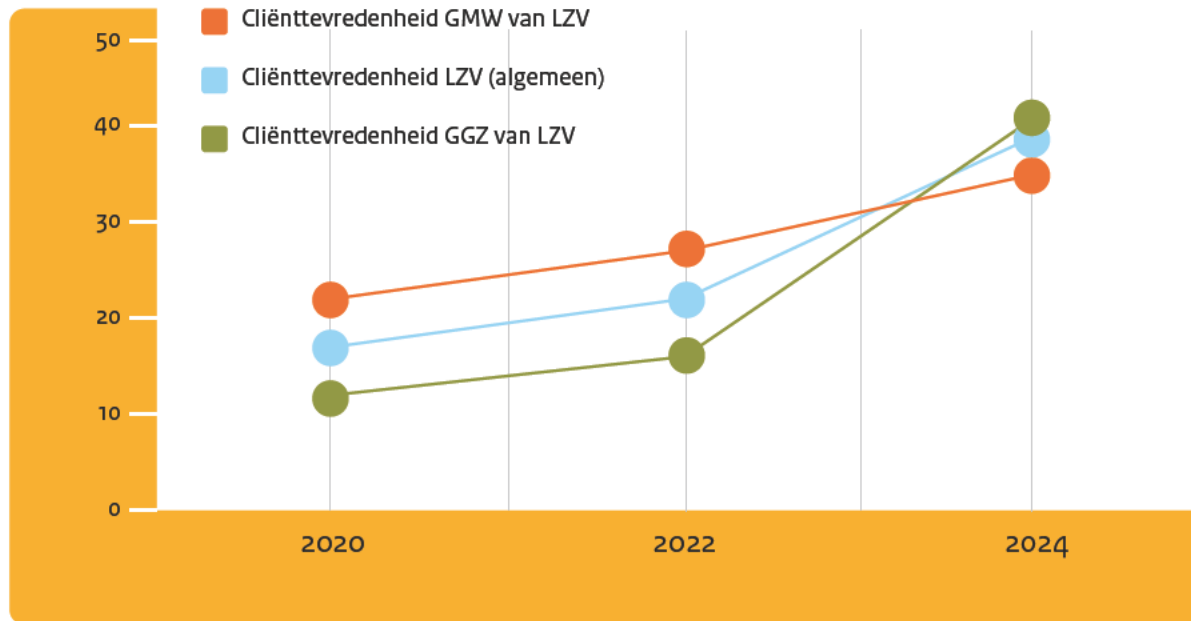
Opvang

Voor veteranen en MOD's met verschillende soorten problematiek wordt diverse opvang aangeboden. Een voorbeeld daarvan is de bed, bad, brood (BBB) regeling. Het KTOMM Bronbeek biedt, naast kamers voor permanente bewoning, beperkte mogelijkheid tot tijdelijke opvang van veteranen. In 2023 zijn zes veteranen opgevangen in het kader van de BBB-regeling. Aanmelding verloopt via het gespecialiseerd maatschappelijk werk van het NLVI. In de voorgaande jaren varieerde de opvang in het kader van BBB bij het KTOMM Bronbeek tussen de twee en zeven veteranen op jaarbasis.

Daarnaast biedt de Time Out-voorziening veteranen en MOD's de mogelijkheid om buiten de thuissituatie tot rust te komen. In 2023 hebben in totaal 41 personen gebruik gemaakt van een tweedaagse of vierdaagse time out bij het NLVI.

Crisissituaties

Wanneer veteranen of hun relaties in een crisissituatie met een hulpvraag het Veteranenloket of het bedrijfsmaatschappelijk werk (BMW) van Defensie benaderen, worden zij geholpen door hulpverleners die getraind zijn in het bepalen van urgentie. Bij calamiteiten en

Figuur 18: Ontwikkeling cliënttevredenheid LZV (NPS scores).

crisissituaties treden protocollen in werking waarop kan worden teruggevallen. Dit kan betekenen dat de (civiele) GGZ-crisisdienst wordt ingezet of dat in situaties 112 wordt gebeld. Een maatschappelijk werker van het NLVi of BMW Defensie onderhoudt dan contact met de civiele zorginstantie(s).

Bij de Veteranen Intensieve Behandel Unit (VIBU) van het Sinai Centrum, onderdeel van het LZV, kunnen veteranen met een crisisindicatie die in behandeling zijn

bij het LZV worden opgenomen. Naast het bieden van behandeling aan veteranen, heeft het VIBU dus plaats voor crisisopname. Onlangs vierde het VIBU haar vijfjarig jubileum.

Woonvoorziening

Het KTOMM Bronbeek biedt een woonvoorziening voor veteranen met de mogelijkheid voor 24-uurs zorgverlening. Er is momenteel een capaciteit van 44 bewoners.

Deze bewoners komen uit verschillende krijgsmachtonderdelen en hebben op uiteenlopende plekken gediend, waaronder voormalig Nederlands-Indië, Korea en Afghanistan.

Materiële zorg

Het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds/Bijzondere Regelingen Defensie (ABP/BRD) verzorgt de materiële zorg aan (post-actieve) veteranen. Dit houdt in dat het ABP/BRD uitvoering geeft aan diverse financiële regelingen waarvoor veteranen in aanmerking kunnen komen. Zo kan aan de militair die gewond is geraakt tijdens de dienst en die hierdoor minstens tien procent invalide is, het Militair Invaliditeitspensioen (MIP) worden toegekend. Hiermee wordt de gewezen militair financieel gecompenseerd en voorzien van een basisinkomen. Veteranen met geen of verminderd inkomen, die in afwachting zijn van toekenning van een MIP, kunnen gebruik maken van de laagdrempelige tijdelijke Inkomensvoorziening. Daarnaast is in 2012 de Ereschuldregeling ingevoerd, met als doel veteranen met een aandoening door het dienstverband via een eenmalige uitkering erkenning te geven. Tot slot is in 2014 de Regeling Volledige Schadevergoeding (RVS) vastgesteld. Deze regeling beoogt compensatie te bieden voor alle resterende schade die een veteraan of een MOD heeft opgelopen vanwege een (dienst)ongeval en maakt onderdeel uit van het Nationaal Fonds Ereschuld. Naast de uitvoering van bovengenoemde

financiële regelingen voert het ABP/BRD voor Defensie ook de Voorzieningenregeling uit. In deze regeling is een scala aan voorzieningen opgenomen waarvoor een veteraan of een dienstslachtoffer in aanmerking kan komen. Voorbeelden van deze voorzieningen zijn: financiële tegemoetkoming in de kosten van het gebruik van een (rolstoel)taxi, vergoeding voor de aanpassing van een rolstoel, vergoeding voor de kosten van de inrichting van een (aangepaste) nieuwe woning, een financiële tegemoetkoming in de kosten van het uitvoeren van een hobby, etc.

In 2023 hebben vier cliënten (post-actieve veteranen en militaire oorlogs- en dienstslachtoffers) een aanvraag ingediend voor een passende inkomensvoorziening voor de duur van hun revalidatie, re-integratie of begeleiding en deze ook ontvangen. In 2023 zijn geen aanvragen afgewezen. De gemiddelde doorlooptijd van een aanvraag was negen dagen.

In 2023 hebben 144 cliënten voor de eerste keer een MIP ontvangen. Op één na waren zij jonger dan 65 jaar. Het totale toegekende bedrag voor het MIP was in 2023:

Ouder dan 65 jaar	€M 28,9
Jonger dan 65 jaar	€M 57,0

In 2023 zijn 52 aanvragen afgewezen. Redenen voor afwijzing waren het indienen van het verzoek door cliënten ouder dan 65 jaar (5), een percentage invaliditeit lager dan 10 procent (18), geen dienstverband aangetoond (22), geen medewerking verleend (6) of het juridisch niet behoren tot de doelgroep (1). Er zijn 287 MIP-aanvragen in behandeling. De gemiddelde doorlooptijd van een MIP in 2023 bedroeg (afgerond) 322 dagen (2022: 344 dagen; 2021: 336 dagen; 2020: 268 dagen). Het uitbrengen van een medisch advies is met name bepalend voor de doorlooptijd.

Uitgaven in 2023 in het kader van:

Ereschuldregeling	€ 0,-
Inkomensvoorziening	€M 0,5
Nabestaanden pensioen	€M 25,4
Nationaal Fonds Ereschuld	€M 113,6
Sociale zorg (voorzieningen)	€M 12,4

Begin 2023 heeft ABP/BRD een klanttevredenheidsonderzoek uitgezet bij 1.000 klanten. In totaal hebben 395 cliënten aan het onderzoek deelgenomen. De respondenten hebben de dienstverlening door ABP/BRD gewaardeerd met een 7,9.

Inspanningen gerelateerd aan transitie

Militair personeel ervaart diverse transitie momenten: bij indiensttreding van civiel naar militair, tijdens de loopbaan van inzetgebied terug naar huis/Nederland, mogelijk ook van militair naar veteraan, en bij uitdiensttreding de overgang van militair naar civiel. Binnen het veteranendomein gaat de aandacht met name uit naar de transitie en adaptatie na uitzending, naar wat het betekent om veteraan te zijn/worden en naar de overgang van een militaire naar een civiele omgeving bij het verlaten van Defensie. Het specifieke karakter van de defensieorganisatie, de inhoud van het werk als militair en de rechten en plichten die aan het beroep van militair zijn verbonden maken dat deze overgang gepaard gaat met veranderingen. Internationaal onderzoek laat zien dat dit, al dan niet in combinatie met uitzendgerelateerde klachten, van invloed kan zijn op de gezondheid en kwaliteit van leven van veteranen. Ook onderzoeken onder Nederlandse militairen en veteranen laten zien dat een deel van hen de overgang als moeizaam ervaart en moeite heeft hun plek in de samenleving te vinden. Het NLVi is een longitudinaal

levenslooponderzoek gestart (IMPACT) om de invloed van het militaire beroep, waaronder uitzendervaringen, op de kwaliteit van leven van post-actieve veteranen nader te onderzoeken. Transitie-ervaringen vormen een belangrijk thema in dit onderzoek. De inzichten kunnen bijdragen aan het verder afstemmen van de zorg en ondersteuning aan veteranen op de behoeften.

Daarnaast is de afgelopen jaren binnen Defensie op diverse terreinen beleid ontwikkeld met aandacht voor het leven na Defensie. Onder meer op het gebied van (civiel geaccrediteerde) opleidingen, competentie- en talentontwikkeling, loopbaanbeleid, geïntegreerde gezondheidszorg, uitstroom en begeleiding van werk naar werk. Dienstverlaters worden op diverse wijzen geïnformeerd en voorbereid op hun vertrek en belangrijke aspecten daarna.

In samenwerking met het NLVi en nationaal VP zal het transitiebeleid en -instrumentarium verder worden ontwikkeld, afgestemd en vormgegeven, met daarbij specifieke aandacht voor zowel de transitie van militair naar veteraan als de transitie van militair naar civiel.

Onderzoek

Defensie bevordert wetenschappelijk onderzoek op het gebied van erkenning, waardering, zorg en ondersteuning voor veteranen, militaire oorlogs- en dienstslachtoffers en hun relaties (thuisfront) en stelt daarvoor

onderzoekssubsidies ter beschikking (zie bijlage 1). Het onderzoek wordt door diverse instanties, zowel binnen als buiten Defensie, uitgevoerd.

De Wetenschappelijke Adviescommissie (WAC) maakt deel uit van het NLVi en adviseert, mede gebaseerd op de eerder in deze nota beschreven gemeenschappelijke onderzoeksagenda, over het al dan niet honoreren van ingediende onderzoeksvoorstellen die met de defensie-subsidies voor meerjarig onderzoek en R&D-onderzoek worden gefinancierd. In 2023 zijn twee onderzoeksvoorstellen voor meerjarig onderzoek en drie voorstellen voor R&D onderzoek gehonoreerd.

Om meer inzicht te verkrijgen in hoeverre verschillende aspecten van het militaire beroep, waaronder missies en inzet, invloed hebben op de gezondheid en het verdere leven, zijn TOS en het NLVi gestart met meerjarige onderzoeken waarbij deelnemers worden gevolgd in de tijd. Het meerjarig onderzoek naar de ervaringen van Defensiemedewerkers na missie/inzet en hun welzijn, zorgbehoefte en gezondheid (MOEDIG) van TOS richt zich op militairen en veteranen in werkelijke dienst. Het onderzoek naar de invloed van het militaire beroep op het leven van post-actieve veteranen (IMPACT) van het NLVi richt zich op post-actieve veteranen. De onderzoeksinstituten hebben contact over de afstemming van de panelonderzoeken.

Bijlage 1 geeft een overzicht van lopend en recent afgerond onderzoek dat (deels of geheel) door het ministerie van Defensie wordt gefinancierd. De kennis draagt bij aan de verdere ontwikkeling van beleid en praktijk, waaronder de ontwikkeling van innovatieve behandelmethoden. In sommige gevallen, met name als het gaat om praktisch toegepast onderzoek, worden concrete aanbevelingen direct toegepast en geëvalueerd in de praktijk. In andere gevallen, bijvoorbeeld bij meer fundamenteel onderzoek, is vervolgonderzoek nodig.

De ontwikkelde kennis wordt op diverse wijzen gedeeld en verspreid, onder meer via (wetenschappelijke en voor een breder publiek toegankelijke) publicaties, artikelen, factsheets, onderzoeksbijeenkomsten, symposia, lezingen, workshops, websites en (social) media.

Om onderzoek naar onderwerpen die relevant zijn binnen het veteranendomein te stimuleren onder bachelorstudenten van de Faculteit Militaire Wetenschappen is de NLVi scriptieprijs in het leven geroepen. Deze is onlangs voor het eerst uitgereikt.

Belangenbehartiging

Het nationaal VP behartigt de belangen van de Nederlandse veteranen en hun relaties via meer dan 100 aangesloten veteranenorganisaties. Het nationaal VP wordt geraadpleegd over ideeën en standpunten die alle veteranen en hun relaties betreffen en fungeert zo als klankbord. In 2023 stond de eindejaarsbijeenkomst in het teken van belangenbehartiging. Het panel bestaande uit de Veteranenombudsman, de voorzitter van de Vakbond voor Beroepsmilitairen, de directeur van het Nederlands Veteraneninstituut en de plaatsvervangend Commandant der Strijdkrachten (CDS) heeft zijn licht laten schijnen over hoe de belangen van veteranen en hun relaties het best over het voetlicht kunnen worden gebracht. De veteranenorganisaties werden opgeroepen om mee te denken over manieren om de beeldvorming over veteranen positief te beïnvloeden.

Activiteiten gerelateerd aan voormalig Nederlands-Indië, Dutchbat III en ISAF

In het publieke en politieke debat is de afgelopen jaren extra aandacht uitgegaan naar Indie-, Dutchbat III- en ISAF-veteranen. Om deze reden gaan we hieronder specifiek op deze drie groepen in.

In nota overleggen met de Tweede Kamer is toegezegd specifiek aandacht te besteden in de Veteranennota aan voormalig Nederlands-Indië, Dutchbat III en ISAF veteranen.

Voormalig Nederlands-Indië

Begin 2022 werd het slotwerk gepubliceerd van het grootschalig historisch onderzoek Onafhankelijkheid, Dekolonisatie, Geweld en Oorlog in Indonesië 1945-1950. Daarop volgden twee schriftelijke reacties van het kabinet, een Kamerdebat en twee belangrijke bijeenkomsten voor Indiëveteranen. Over deze momenten zijn de Indië-veteranen telkens schriftelijk door de minister geïnformeerd. De speciale bijeenkomsten vonden plaats bij het NLVi en werden bezocht door tientallen veteranen en hun thuisfront. Minister Ollongren stelde in haar toespraak bij het NLVi dat de militairen destijds op een onmogelijke missie zijn gestuurd en een strijd in werden gestuurd die niet te winnen was. Bij terugkeer in Nederland kregen zij te maken met een kil klimaat waarbij niemand op hun verhaal te wachten zat. In de kabinetsreacties werd gesteld dat de verantwoordelijkheid voor het gebruik van het extreme geweld lag bij de militaire top en de regering van destijds. Premier Rutte zei op de dag van publicatie van het slotwerk: “dat excuses van het kabinet op hun plaats zijn aan iedereen in ons land die met de gevolgen van de koloniale oorlog in Indonesië heeft moeten leven, vaak tot de dag van vandaag. En

dat omvat alle groepen, inclusief de veteranen die zich destijds als goed militair hebben gedragen.”

Zowel op veteranenbijeenkomsten als in de media is vanzelfsprekend veel aandacht besteed aan de uitkomsten van het onderzoek alsook aan de reacties vanuit het kabinet. De door het kabinet overgenomen conclusies, waaronder de hoofdconclusie over het door Nederland toegepaste extreme geweld, zijn betekenisvol voor de manier waarop de samenleving naar deze periode uit het verleden en de nasleep ervan kijkt. Tijdens het debat met de Kamer op 14 jun 2023 is bevestigd dat niet alle uitgezonden Nederlandse militairen zich destijds schuldig hebben gemaakt aan het gebruik van extreem geweld. Dit was een belangrijke erkenning voor veel Indië veteranen en hun relaties of nabestaanden. Het kabinet sprak de hoop uit dat eenieder zijn of haar kant van het verhaal van de collectieve geschiedenis kan delen in een respectvolle dialoog, waarbij alle bladzijden van de geschiedenis kunnen worden belicht en besproken.

Tijdens de jaarlijkse herdenking op 2 september 2023 is bij het Nationaal Indië-monument in Roermond stilgestaan bij de ruim 6.200 Nederlandse militairen die tussen 1945 en 1962 zijn omgekomen in voormalig Nederlands-Indië en Nieuw-Guinea. Namens het kabinet, heeft de staatssecretaris van Defensie, tijdens deze bijeenkomst zijn respect en waardering voor de veteranen uitgesproken. Ook schonk hij bijzondere

aandacht aan verhalen van individuele veteranen, zoals de 95-jarige Jaap Rotgans die als dienstplichtige hard werkte aan het herstel van in de lucht beschoten Catalina's en de 98-jarige Gerard Hensbergen die er acht kameraden kwijtraakte.

Naar aanleiding van het historische Indië onderzoek, besloot het kabinet o.a. dat zaken van dienst- en bevelweigerders op aanvraag onderzocht konden worden. Op 13 mei jl. heeft dat geleid tot de postume rehabilitatie van drie mariniers die destijds het bevel weigerden om een kampong in brand te steken. De enige nabestaande, de dochter van één van de mariniers, ontving daarbij een rehabilitatiebrief uit handen van de minister. Als onderdeel van de rehabilitatie is het onderzoeksrapport van het NIMH gepubliceerd (Kamerstuk 26049 nr. 121 dd. 13 mei 2024).

Dutchbat III

De gebeurtenissen tijdens de missie in voormalig Joegoslavië en de nasleep ervan zijn van grote invloed geweest.

Het NLVi organiseert terugkeerreizen voor Dutchbat III-veteranen en hun thuisfront. In 2023 zijn 15 reguliere reizen en 1 maatwerkreis georganiseerd. Terugkeer naar Bosnië maakt op de meeste veteranen een grote indruk. Goede begeleiding is dan ook van belang. Het Expertisecentrum NLVi heeft vragenlijsten ontwikkeld

die zes maanden na de reis worden verstuurd aan de deelnemers. Veteranen beoordeelden de reizen met gemiddeld een 8 en de relaties van de veteranen beoordeelden de reizen met gemiddeld een 9. Afspraken over de samenwerking tussen het NLVi en het Srebrenica-Potočari Memorial Center in Potočari ten aanzien van deze terugkeerreizen zijn opgenomen in een memorandum van overeenstemming (MOU).

Op 4 november 2023 is een reünie georganiseerd voor veteranen van Dutchbat I, II, III en IV. Het was de eerste reünie voor alle Dutchbatters; 800 veteranen namen hier aan deel. Ook familieleden waren aanwezig. Er werd erkenning en waardering uitgesproken voor het werk van alle Dutchbatters. Ook werd waardering geuit naar de relaties van de veteranen.

Op 18 juni 2022 is een bijeenkomst voor Dutchbat III-veteranen georganiseerd in Schaarsbergen. De minister-president heeft daar namens de Nederlandse regering excuses aangeboden en waardering en respect uitgesproken. Ook de minister van Defensie heeft respect, erkenning en waardering uitgesproken. Tijdens de bijeenkomst heeft de minister van Defensie aan Dutchbat III-veteranen het Ereteken van Verdienste in Brons uitgereikt. Daarnaast is een symbolisch bedrag van 5.000 euro uitgekeerd aan de Dutchbat III-veteranen of hun nabestaanden.

Nog jaarlijks wordt de Srebrenica-genocide wereldwijd herdacht. Ook in Nederland en veelal in het bijzijn van Dutchbat III-veteranen. Elke vijf jaar neemt ook een lid van het kabinet deel aan de herdenking bij het Potočari Memorial Center in Srebrenica. Omdat de Dutchbat III-veteranen onder moeilijke omstandigheden hebben moeten dienen, kregen zij in 2006 het Draaginsigne Dutchbat III uitgereikt door de minister van Defensie. In 2015 heeft een vertegenwoordiging van Dutchbat III-veteranen in een gesprek met de minister-president en de minister van Defensie gesproken over een gemis aan nazorg, erkenning en waardering voor hen en hun thuisfront. Tijdens de Nederlandse Veteranendag in 2016 sprak de toenmalige minister van Defensie in haar toespraak speciale waardering uit naar deze veteranen.

In 2019 en 2020 voerde ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum in opdracht van het ministerie van Defensie onderzoek uit onder Dutchbat III-veteranen en hun thuisfront. Aan het onderzoek Focus op Dutchbat III deden 430 Dutchbat III-veteranen en 252 relaties mee. De resultaten van het onderzoek laten zien dat - 25 jaar na de missie - de Dutchbat III-uitzending nog grote impact heeft op veteranen en hun thuisfront. Met een grote groep Dutchbat III-veteranen gaat het goed; bijna 80% ervaart de kwaliteit van leven als voldoende. Met een kleiner deel van de veteranen gaat het minder goed. Zij kampen met ernstige gezondheidsklachten, vooral van psychische aard. Een kwart van de veteranen ervaart een hoog aantal posttraumatische stressklachten. Het onderzoek maakte op verschillende thema's

een vergelijking met veteranen van andere missies. Daaruit komt naar voren dat verhoudingsgewijs meer Dutchbat III-veteranen na terugkeer van de missie een kritisch ontvangst kregen vanuit hun omgeving. Veruit de meeste Dutchbat III-veteranen hechten belang aan waardering (van diverse actoren); de Dutchbatters voelen zich echter minder gewaardeerd dan veteranen van andere missies. Het onderzoek werd begeleid door een commissie (onder leiding van Hans Borstlap) die op basis van de bevindingen zeven aanbevelingen formuleerde (Kamerstuk 26122-50 van 10 februari 2021). De aanbevelingen zijn overgenomen en omgezet in acties.

ISAF

In opdracht van de Nederlandse regering verrichten NIOD en NIMH momenteel een historisch-wetenschappelijk onderzoek van de Nederlandse aanwezigheid in Afghanistan tussen 2001 en 2021. Op verschillende wijzen worden Afghanistan veteranen en ook nabestaanden geïnformeerd over dit onderzoek.

In de periode 2002-2014 heeft Nederland diverse eenheden ontplooid als bijdrage aan de International Security and Assistance Force (ISAF). ISAF had de taak de Afghaanse regering bij te staan bij het handhaven van de openbare orde en de wederopbouw in Afghanistan. In 2006 was er een eerste bijzondere publieke blijk van waardering voor de inzet van ISAF-militairen toen de Nederlandse militairen in de

Afghaanse provincie Uruzgan door het tijdschrift Elsevier werden uitgeroepen tot Nederlander van het jaar.

Aan een aantal ISAF-veteranen is een dapperheidsonderscheiding toegekend voor hun optreden (Bronzen Leeuw, Bronzen Kruis, Vliegerkruis of Kruis van Verdienste). Drie individuele militairen en het Korps Commando Troepen hebben de Militaire Willemsorde ontvangen voor hun optreden tijdens de ISAF-missie. Aan een groot aantal ISAF-veteranen is het gevechtssingne toegekend. Aan zestien eenheden zijn vaandelopschriften toegekend.

Als uitvoering van de toezeggingen van de minister van Defensie aan de Tweede Kamer heeft de afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek (TOS) van het ministerie van Defensie in 2019 het onderzoek Welzijn en zorgbehoeften van de ISAF-veteraan uitgevoerd. 25.348 ISAF-veteranen zijn uitgenodigd aan het onderzoek deel te nemen. Dat leverde 8.676 (bruikbare) ingevulde vragenlijsten op. Deze groep bestaat voor 59% uit veteranen in werkelijke dienst en 41% uit post-actieve veteranen. De aanbevelingen die uit het onderzoek voortkwamen zijn overgenomen. Sindsdien wordt meer maatwerk toegepast in het adaptatieprogramma (zoals eerder in deze nota beschreven). Sommige aanbevelingen kennen een blijvend karakter en vereisen doorlopende aandacht, zoals communicatie over missies in de media, het blijven bieden van goede specialistische zorg en het onderhouden van contacten.

Verder geven diverse (bestaande en nieuwe) onderzoeken inzichten in de behoeften en het welbevinden van veteranen en de impact van missies op het verdere leven (zie bijlage 1). Het onderzoek Prospectie In Stressgerelateerd Militair Onderzoek (PRISMO, bijlage 1), een langlopend cohortonderzoek, genereert inzichten in de gezondheid en gezondheidsklachten van (specifiek) Afghanistan-veteranen op langere termijn.

4. Effecten en vooruitblik

Dit hoofdstuk beschrijft de effecten die gerelateerd aan de doelstellingen uit de Veteranenwet en het veteranenbeleid zijn bereikt. Na een reflectie en een beschrijving van constatering en adviezen uit de jaarverslagen van zowel de Inspecteur Generaal der Krijgsmacht (IGK), tevens Inspecteur der Veteranen, als de Nationale ombudsman, tevens Veteranenombudsman, blikken we vooruit op de prioriteiten voor het komende jaar.

Effecten op het gebied van erkenning en waardering

Het veteranenbeleid richt zich op het bevorderen van de kennis over de militaire inzet, bekendheid met oorlogsen uitzendervaringen en de mogelijke gevolgen daarvan voor veteranen en hun thuisfront. Het vergroten van de kennis in de samenleving kan bijdragen aan het uiten van oprechte erkenning en waardering. Tegelijkertijd richt het veteranenbeleid zich op het versterken van het gevoel van erkenning en waardering bij de veteranen zelf en bij de relaties. In het vorige hoofdstuk is beschreven welke inspanningen in 2023 zijn verricht om dit te realiseren. Onderzoeken geven inzicht in de mate waarin erkenning en waardering worden ervaren, in de samenleving en onder veteranen zelf.

Resultaten uit de Publieksmonitor veteranen en de Nederlandse Veteranendag¹⁰ laten zien dat onder het Nederlands publiek de steun voor Nederlandse deelname aan vredesoperaties in 2023 onverminderd hoog is (figuur 19).¹¹ Ruim acht op de tien (81%) ondervraagde Nederlanders vindt Nederlandse deelname aan vredesoperaties (zeer) belangrijk. Daarnaast heeft bijna zeven op de tien ondervraagde Nederlanders (68%) (veel) belangstelling voor veteranen en hun ervaringen (figuur 20).¹² Circa een kwart (27%) heeft weinig belangstelling en 5% heeft geen belangstelling voor veteranen en hun ervaringen

Ondanks de belangstelling voor veteranen en hun ervaringen blijft de inhoudelijke kennis over veteranen

¹⁰ Een samenwerking tussen de afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek (TOS) van het ministerie van Defensie, het Nationaal Comité Veteranendag (NCVD), het Nederlands Veteraneninstituut (NLVI) en een extern onderzoeksbureau. Het onderzoek wordt sinds 2014 jaarlijks afgenomen onder een representatieve steekproef van het Nederlandse publiek (16–75 jaar). Sinds 2022 is Choice Insights + Strategy de samenwerkingspartner als uitvoerend onderzoeksbureau voor dit onderzoek. Bij de overdracht zijn maatregelen getroffen om de kans op een trendbreuk vanaf 2022 te minimaliseren. Desondanks bestond het panel uit meer respondenten met een veteraan in hun omgeving, waardoor resultaten kunnen afwijken van voorgaande jaren. In 2023 is daarom een ander onderzoekspanel ingeschakeld, waarvan de samenstelling en ook de resultaten meer overeenkomen met voorgaande jaren. De bevindingen kunnen niet geheel los worden gezien van de actualiteit en de sentimenten in de samenleving en (extra) aandacht voor Defensie in de media die dit met zich meebrengt.

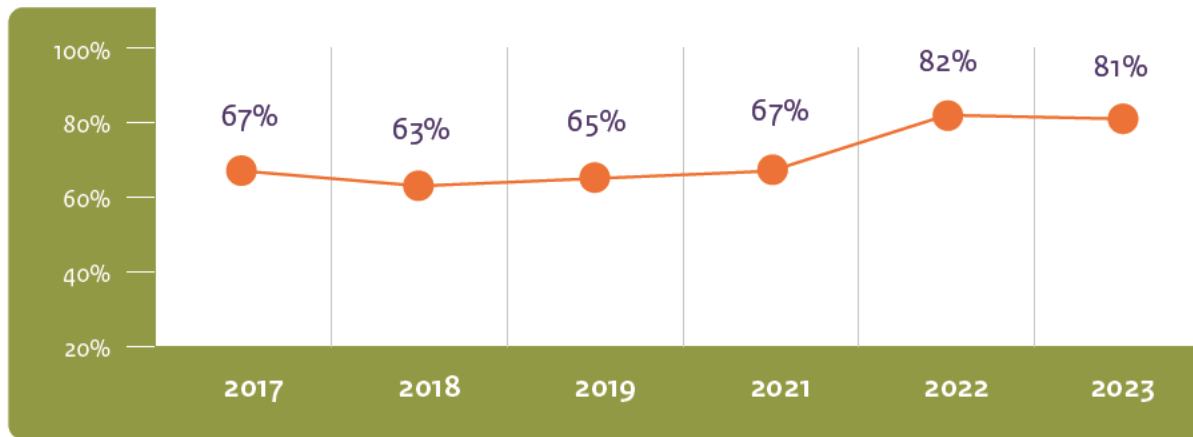
¹¹ Het is aannemelijk dat de iets gewijzigde samenstelling van het panel (meer respondenten met een veteraan in hun omgeving) vanaf 2022 van invloed is op de resultaten. In 2020 is deze stelling niet meegenomen in het onderzoek.

¹² Idem.

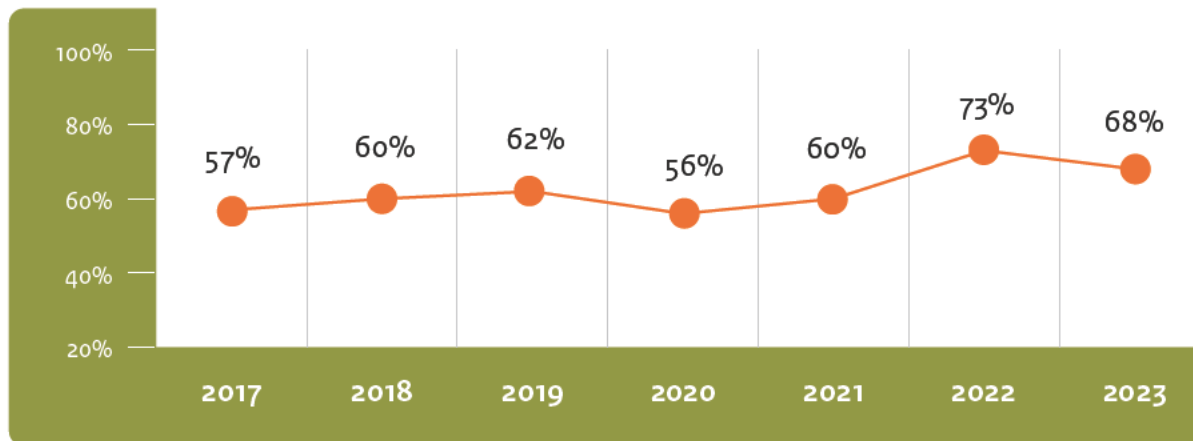
achter, maar op een vergelijkbaar niveau als voorgaande jaren. Circa vier op de tien ondervraagde Nederlanders weet (deels) een correcte definitie te geven van veteraan. De mate waarin men bekend is met de wijzen waarop erkenning en waardering voor veteranen kan worden geuit varieert. Bijna zes op de tien (58%) ondervraagde Nederlanders is (zeer) bekend met Nederlandse Veteranendag en (ruim) twee op de tien weet dat waardering kan worden geuit door het uithangen van de Nederlandse vlag (23%) en het dragen van een witte anjer (20%). Driekwart weet niet of hun gemeente een witte anjerperk heeft, maar de meerderheid zou dit wel goed vinden. Een kwart is bekend met de bijzondere zorgplicht van de overheid voor veteranen.

Meer dan acht op de tien ondervraagde Nederlanders (84%) geeft aan waardering te hebben voor veteranen. Slechts 3% zegt geen waardering te hebben voor veteranen. De mate van waardering is stabiel over de afgelopen jaren. De waardering voor de ingezette militairen is groter dan de mate waarin een missie als juist of terecht wordt beschouwd. Dat laat zien dat Nederlanders een missie soms als minder terecht beschouwen, maar dat betekent niet dat men dan geen waardering heeft voor de militairen die daarbij zijn ingezet.

Ruim de helft (54%) van de ondervraagde Nederlanders vindt dat wij als Nederland voldoende doen om onze

Figuur 19: Ontwikkeling belang Nederlandse deelname vredesoperaties (Publieksmonitor 2023).

Figuur 20: Ontwikkeling belangstelling voor veteranen (Publieksmonitor 2023).

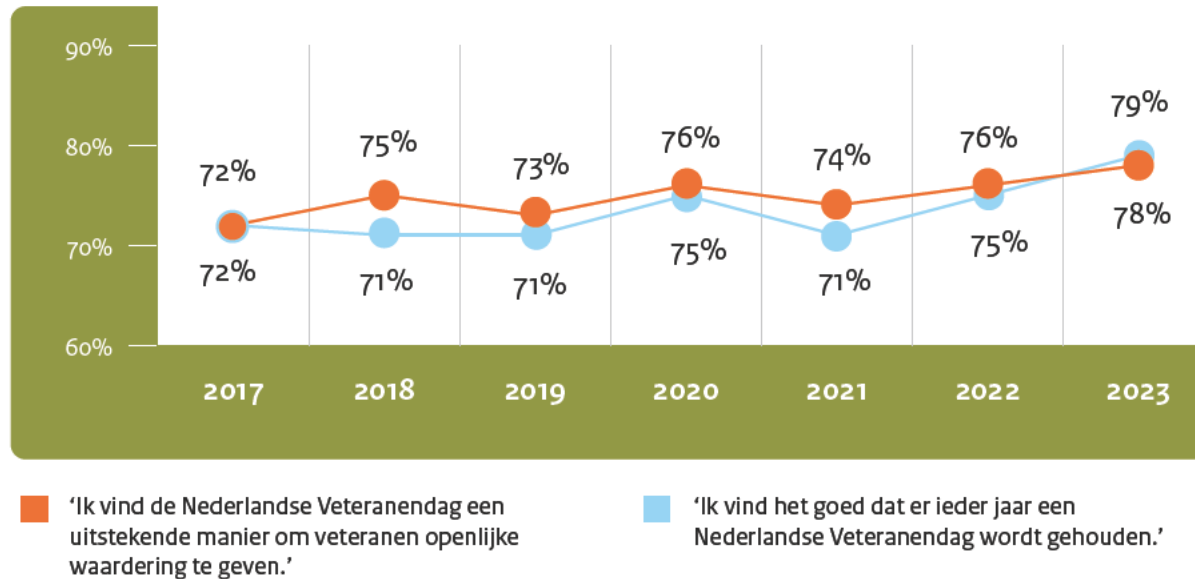
veteranen te erkennen en te waarderen; 4% vindt dat we te veel doen. Een op de vier (42%) is van mening dat we te weinig doen om onze veteranen te erkennen en te waarderen. Zij geven aan dat de erkenning en waardering kan worden vergroot door: vaker aandacht te besteden aan veteranen (15%), betere nazorg (12%), meer publiciteit (7%), betere begeleiding (7%), respect/waardering (6%), financiële zorg (6%), geen verwijten achteraf/blijven steunen (4%), voorlichten samenleving over het werk van veteranen (4%) en luisteren naar verhalen (3%).

Het beeld dat het Nederlandse publiek heeft van veteranen is, net als voorgaande jaren, met name positief. Vrijwel iedereen die heeft deelgenomen aan het onderzoek vindt eigenschappen als moedig (95%), doorzettingsvermogen (95%), plichtsgetrouw (94%), behulpzaam (94%) en daadkrachtig (93%) bij veteranen passen.¹³

Eerder in dit hoofdstuk is beschreven dat, ondanks de belangstelling voor veteranen en hun ervaringen, de bekendheid met de wijzen waarop erkenning en waardering voor veteranen kan worden geuit achterblijft. Waar het gaat om de Nederlandse Veteranendag vindt een ruime meerderheid (78%) van de

¹³ Voor een complete weergave van het beeld van Nederlandse veteranen wordt verwezen naar het onderzoeksrapport Publieksmonitor veteranen en de Nederlandse Veteranendag 2023.

Figuur 21: Ontwikkeling stellingen Nederlandse Veteranendag; % (zeer) eens (Publieksmonitor 2023).

Nederlanders die bekend is met deze dag, de Nederlandse Veteranendag een uitstekende manier om veteranen openlijk waardering te geven. Een even grote groep vindt het goed dat er jaarlijks een Nederlandse Veteranendag wordt gehouden (79%) (figuur 21). Circa de helft van de ondervraagde Nederlanders vindt dat veteranen en de Nederlandse Veteranendag (zeer) positief belicht worden in de media.

Uit een analyse van de resultaten van de Publieksmonitor van de afgelopen twaalf jaar, uitgevoerd door het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi), blijkt dat er geen sprake is van een stijgende of dalende trend van de opiniecijfers. De laatste twaalf jaar vertonen de cijfers ten aanzien van de bekendheid en de waardering voor veteranen en de Nederlandse Veteranendag een stabiel en positief beeld.

Naast de Publieksmonitor wordt ook ander onderzoek uitgevoerd om inzicht te geven in hoeverre veteranen zich erkend en gewaardeerd voelen. In het moreelonderzoek dat door de afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek (TOS) van het ministerie van Defensie wordt afgenomen bij veteranen tijdens hun missie met hun eenheid, wordt gevraagd naar de gevoelde erkenning en waardering in brede zin. Resultaten van dit onderzoek in 2023 laten zien dat veel militairen (81%) steun ervaren van hun thuisfront voor deelname aan de missie. Daarnaast voelen zij zich erkend en gewaardeerd door hun collega's (76%), leidinggevende (73%) en de eenheid/het team (71%) tijdens de missie. In vergelijking met voorgaande jaren zien we daarin nauwelijks verschillen. De resultaten laten zien dat meer nabij in de sociale omgeving meer steun, erkenning en waardering ervaren wordt. Door Defensie als organisatie voelt vier op de tien (40%) militairen zich tijdens de missie erkend en gewaardeerd. Ruim een derde (36%) is van mening dat er in de media positieve aandacht is voor hun werk tijdens de missie. Bijna twee op de tien is van mening dat de Nederlandse samenleving tijdens de missie voldoende waardering heeft voor militairen.¹⁴

Ook onderzoeken verricht door het Expertisecentrum van het NLVi geven inzicht in hoeverre veteranen zich gewaardeerd voelen door de directe omgeving, door de

¹⁴ Factsheet Erkenning en waardering, Impact van missies en inzet (TOS, 2024).

overheid en Defensie, door de berichtgeving in de media en door de samenleving.¹⁵ Resultaten van de onderzoeken die de afgelopen jaren zijn uitgevoerd en hier inzicht in geven laten een consistent beeld zien. De meerderheid van de veteranen vindt waardering voor veteranen (van verschillende actoren) belangrijk. In mindere mate geven veteranen aan die waardering ook te ervaren. De ervaren waardering door collega-veteranen, de directe omgeving en door Nederlandse Veteranendag scoren het hoogst. Bijna de helft van de veteranen in de verschillende onderzoeken ervaart waardering vanuit de overheid en Defensie. Veteranen voelen zich het minst gewaardeerd door de media en samenleving, terwijl zij deze waardering wel belangrijk vinden. Ervaren erkenning en waardering verschilt tussen verschillende groepen veteranen, zoals onderscheiden in het veteranenlandschap (zie figuur 8 in hoofdstuk 2) en van diverse missies. Ook verschillen veteranen in van wie zij het belangrijk vinden erkenning en waardering te ontvangen (van directe omgeving tot aan de overheid). De onderzoeken maken duidelijk dat het bij het ervaren van erkenning en waardering om subjectieve ervaringen gaat en dat deze samenhangen met de persoonlijke, missie-specifieke en maatschappelijke context. Een algemeen geluid is dat oprechte, persoonlijke aandacht voor veteranen en hun thuisfront

¹⁵ Kerngegevens Veteranen (2015, 2016, 2017, 2018), Veteranenmonitor (2021; 2024 volgt), kwalitatief onderzoek in aanvulling op de Veteranenmonitor (2023).

belangrijk gevonden wordt.¹⁶ Momenteel worden diverse onderzoeken uitgevoerd die bijdragen aan het verbreden en verdiepen van de kennis op het gebied van (ervaren) erkenning en waardering.

Effecten op de gezondheid

Op het gebied van (bijzondere) zorg richt het veteranenbeleid zich op het bevorderen van de gezondheid en inzetbaarheid, met als doel veteranen, militaire oorlogs- en dienstslachtoffers (MOD's) en hun relaties optimaal te laten functioneren in de maatschappij met een zo hoog mogelijke kwaliteit van leven. In het vorige hoofdstuk is beschreven welke inspanningen op het gebied van zorg, hulpverlening en ondersteuning worden verricht.

Inzicht in de gezondheid van veteranen, MOD's en hun relaties, wordt op verschillende wijzen verkregen. Onder meer door middel van (na)zorg- en hulpverleningstrategieën en ook middels onderzoek.

Zes maanden na de missie geven bijna negen op de tien uitgezonden militairen (87%) aan dat het goed tot uitstekend met hun gezondheid gaat. Dit is een

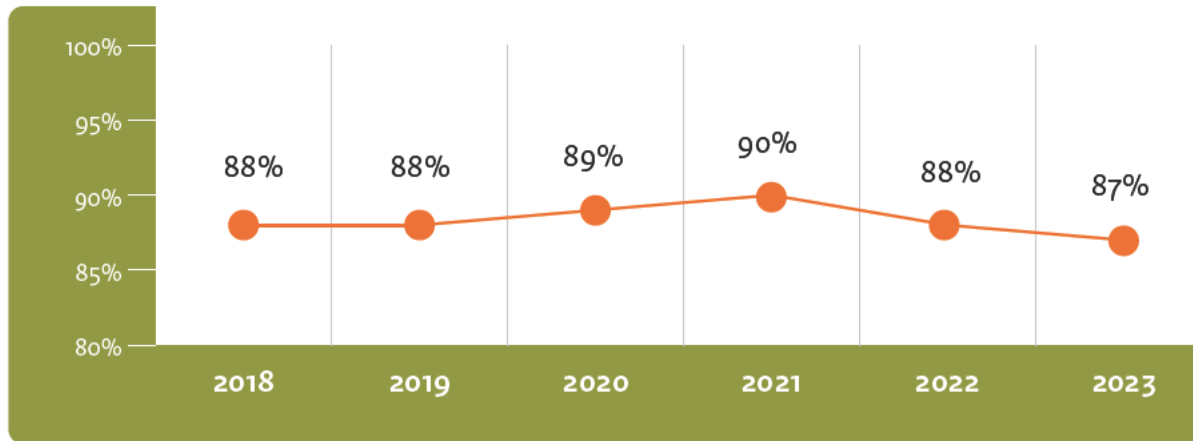
¹⁶ Voor een uitgebreid en genuanceerd beeld wordt verwezen naar de onderzoekswijzer maatschappelijke erkenning en waardering voor veteranen 2024, gepubliceerd door het NLVI.

consistent beeld vanaf 2018, waarbij de cijfers variëren tussen 87% en 90% (figuur 22).¹⁷ Twee procent van de militairen geeft zes maanden na de missie aan dat het matig tot slecht gaat met hun algehele gezondheid; ook dit beeld is consistent sinds 2018 (cijfers variëren tussen de 2% en 3%). Een klein deel van de uitgezonden militairen (5%) ervaart fysieke klachten en 3% heeft daarvoor hulp gezocht. De meeste militairen (95%) ervaren geen fysieke klachten. De meest voorkomende psychosociale klachten zijn hostiliteit (boosheid, woede-uitbarstingen) (13%) en depressiviteit (10%).

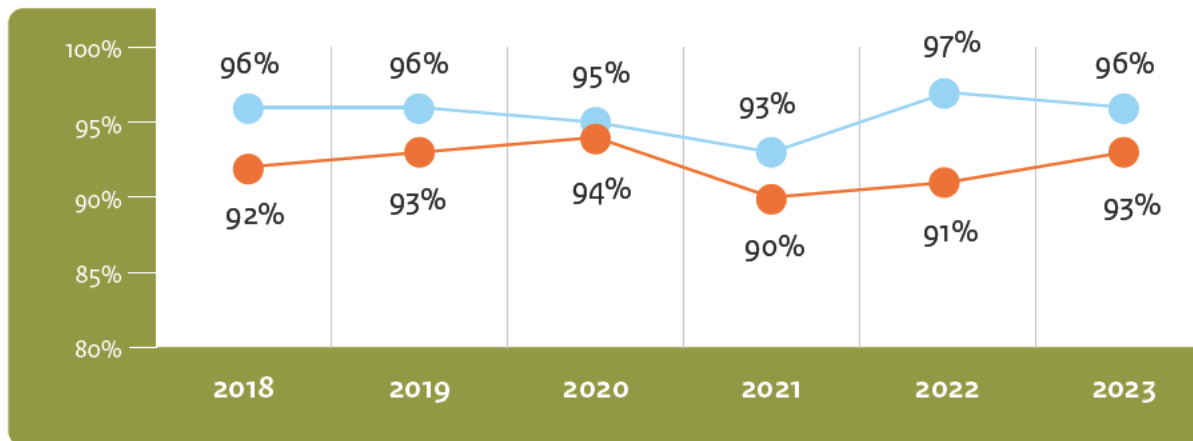
Militairen geven aan dat zij door de uitzending positieve ervaringen hebben opgedaan. De meest genoemde positieve gevolgen van de missie zijn zich sterker verbonden voelen met anderen (38%) en het beter dan voorheen aankunnen van moeilijkheden (37%). Ook geven militairen aan dat zij meer geneigd zijn dingen die verandering behoeven te veranderen (34%) en dat het eigen leven meer waarde heeft gekregen (33%).

Ruim negen op de tien relaties (93%) die de vragenlijst voor het thuisfront hebben ingevuld geven zes maanden na de missie aan de missieperiode (zeer) positief te hebben ervaren (figuur 23). De missieperiode was voor

¹⁷ Gebaseerd op resultaten uit het na de missie onderzoek, uitgevoerd door de afdeling TOS van het ministerie van Defensie. Zie ook Impact van missies en inzet op militairen en hun thuisfront, Jaaroverzicht 2023.

Afbeelding 22: Oordeel eigen gezondheid militairen na missie (% gaat goed/uitstekend).

De missie   Periode na terugkeer

Afbeelding 23: Ervaring missieperiode thuisfront (% (zeer) positief).

7% een (zeer) negatieve ervaring. Gevraagd naar de ervaren belasting rondom de missie, noemt het thuisfront al vanaf 2018 de periode tijdens de missie als meest belastend en de periode na de missie het minst. De meerderheid van het thuisfront heeft de periode na terugkeer (zeer) positief ervaren (96%) en ervaart na de missie geen zorgen (97%) of problemen (96%) die samenhangen met de missie.

Ook andere onderzoeken geven inzicht in de ervaringen van uitzending, de behoeften, gezondheid en kwaliteit van leven van veteranen en hun thuisfront op verschillende momenten na hun uitzending. Uit onderzoeken over de jaren heen komt een consistent beeld naar voren dat het met veruit de meeste veteranen en hun thuisfront goed gaat. Veteranen beoordelen hun kwaliteit van leven gemiddeld met een cijfer tussen de 7 en 8. De meeste veteranen hebben (overwegend) positieve herinneringen aan de missie.¹⁸ Tegelijkertijd is deelname aan een uitzending een risicofactor voor de gezondheid en het welzijn van veteranen. Binnen een uitzending bevindt zich een veelheid aan risicofactoren. Negatieve gevolgen kunnen jaren later (nog) merkbaar zijn of worden.

¹⁸ Voor een uitgebreid en genuanceerd beeld wordt verwezen naar de onderzoekswijzer gezondheid en welzijn van veteranen en veteranen-zorg 2021, gepubliceerd door het NLVI.

Reflectie

Veteranen vinden waardering voor hun inzet, door de samenleving, de overheid en Defensie en de media belangrijk. Onderzoeken laten een stabiel en positief beeld zien ten aanzien van de bekendheid met en de belangstelling en waardering voor veteranen in de samenleving. Er bestaat echter een discrepantie tussen de mate waarin veteranen waardering vanuit de samenleving ervaren en de waardering die hierover vanuit het onderzoek wordt gerapporteerd. Dit verschil is (nog) niet eenduidig te verklaren. Daarmee is dus nog niet duidelijk hoe het gat tussen de mate van waardering vanuit de samenleving en de ervaring hiervan door veteranen kan worden gedicht. Onderzoek laat zien dat verschillende groepen veteranen, verschillen in de mate waarin zij zich gewaardeerd voelen.

Het uiten van waardering zit niet alleen in instrumentele vormen en inspanningen, maar ook in sociale en relationele uitingen, zoals het tonen van (oprecht) begrip en interesse. Onderzoeken laten zien dat (het beïnvloeden van) de beeldvorming en (genuanceerde) narratieven belangrijk zijn om oprechte waardering mogelijk te maken. Het blijven delen van persoonlijke verhalen en het laten zien van veteranen als mensen kan het gevoel oprecht gezien te worden verhogen. Verschillende initiatieven maken persoonlijke verhalen bereikbaar voor de samenleving. Voorbeelden zijn de publiekscampagne rondom de Nederlandse Veteranendag met portretten van veteranen, het

project 'Veteraan in de klas', schoolvoorstellingen, de Interviewcollectie Nederlandse Veteranen, maar ook bijvoorbeeld de verhalen van veteranen die in het Nationaal Militair Museum te beluisteren zijn.

Om militairen en hun thuisfront voor te bereiden op missies en inzet en te ondersteunen tijdens en na de uitzending is een laagdrempelig gespecialiseerd zorgsysteem beschikbaar. Veteranen zelf en hun sociale systeem spelen een belangrijke rol in het (tijdig) signaleren en het bespreekbaar maken, zodat de stap naar passende zorg wordt gezet. De komende jaren wordt de mogelijkheid van gezondheidsmonitoring voor militairen in werkelijke dienst, ook met betrekking tot uitzendgerelateerde problematiek, vanuit het Coördinatiecentrum Expertise Arbeidsomstandigheden en Gezondheid (CEAG) verder ontwikkeld. Structurele gezondheidsmonitoring kan op termijn een bijdrage leveren aan het monitoren van de gezondheid van militairen.

Onderzoek laat zien dat tussen missies maar ook binnen dezelfde missie verschillen kunnen bestaan, zowel met betrekking tot de ervaring en beleving van de missie en de zorgbehoefte(n) van de deelnemende veteranen. Onderzoek laat verder zien dat zowel professionele maatschappelijke en medische zorg als informele zorg en ondersteuning belangrijk is. Dit sluit aan bij de uitgangspunten van het veteranenbeleid beschreven in hoofdstuk 2, waarin het kringenmodel en de getrapte

zorg is toegelicht. De aan veteranen aangeboden zorg blijft zich door resultaten van uitgevoerd onderzoek verder ontwikkelen.

Met alle inspanningen die worden verricht, wordt beoogd de gezondheid en de kwaliteit van leven van veteranen en hun thuisfront te bevorderen. Onderzoeken door de jaren heen, gericht op specifieke groepen militairen of missies, of gebaseerd op representatieve steekproeven, geven een genuanceerd beeld over hoe het met veteranen en hun thuisfront gaat, welke lacunes in kennis nog aanwezig zijn en welke aandachtspunten worden geïdentificeerd voor (de uitvoering van) het veteranenbeleid.¹⁹ Zo vereist de transitie van militair/veteraan naar civiel meer aandacht. Deze overgang kan bij sommige veteranen tot problemen leiden. Daarnaast is het zinvol om meer aandacht te besteden aan de omgeving van de veteraan met uitzendgerelateerde problemen, zoals bijvoorbeeld de partner en de kinderen.

¹⁹ Voor een uitgebreider, gedetailleerder beeld wordt verwezen naar de eerdergenoemde onderzoekswijzers en (onderliggende) onderzoeksrapporten/publicaties.

Toezicht en advies

Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht, tevens Inspecteur der Veteranen

De Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht, tevens Inspecteur der Veteranen, heeft op 27 februari 2024 de jaarrapportage 2023 aangeboden aan het ministerie van Defensie. Op 13 maart 2024 is de jaarrapportage besproken met de Vaste Commissie van Defensie.

In 2023 heeft de IGK 119 veteranenactiviteiten bijgevoerd. Daarnaast zijn er enkele onderwerpen waarvan de IGK aangeeft dat deze zijn blijvende aandacht hebben. Eén daarvan betreft de besluiten ten aanzien van de veteranenstatus. Iedere grens die getrokken wordt of norm die gesteld wordt bij het al dan niet omlaten van de veteranenstatus leidt volgens de IGK tot een nieuw grijs gebied. Het geven van duidelijkheid, voordat militairen worden ingezet, is daarbij van belang.

Een aantal aanbevelingen geformuleerd door de begeleidingscommissie van het onderzoek Focus op Dutchbat III zijn in 2022 en 2023 reeds opgevolgd. Deze aanbevelingen waren gericht op de doelgroep Dutchbat III. Andere aanbevelingen zijn meer algemeen van aard en moeten structureel worden opgevolgd. Met name de aanbeveling om als ministerie van Defensie bij te dragen aan een juiste beeldvorming over de missie, om

verschillende doelgroepen in de samenleving actief te informeren en om actief deel te nemen in de publieke discussie. Het is van belang dit langdurig te doen bij missies met een bijzonder karakter en bij missies die veel impact in de samenleving hebben (gehad). Naar aanleiding van de discussie omtrent de slag om Chora in Afghanistan en het bombardement op Hawija in Irak blijft de IGK de aandacht van Defensie vragen voor signalen of berichtgeving die kunnen leiden tot negatieve reacties in de media en in de maatschappij, met frustratie onder de veteranen als gevolg.

De IGK blijft ook nadrukkelijk aandacht houden voor de Indiëveteranen en hun achterban. In de toekomst kunnen de tweede en derde generaties Nederlanders met een verleden in of met Indië zich nadrukkelijker verbonden voelen met hun familiegeschiedenis. Ook de wijze waarop herdenken en herinneren een plaats zullen krijgen in onze vaderlandse geschiedenis zal een thema blijven dat om aandacht vraagt.

De IGK geeft daarnaast aan dat hij het onderzoeksproces van het Afghanistan onderzoek dat wordt uitgevoerd door NIOD en NIMH, met belangstelling volgt en hij regelmatig spreekt met de betrokkenen. Het is van belang om bij de uitvoering van het onderzoek en de communicatie hierover de ervaringen verkregen uit het Meerjarig Onderzoek Nederlands-Indië te betrekken. Een belangrijk punt daarbij is het functioneren van een klankbordgroep waarin de veteranen van betrokken krijgsmachtdelen zijn vertegenwoordigd.

Veteranenombudsman

Op grond van de Veteranenwet heeft de Nationale ombudsman tevens een rol als ombudsman voor de veteranen. In die rol behandelt de ombudsman klachten van veteranen over overheidsinstanties en over niet-overheidsinstanties die een taak uitvoeren op het gebied van zorg, erkenning en waardering van veteranen. Daarnaast onderzoekt hij de wijze waarop de Veteranenwet in de praktijk wordt uitgevoerd.

Het jaarverslag 2023 van de Nationale ombudsman, met daarin een verslag van de werkzaamheden als Veteranenombudsman, is op 21 mei 2024 aan de Tweede kamer aangeboden.

De Veteranenombudsman heeft de afgelopen jaren enkele onderzoeksrapporten aangeboden zoals het rapport Noodopvang veteranen en het rapport Toegang tot veteranenzorg achter slot en grendel. De aanbevelingen uit het onderzoek Noodopvang veteranen zijn door Defensie overgenomen. Dit heeft onder andere geresulteerd in de oprichting van een herstellocatie voor veteranen met een zorg/ondersteuningsbehoefte. Op 8 april 2024 is de locatie Sparrenheuvel in Bosch en Duin geopend. Ten aanzien van het onderzoek Toegang tot veteranenzorg achter slot en grendel worden de mogelijkheden en de criteria voor het plaatsen van post-actieve veteranen in het Militair Penitentiair Centrum Stroe, samen met het ministerie van Justitie en Veiligheid (J&V), onderzocht en verder uitgewerkt.

In 2023 onderzocht de Veteranenombudsman hoe gemeenten invulling geven aan de Veteranenwet, want ook gemeenten hebben hierbij een taak. In de praktijk richten gemeenten zich vooral op erkenning en waardering; de wijze waarop verschilt sterk per gemeente. De bijzondere zorgplicht was bij gemeenten minder bekend. Het onderzoek heeft geresulteerd in het rapport *Gemeente, ken uw veteraan!* De ombudsman raadt gemeenten aan hun kennis over veteranen en de Veteranenwet te bevorderen en te borgen. Ook is het belangrijk dat gemeenten weten met welke vragen zij terecht kunnen bij het Nederlands Veteraneninstituut (NLVi) en de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG). Defensie blijft met de VNG in gesprek over de wijze waarop de VNG en gemeenten invulling geven aan de aanbevelingen.

Vooruitblik

De afgelopen jaren heeft het veteranenbeleid zich sterk ontwikkeld. De komende jaren bestendigen we wat succesvol is en richten we ons op de verdere ontwikkeling van het veteranenbeleid, zodat het blijft aansluiten op de behoeften van de veteranenpopulatie in de huidige tijdgeest.

Met het oog op de huidige en nieuwe vormen van inzet, behouden we aandacht voor de tijdige en transparante besluitvorming en communicatie over het (al dan niet) ontlenen van de veteranenstatus aan bepaalde missies

en inzet. Het afgelopen jaar is hierover met interne en externe betrokkenen in verschillende bijeenkomsten van gedachten gewisseld. Ook worden de aanbevelingen van de Commissie Herziening Decoratiestelsel momenteel door de Commissie Decoraties Defensie (CDD) verder uitgewerkt, onder andere met als doel om te komen tot een moderner en meer toekomstbestendig decoratiebeleid. De veiligheidssituatie in de wereld verslechtert immers en er worden nieuwe manieren van oorlogsvoering ontwikkeld, bijvoorbeeld de inzet van onbemenste, op afstand bestuurde systemen. Tegelijkertijd wordt er vaker een beroep op Defensie gedaan om bijstand te verlenen in uitzonderlijke situaties, zoals na het neerhalen van vlucht MH17. Een herziening van het decoratiestelsel draagt bij aan het op passende wijze erkennen en waarderen van militairen, die op verschillende manieren zijn ingezet. Daarnaast is vanwege de toenemende geopolitieke dreiging in de wereld de schaalbaarheid van de krijgsmacht een belangrijk en actueel thema. Verslechterde geopolitieke verhoudingen en toenemende conflicten kunnen tot een grootschalige inzet leiden van de Nederlandse krijgsmacht. Bij een dergelijk conflict is het niet ondenkbaar dat een groot aantal militairen operationeel wordt ingezet. Het logisch gevolg is dat bij een grootschalig conflict er getalsmatig meer veteranen bijkomen. Tegelijkertijd kan dit leiden tot een veranderende samenstelling van de veteranenpopulatie. Denk aan de inzet van meer reservisten en vrouwen. Het is daarom van belang om de komende tijd verder uit te werken wat dit betekent voor de behoeften van de veteranen-

populatie en voor het veteranenbeleid. De komende jaren blijven we daarom in gesprek met betrokken partijen over diverse aspecten van het veteranenbeleid.

Verdere stappen zullen worden gezet op het gebied van de herziening van het decoratiestelsel. De toekenning van decoraties voor onder meer deelname aan missies en inzet vormt een belangrijke blijk van erkenning en waardering voor diegenen die door de overheid zijn uitgezonden en ingezet onder veelal buitengewone omstandigheden en voor hun thuisfront. De Commissie Decoraties Defensie (CDD) werkt de aanbevelingen van de Commissie Herziening Decoratiestelsel verder uit.

Daarnaast blijven we doorlopend streven naar een stijging van de ervaren erkenning en waardering bij zowel veteranen als de samenleving.

Ook op het gebied van zorg en ondersteuning worden het komende jaar verdere stappen gezet. Zoals eerder in deze Veteranennota is beschreven, werkt het ministerie van Defensie aan een herziening van het voorzieningen- en uitkeringstelsel (HVUS), met als doel om tot een meer toekomstbestendig systeem te komen. Om zorgvuldig tot een herzien stelsel te komen is voor een gefaseerde aanpak gekozen, waarbij de HDP als eerste stap begin 2024 is gestart met het in kaart brengen van het onderliggende beleid van de diverse regelingen, om te bezien of het vigerende beleid nog voldoet of moet worden aangepast. De volgende stap is dat op basis van een gedeelde analyse nieuwe uitgangspunten moeten

worden geformuleerd, die ten grondslag liggen aan het vernieuwde stelsel. Vervolgens moet samen met onder meer het Dienstencentrum Re-integratie (DCR), het NLVi en de afdeling BRD worden bekeken wat dit betekent voor de uitvoering. Ook moet op onderdelen inzichtelijk worden gemaakt wat de rechtspositionele consequenties van het nieuwe stelsel zijn. Over de rechtspositionele consequenties zal dit jaar het gesprek met de sociale partners worden gevoerd. Verbeteringen in de uitvoering die geen rechtspositionele gevolgen hebben, zoals een verbeterde integrale aanpak tussen de hulp- en zorgverleners, worden reeds door het NLVi toegepast.

Met het Protocol voor psychische aandoeningen waaronder PTSS (voorheen aangeduid als PTSS-protocol) bepalen verzekeringsgeneeskundige artsen op gestandaardiseerde wijze de mate van invaliditeit als gevolg van psychische klachten, waaronder Posttraumatisch Stress Stoornis (PTSS). Het PTSS-protocol wordt door zowel Bureau Medische Beoordelingen (BMB) van Defensie als het team Sociaal Medisch Onderzoek (SMO) van het ABP/BRD gebruikt. Op dit moment wordt het protocol herschreven. Hiervoor is een interne werkgroep in het leven geroepen, die wordt ondersteund en geadviseerd door externe, onafhankelijke experts. Daarnaast wordt de Richtlijn Medische eindtoestand/duurzame functionele invaliditeit op punten aangepast. Het streven is dat het nieuwe protocol dit jaar kan worden vastgesteld.

Ten aanzien van de plaatsing van post-actieve veteranen in het Militair Penitentiair Centrum (MPC) in Stroe (in plaats van in een civiele Penitentiaire Inrichting (PI) worden de voorwaarden voor het plaatsen van post-actieve veteranen, door het ministerie van Justitie en Veiligheid, de Dienst Justitiële Inrichtingen en Defensie, nader bepaald en indien mogelijk vastgesteld. Uitgangspunt hierbij is dat deze criteria aansluiten bij de criteria van de huidige doelgroep van het MPC. Daarnaast wordt - omdat het voorzieningenniveau beschreven in de Penitentiaire Beginselenwet (PBw) in het MPC Stroe verschilt ten opzichte van civiele PI's - onderzocht of en hoe afwijken van deze wet mogelijk is. Omdat de plaatsing van post-actieve veteranen in het MPC een aanzienlijke verandering van taken en verantwoordelijkheden met zich meebrengt, is zorgvuldigheid bij de uitwerking van de criteria voor plaatsing van groot belang.

In samenwerking met het NLVi en nationaal VP zal het transitiebeleid en -instrumentarium verder worden ontwikkeld, afgestemd en vormgegeven, met daarbij specifieke aandacht voor zowel de transitie van militair naar veteraan als de transitie van militair naar civiel. Het NLVi is een longitudinaal levenslooponderzoek gestart (IMPACT) om de invloed van het militaire beroep, waaronder uitzendervaringen, op de kwaliteit van leven van post-actieve veteranen nader te onderzoeken. Transitie-ervaringen vormen een belangrijk thema in dit onderzoek. De inzichten kunnen bijdragen aan het verder afstemmen van de zorg en ondersteuning aan

veteranen op de behoeften. Ook TOS start komend jaar, na het afronden van een pilot, een meerjarig panelonderzoek (MOEDIG). Met deze en andere onderzoeken blijven we inzichten genereren die bijdragen aan kennisopbouw en de verdere ontwikkeling van het veteranenbeleid.

Bij de uitvoering van het veteranenbeleid is een goede samenwerking en afstemming evident. De afgelopen jaren zijn inspanningen verricht om de samenwerking tussen en binnen verschillende organisaties (en organisatiedelen) te versterken. Voorbeelden daarvan zijn de samenwerking en integratie op het gebied van zorg binnen het NLVi, de samenwerking met organisaties die assistentiehonden opleiden en de verdere samenwerking op het gebied van onderzoek. We zien daarnaast in toenemende mate initiatieven vanuit de samenleving ontstaan, waarbij de samenwerking tussen lokale organisaties, zoals gemeenten, verenigingen en stichtingen, succesvol is. De komende jaren bestendigen en versterken we deze samenwerkingen, zodat we in gezamenlijkheid of complementair en vanuit ieders rol, optimaal uitvoering kunnen geven aan verdiende, passende en oprechte erkenning, waardering, zorg en ondersteuning.

Ook zetten we de samenwerking met andere landen voort. Door onderlinge samenwerking, onder andere met landen met een grote veteranenpopulatie zoals Oekraïne en Zuid-Korea, kunnen we veel van elkaar leren.

Bijlagen

Bijlage 1 | Overzicht onderzoek

De Veteranenwet stelt dat wetenschappelijk onderzoek naar uitzendervaringen en daaraan gerelateerde behoeften van veteranen en hun thuisfront moet worden bevorderd. Het onderzoek bevordert de kennisontwikkeling over erkenning, waardering, de zorg en het welbevinden van veteranen en hun thuisfront. Ook kennisontwikkeling over de preventie en de behandeling van uitzendgerelateerde problematiek wordt gestimuleerd. Deze kennisontwikkeling draagt bij aan de continue ontwikkeling van het veteranenbeleid en de uitvoering daarvan. Onderzoekswijzers en de gemeenschappelijke onderzoeksagenda geven richting aan het onderzoek dat met defensiemiddelen wordt gerealiseerd.²⁰

Hieronder wordt een overzicht gegeven van in 2023-2024 afgerond onderzoek naar veteranen en hun thuisfront en de belangrijkste bevindingen, aandachtspunten en aanbevelingen die daar uit voortkomen. Vervolgens wordt in zes tabellen een overzicht gegeven

²⁰ De onderzoeksinstanties verrichten mogelijk meer onderzoeken naar andere thema's. Daarnaast worden relevante onderzoeken verricht door andere instanties die met andere middelen worden gefinancierd. Relevante inzichten verkregen uit onderzoeken worden beschouwd met het oog op een mogelijke bijdrage binnen dit domein.

van het lopend en toegekend onderzoek dat wordt verricht binnen dit domein en met defensiemiddelen wordt gerealiseerd:

- **Tabel 1:** meerjarige wetenschappelijk onderzoek (jaarlijks 500.000 euro onderzoekssubsidie via het Nederlands Veteraneninstituut (NLVI));
- **Tabel 2:** kortdurend praktijkgericht, Research & Development (R&D) onderzoek (jaarlijks 150.000 euro onderzoekssubsidie via NLVI);
- **Tabel 3:** onderzoek verricht door het Expertisecentrum Militaire Geestelijke Gezondheidszorg (MGGZ) (jaarlijkse onderzoekssubsidie van 500.000 euro);
- **Tabel 4:** onderzoek verricht door het Expertisecentrum Nederlands Veteraneninstituut (NLVI) (onderdeel van de subsidiebeschikking aan het NLVI);
- **Tabel 5:** onderzoek verricht binnen de Faculteit Militaire Wetenschappen (intern Defensie);
- **Tabel 6:** onderzoek verricht door de afdeling Trends Onderzoek en Statistiek (TOS) (intern Defensie).²¹

²¹ Binnen de tabellen zijn de onderzoeken gesorteerd op jaar beoogde afronding.

Overzicht recent afgerond onderzoek (2023-2024)

Samen sterk: responsiviteit als buffer in het herstel van PTSS-klachten en partner-relatieproblematiek

De resultaten van dit R&D-onderzoek, uitgevoerd door Reinier van Arkel (aanbieder GGZ), benadrukken het belang van het betrekken van partners van veteranen bij de PTSS-behandeling. Door deze betrokkenheid wordt effectieve communicatie over stress bevorderd, evenals de onderlinge steun. Dit ondersteunt het herstel van PTSS en versterkt de veerkracht van zowel de partner als de veteraan. De resultaten tonen aan dat relatieproblemen waarschijnlijk niet enkel door succesvolle PTSS-behandeling zullen opklaren; specifieke interventies gericht op de relatieproblematiek zijn dan noodzakelijk.

Moral injury bij Dutchbat III-veteranen: veerkracht of klacht?

Dit R&D-onderzoek, uitgevoerd door ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, richtte zich op Dutchbat III-veteranen. Een substantieel aantal van hen is tijdens hun missie blootgesteld aan moreel belastende ervaringen. Met name het onvermogen tot ingrijpen tijdens de missie, gevoelens van verraad tijdens en na de missie, en publieke en persoonlijke veroordeling na de missie droegen bij aan ervaren moral injury. Moral injury uitte zich in schuld en schaamte, rouw, boosheid en machteloosheid, alsmede in positieve morele emoties en morele groei. Een hogere blootstelling aan moreel belastende ervaringen was gerelateerd aan de locatie van de veteraan tijdens uitzending en aan PTSS.

Kwalitatief vervolg Veteranenmonitor

Het expertisecentrum van het NLVi heeft op basis van de Veteranenmonitor 2021 thema's gerelateerd aan erkenning en waardering intensief besproken met veteranen in verschillende focusgroepen. Daaruit komt naar voren dat erkenning en waardering is gekoppeld aan oprechtheid en persoonlijke aanpak. De beeldvorming rond missies en veteranen is belangrijk om oprechte erkenning en waardering mogelijk te maken. Wanneer missies kritisch worden belicht in het publieke debat, doet dat afbreuk aan het gevoel van publieke erkenning en waardering. De groepen verschillen vooral in van wie zij erkenning en waardering willen. De

groepen die geen problemen (meer) ervaren naar aanleiding van de uitzending, zoeken die dichter bij huis dan degenen die nog problemen ervaren. Deze laatste groep kijkt sterk naar de overheid om in hun behoefte te voorzien.

Stigmatisering van psychische klachten als barrière voor duurzame inzetbaarheid

Dit MGGZ-onderzoek is in 2023 afgerond met een proefschrift. Het onderzoek geeft goed overzicht in hoe stigma een rol speelt in het bespreekbaar maken van psychische problemen binnen Defensie en onderstreept het belang van de leidinggevende in dit proces. Het onderzoek beveelt een aantal interventies aan gericht op het bespreekbaar maken van psychische klachten op de werkvloer. Deze aanbevelingen worden verwerkt in bestaande preventieve workshops die gegeven worden door het bureau Duurzaam Gezond Inzetbaar (DGI) van de Defensie Gezondheidsorganisatie. Er wordt onderzocht of de aanbevolen interventies effectief zijn.

PREDICT

In dit MGGZ-onderzoek is gekeken in hoeverre leerprocessen in het aan- en afleren van angst voorspellend zijn voor het succes van de behandeling van angstklachten. Tijdens dit onderzoek zijn er geen duidelijke effecten gevonden dat deze leerprocessen behandelsucces voorspellen.

Militaire Agressie Regulatie Studie

Dit MGGZ-onderzoek is in 2023 afgerond. Op dit moment is de promovendus bezig met het afronden van zijn proefschrift.

Zorgbehoeften vrouwelijke en mannelijke veteranen

Dit onderzoek, uitgevoerd binnen de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie, wordt in 2024 afgerond. Het onderzoek richt zich op zorgbehoeften, welbevinden en kwaliteit van leven van vrouwelijk en mannelijke veteranen. Het onderzoeksrapport zal naast resultaten ook aanbevelingen beschrijven, zowel op beleids- als uitvoeringsniveau.

Tabel 1 Meerjarig onderzoek

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>Duurzaam Beter: Optimalisering van kwaliteit van zorg van veteranen met uitzendgerelateerde klachten zonder behandelherstel.</p> <p><i>ARQ Centum'45</i></p>	<p>Dit promotieonderzoek richt zich op het verkrijgen van inzicht in het uitblijven van herstel. Via een kwalitatieve en kwantitatieve aanpak worden de leefwereld, levenstevredenheid op diverse gebieden en het doorlopen zorgtraject van veteranen onderzocht. Het perspectief van de veteraan staat hierin centraal. Er wordt gezocht naar een invulling van zorg die aansluit bij de context en behoeften van veteranen en hun thuisfront met onvoldoende herstel, waarbij de nadruk ligt op het verhogen van de kwaliteit van leven.</p>	2018	2024
<p>Moral Injury onder hulpzoekende veteranen.</p> <p><i>ARQ Cenntrum'45</i></p>	<p>De prevalentie van moreel belastende ervaringen en moral distress bij hulpzoekende veteranen wordt onderzocht, evenals de voorspellende waarde van moral distress voor algehele psychopathologie, gezinsfunctioneren en fysiek en sociaal-maatschappelijk functioneren.</p>	2020	2024
<p>Back with a mission. Reconsidering return trips from a relational perspective.</p> <p><i>Leids Universitair Medisch Centrum (LUMC)</i></p>	<p>Op basis van de terugkeerreizen voor Dutchbat III-veteranen naar Srebrenica wordt de betekenis en waarde die terugkeerreizen kunnen hebben onderzocht. Zowel het potentieel als de beperkingen van deze reizen worden geanalyseerd vanuit een interdisciplinair en relationeel perspectief, waarin de ontmoetingen tussen veteranen, thuisfront en de lokale Bosnische bevolking centraal staan.</p>	2021	2024

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>Geestelijke verzorging voor veteranen met morele verwonding: Een ontwikkel- en evaluatie-onderzoek van een existentieel-narratieve interventie.</p> <p><i>Universiteit van Amsterdam (UvA)</i></p>	<p>In dit onderzoek wordt, op basis van bestaande praktijken van geestelijke verzorging voor veteranen met morele verwonding, een specifieke geestelijke verzorgingsinterventie ontwikkeld en geëvalueerd. Naast het ontwikkelen van kennis over de betekenis van geestelijke verzorging voor veteranen met morele verwonding, wordt breder gekeken naar het integreren van existentiële zorg in, en daarmee het versterken van, de ketenzorg voor deze veteranen.</p>	2021	2024
<p>PROgnostiek in de Behandel Evaluatie van het Landelijk zorgsysteem voor veteranen (PROBEL).</p> <p><i>ARQ Centrum'45</i></p>	<p>Om een optimale behandelinterventie uit te voeren voor veteranen met PTSS is het belangrijk goed inzicht te krijgen in die factoren die bijdragen aan een succesvolle behandeluitkomst. In dit onderzoek wordt over een behandelperiode van 12 maanden getoetst in hoeverre de behandeluitkomst in termen van de ernst van PTSS-klachten, depressie en het sociaal-maatschappelijk functioneren voorspeld kan worden. De verwachting is dat uitkomsten kunnen bijdragen aan gerichtere behandeling, een toegevoegde waarde hebben voor een behandelstrategie op maat en uiteindelijk een beter behandelresultaat.</p>	2018	2025
<p>Resourcegroepen in de veteranenzorg: een optimale benutting van de triade veteraan, naastbetrokkenen en behandelaren?</p> <p><i>Psychotraumacentrum Zuid Nederland</i></p>	<p>De resourcegroepenmethodiek sluit aan bij doelstellingen rond herstelgerichte zorg en empowerment in de Nederlandse GGZ. In een resourcegroep helpt de regieondersteuner de cliënt om regie over zijn herstelproces te nemen, worden naasten betrokken en werken professionals uit verschillende domeinen samen. Deze aanpak leidt tot meer empowerment, meer persoonlijk herstel, beter functioneren en betere kwaliteit van leven van cliënten met een ernstige psychische aandoening. Dit onderzoek richt zich op de toepassing van en ervaringen met resourcegroepen binnen de veteranenzorg.</p>	2021	2025

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>NEVA: Neuromodulatie bij Exposuretherapie voor Veteranen (NEVA)</p> <p><i>UMC Utrecht</i></p>	<p>Evidence-based PTSS-exposurebehandelingen zijn geënt op het uitdoven van stressreacties op trauma-gerelateerde stimuli, door veranderingen teweeg te brengen in trauma-gerelateerde geheugensporen. Hoe goed deze veranderingen in geheugensporen worden opgeslagen bepaalt PTSS-behandelsucces. Onderzocht wordt hoe, met behulp van elektrische wisselstroomstimulatie, geheugenprocessen kunnen worden verbeterd die een cruciale rol spelen bij PTSS-exposurebehandeling, zodat wordt bijgedragen aan het herstel van veteranen met PTSS.</p>	2022	2025
<p>Haalbaarheidsstudie naar psilocybine-ondersteunde psychotherapie voor veteranen met een behandelresistente posttraumatische stressstoornis.</p> <p><i>LUMC</i></p>	<p>Een groep veteranen heeft minder baat bij evidence-based behandelingen en blijft langdurig kampen met psychische gevolgen van hun uitzending. Uit eerdere studies zijn er aanwijzingen dat de inzet van psilocybine tijdens psychotherapie effectief kan zijn in de behandeling van PTSS-klachten. In dit onderzoek wordt het effect van psilocybine bij de behandeling van veteranen met therapieresistente PTSS onderzocht.</p>	2022	2026
<p>Van nachtmerrie naar nachtrust: Versterking van nachtmerrie-behandeling met multi-sensorische virtual reality.</p> <p><i>ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum, ARQ Centrum'45; Amsterdam UMC; GGZ inGeest; MGGZ; SENSIKS.</i></p>	<p>Nachtmerries komen veelvuldig voor bij militairen en veteranen met PTSS en zorgen voor een hoge ziektelast voor patiënten en hun naasten. Tijdens de gangbare behandeling voor nachtmerries, 'imagery rehearsal therapie' (IRT), krijgt de terugkerende nachtmerrie een nieuw, beter einde, wat vervolgens herhaaldelijk wordt ingebeeld waardoor de nieuwe droom de oude nachtmerrie 'overschrijft' in het geheugen. Recent wordt steeds vaker virtual reality (VR) toegevoegd aan bestaande behandelingen om het behandel-effect te vergroten. Deze studie richt zich op het ontwikkelen van een nieuw multi-sensorisch virtual reality (MVR-IRT) protocol en het testen van de effectiviteit, met de verwachting dat het aantal nachtmerries en de intensiteit van de nachtmerries bij veteranen met PTSS zal afnemen.</p>	2023 Start onderzoek 2024	2027

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>Sociaal kapitaal van veteranen en hun thuisfront, een analyse van de wederkerige relaties over tijd.</p> <p><i>Psychotraumacentrum Zuid Nederland</i></p>	<p>Een belangrijke hulpbron in de context van gezondheid en kwaliteit van leven is sociaal kapitaal. Onderzoek toont aan dat er een positieve relatie is tussen sociaal kapitaal en gezondheid. Met name sociale steun, als datgene wat binnen een netwerk wordt uitgewisseld, blijkt belangrijk. Andersom heeft gezondheid en welzijn ook invloed op het sociaal kapitaal. De wederkerige relatie tussen sociaal kapitaal en welzijn van veteranen en thuisfront wordt longitudinaal kwantitatief en kwalitatief onderzocht. De kennis kan bijdragen aan interventies in relatie tot de sociale omgeving.</p>	2022	2028
<p>HUMIL: Militaire humor als existentiële betekenisgeving, kameraadschap en psychologische coping.</p> <p><i>Research Center for Military Management Studies binnen de Faculteit Militaire Wetenschappen van de Nederlandse Defensie Academie.</i></p>	<p>De schaarse studies naar militaire humor beargumenteren veelal dat het militairen en veteranen helpt om met potentieel traumatische ervaringen om te gaan, stellen dat het een middel is om betekenis te geven aan absurde situaties, of concluderen dat het bijdraagt aan de sociale binding. Deze eerste inzichten geven aan dat humor van belang is voor militairen en veteranen. Dit onderzoek beoogt meer kennis te genereren over de verschillende vormen, functies en betekenissen, en effecten van militaire humor. Het richt zich op helpende en schadelijke aspecten. Enerzijds, hoe kan humor dienen als coping-mechanisme, voor sociale cohesie en als manier van betekenisgeving. Anderzijds, hoe kan militaire humor zorgen voor vermindering van emotie, normvervaging en (zelf)isolatie of uitsluiting.</p>	2023 Start onderzoek 2024	2028

Tabel 2 R&D onderzoek

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>Door mijn eigen bril: een haalbaarheidsstudie naar het toevoegen van Virtual Reality EMDR op reguliere traumagerichte behandeling bij veteranen met een posttraumatische stressstoornis.</p> <p><i>GGZ Drenthe</i></p>	<p>De toepassing van Virtual Reality en hoog-intensief behandelen zijn relatief nieuwe vormen van behandeling die veelbelovend lijken te zijn. Daarnaast blijkt dat thuisinterventies, zoals eHealth effectief zijn in de behandeling van PTSS. In dit onderzoek wordt de haalbaarheid van een VR-EMDR interventie onderzocht die thuis, naast de reguliere EMDR-behandeling, wordt uitgevoerd.</p>	2021	2024
<p>Uitzendgerelateerde ervaringen en het thuisfront. Een kwantitatieve beschouwing van problemen en behoeften bij Dutchbat III thuisfront.</p> <p><i>ARQ Impact</i></p>	<p>Onderzocht wordt of en hoe uitzendgerelateerde ervaringen en problemen van de veteraan doorwerken op het thuisfront. Door het thuisfront onder te verdelen in onderscheidbare groepen op basis van hun eigen profiel en het profiel van hun veteraan (o.b.v. kwaliteit van leven, uitzendgerelateerde klachten en hulpbehoeften, ervaren erkenning en waardering), kunnen exploratief potentiële verschillen tussen deze thuisfrontgroepen in ervaringen, gezondheid, behoeften aan steun en waardering in kaart worden gebracht. De inzichten in of en hoe uitzendgerelateerde ervaringen doorwerken in de sociale kringen rond de veteraan, kan bijdragen aan een betere ondersteuning van zowel thuisfront als veteraan.</p>	2022	2024

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>Haalbaarheid, aanvaardbaarheid en initiële effectiviteit van twee interventies voor moral injury bij hulpzoekende veteranen: pilot studie.</p> <p><i>ARQ Centrum'45</i></p>	<p>Bij ARQ Centrum'45 zijn op basis van de literatuur twee interventies ontwikkeld voor de psychotherapeutische behandeling van moral injury: een groepsbehandeling en een online module. Deze studie onderzoekt de aanvaardbaarheid, haalbaarheid en initiële effectiviteit van de interventies. Op basis van de onderzoeksbevindingen wordt zo nodig de inhoud van de interventies aangepast. Kennis en ervaringen worden gedeeld binnen de keteninstellingen van het LZV.</p>	2022	2024
<p>Ontwikkeling van een 'Veteranen lexicon voor de zorg'</p> <p><i>ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum</i></p>	<p>Taal is van groot belang voor goede zorg. In dit project wordt, in samenwerking met onderzoekers, experts en ervaringsdeskundige veteranen, een lexicon voor de veteranenzorg ontwikkeld dat bruikbaar is binnen het LZV en in andere zorgsettingen. Het doel is de zorg voor hulpzoekende veteranen te optimaliseren en zorgvragen in een vroeg stadium te signaleren.</p>	2024	2024
<p>Giftige onrust: Een evaluatie van het krijgsmachtbeleid bij veteranen die kampen met gezondheids-klachten waarvan de relatie met beroeps-gerelateerde blootstelling aan giftige stoffen onzeker is. Casus burnpits.</p> <p><i>ARQ Nationaal Psychotrauma Centrum</i></p>	<p>Dit onderzoek richt zich op het beleid en de ervaringen bij gezondheidsklachten van veteranen waarbij de relatie met beroepsgerelateerde blootstelling aan giftige stoffen onzeker is. Het richt zich op burnpits en betreft een kwalitatief onderzoek bij veteranen en nationale en internationale beleidsuitvoerders.</p>	2024	2024

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Jaartal toegekende subsidie	Beoogde afronding
<p>Gezondheid en welzijn van veteranen: cyclisch en robuust literatuuronderzoek samen met ervaringsdeskundigen.</p> <p><i>Amsterdam UMC, MGGZ, UMC Utrecht en EvidenceHunt, Expertisecentrum Militaire GGZ, Ervaringsdeskundigen (veteranen), Triangular Group en Commando Family & Support Foundation.</i></p>	<p>Dit onderzoek beoogt meer inzicht te genereren in hoe de kernthema's - erkenning, waardering, zorg en ondersteuning - elkaar beïnvloeden. Met deze kennis beoogt het bij te dragen aan verdere beleidsontwikkeling en implementatie. Het doel is het ontwikkelen van begrip van de interactie tussen en samenhang met de kernthema's gerelateerd aan veteranenwelzijn, en het identificeren van bruikbare modellen en praktijken voor beleidsmakers en uitvoerders.</p>	2024	2024
<p>Voelt de veteraan zich beter gehoord door het positieve gezondheidsgesprek?</p> <p><i>Psychotraumacentrum Zuid Nederland</i></p>	<p>Het Psychotraumacentrum Zuid- Nederland (PTC ZN) van Reinier van Arkel (RvA) implementeert Huber's gespreksmodel op basis van positieve gezondheid in de behandelgesprekken met veteranen. Dit gespreksmodel is gericht op zelfregie, zelfmanagement en het vragen, bieden en ontvangen van de gewenste steun. Onderzocht wordt of veteranen, bij wie het gespreksmodel wordt gebruikt in de behandeling, zich beter gehoord voelen en meer eigen regie, veerkracht, zelfmanagement en gezondheidswelzijn ervaren dan veteranen die de gebruikelijke zorgverlening ontvangen.</p>	2022	2025

Tabel 3 Onderzoek Expertisecentrum MGGZ

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Start	Beoogde afronding
<p>Enhancing compassion as a means to decrease psychological distress and improve mental well-being in the Dutch Army.</p> <p><i>In samenwerking met Universiteit Twente.</i></p>	Onderzoek naar de rol van compassie bij het verminderen van psychische klachten.	2020	2024
Virtual Reality bij PTSS (IMMERSE)	Onderzoek naar de mogelijkheden voor een nieuwe behandeling met behulp van virtual reality bij veteranen met PTSS.	2022	2024
BOOSTCAMP: Effectiviteit van cannabidiol voor de behandeling van slaapklachten bij militairen en veteranen.	Onderzoek naar de effectiviteit van het toedienen van cannabidiol voor de behandeling van slaap- en angstklachten.	2022	2025
Effectiviteit van hersenstimulatie voor de behandeling van angst en psychotrauma klachten bij militairen en veteranen (BEATS).	Onderzoek of hersenstimulatie met een milde-niet-invasieve techniek (transcraniële wisselstroomstimulatie) een positief effect heeft op geheugen, hersenactiviteit en PTSS-behandel succes.	2024	2027
Effectiviteit van EMDR (REMIND)	Het onderzoeken van de effectiviteit van EMDR-therapie voor militairen, door de effectiviteit van EMDR en exposure therapie in een groep militairen en veteranen met PTSS te vergelijken.	2024	2028

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Start	Beoogde afronding
<p>Stigmatisering van psychische klachten als barrière voor duurzame inzetbaarheid.</p> <p><i>MGGZ, Defensie Gezondheidszorgorganisatie (DGO), Universiteit Tilburg.</i></p>	<p>Onderzoek naar het effect van stigma interventies om barrières voor militairen om psychische en/of verslavingsklachten op de werkvloer te bespreken en om hier de juiste hulp voor te zoeken te voorkomen.</p>	<p>2024</p>	<p>2029</p>
<p>Prospectie in stressgerelateerd militair onderzoek (PRISMO)</p>	<p>PRISMO is een langlopend cohort- en promotieonderzoek bij een groep van ca. 1.000 militairen naar gezondheidsklachten na hun uitzending naar Afghanistan (ISAF). De komende jaren worden de belangrijkste resultaten van de 10-jaars meting gepubliceerd. In 2023 is een promovendus van start gegaan met het analyseren van voorspellers voor depressieve klachten van militairen en veteranen na uitzending.</p>		<p>Langlopend</p>

Tabel 4 Onderzoek Expertisecentrum NLVi

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Start	Beoogde afronding
Gevechtservaringen	Onderzoek naar gevechtservaringen van Nederlandse veteranen (1940-heden), hoe veteranen terugkijken op die ervaringen en hoe deze hun leven hebben beïnvloed.	2022	2024
Generaties. <i>In samenwerking met Comité 4 en 5 mei.</i>	Onderzoek naar de invloed van oorlog op latere generaties.	2023	2024
De kracht van maatschappelijk werk	Onderzoek naar de effectieve elementen in het werk van maatschappelijk werkers die bijdragen aan het herstel van veteranen.	2023	2024
Transitie in kerngegevens en veteranenmonitor	Verdiepende onderzoek op basis van eerdere vragenlijstonderzoeken naar de factoren die veteranen noemen als verklaring voor de wijze waarop zij hun transitie van militair naar burger hebben ervaren.	2023	2024
Trends in publieke opinie	Meta-analyse van data van reeds jaarlijks uitgevoerd onderzoek naar publieke opinie over veteranen (2012-2023) om te beoordelen of er in de ontwikkeling van de publieke opinie over veteranenthema's trends zichtbaar zijn.	2023	2024

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Start	Beoogde afronding
VEKTOR	In opdracht van het LZV uitgevoerd onderzoek met als doel het in kaart brengen van de ervaringen met, de uitkomsten van en de tevredenheid over de geboden zorg binnen de LZV-keten zoals ervaren door veteranen die in 2023 zorg kregen via het LZV.	2023	2024
Terugkeerreizen Dutchbat III	Onderzoek naar de verwachtingen en effecten van een terugkeerreis.	2023	Enkele jaren
Levensloonderzoek IMPACT	Onderzoek naar de impact van het militaire beroep (militaire ervaringen) op het verdere leven van de veteranen en met name op hun gezondheid en welzijn, waarbij 1500 post-actieve veteranen (drie leeftijdsgroepen) in twaalf jaar tijd vijf maal een uitgebreide vragenlijst invullen. (Afgestemd met het MOEDIG onderzoek van TOS dat richt zich militairen in werkelijke dienst).	2022	Langlopend

Tabel 5 Onderzoek Faculteit Militaire Wetenschappen (NLDA)

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Start	Beoogde afronding
Uitzendbarrières voor vrouwelijke veteranen en militairen.	Eenjarig kwalitatief onderzoek naar ervaren en verwachte uitzendbarrières van vrouwelijke militairen zonder uitzendervaring. Uitkomsten worden gecombineerd met ervaren en verwachte uitzendbarrières uit het onderzoek ‘Zorgbehoeften van vrouwelijke en mannelijke veteranen’.	2023	2024
Project Moral Injury in Context. <i>In samenwerking met Radboud Universiteit Nijmegen, Politieacademie, NLVI, ARQ Kenniscentrum Oorlog, Vervolging en Geweld.</i>	NWO NWA-project bestaande uit vier deelprojecten variërend in looptijd, gericht op de contextuele dimensies van morele verwonding onder militairen en politiepersoneel. 1) Een postdoconderzoek naar drie soorten organisatorische omstandigheden in relatie tot morele verwonding onder politiemensen en militairen: de aard van hun werk, structuur en cultuur. 2) Een promotieonderzoek gericht op de relatie tussen moral injury en technologische innovaties. 3) Een promotieonderzoek naar de rol van (ervaringen van) erkenning en rechtvaardigheid in relatie tot de krijgsmacht, politiek en samenleving. 4) De ontwikkeling van ethiek- en contextgerichte interventies.	2019	2026
The Facing Srebrenica Project and the Future of Visual Memory as a Participatory Archival Practice. <i>In samenwerking met Universiteit van Amsterdam (UvA), Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), Srebrenica Memorial Center (Potočari), CLARIAH, Universiteit Twente.</i>	NWO onderzoeksprogramma gericht op het leveren van een bijdrage aan het proces van betekenisgeving van oorlogsherinneringen voor Dutchbat-veteranen, evenals bijdragen aan een meer inclusieve herdenkingscultuur van de Srebrenica genocide. Privéfoto's van Dutchbat worden verzameld, geconserveerd, geanalyseerd en ontsloten. Onderzocht wordt hoe de foto's een bijdrage kunnen leveren aan de dialoog met overlevenden bij de door het NLVI georganiseerde terugkeerreizen.	2023	2027
HUMIL	Zie Tabel 1	2024	2028

Tabel 6 Onderzoek afdeling Trends, Onderzoek en Statistiek

Titel en uitvoerder(s)	Inhoud	Start	Beoogde afronding
Moreelonderzoek	Voor en tijdens de missie wordt het moreelonderzoek bij eenheden afgenomen. De motivatie (bestaande uit moreel en stress) en de factoren die hierop van invloed zijn (hulpbronnen, belastende factoren, missie-omstandigheden en leiderschap) worden inzichtelijk gemaakt. De resultaten worden vertrouwelijk gerapporteerd en besproken met de commandant van de eenheid. Daarnaast worden periodieke overzichtsrapportages opgesteld.		Doorlopend
Na de missie	Zes maanden na terugkomst van uitzending ontvangen militairen en hun thuisfront de vragenlijst na missie of inzet. Bij een indicatie van klachten neemt een bedrijfsmaatschappelijk werker contact op met de militair en/of het thuisfront. Daarnaast worden geanonimiseerde gegevens gebruikt om de effecten van uitzending inzichtelijk te maken.		Doorlopend
Missie panel onderzoek MOEDIG	Longitudinaal onderzoek naar de impact van militaire ervaringen op gezondheid en welzijn van militairen in werkelijke dienst. (Afgestemd met het IMPACT onderzoek van het NLVi dat richt zich post-actieve veteranen).	2024	Meerjarig
Draagvlakmonitor	Doorlopend imago-onderzoek onder het Nederlandse publiek.		Doorlopend
Publieksmonitor veteranen en de Nederlandse veteranendag.	Jaarlijks onderzoek naar de kennis en houding van Nederlanders ten aanzien van Nederlandse deelname aan vredesoperaties, veteranen in het algemeen en de Nederlandse Veteranendag.		Jaarlijks

I.s.m. het Nationaal Comité Veteranendag (NCVD), het NLVi en een extern onderzoeksbureau (Choice).

Bijlage 2 | Missies kwalificerend voor de veteranenstatus

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
01	Inzet tijdens de Tweede Wereldoorlog	WO-II	1940	1945
02	Inzet in voormalig Nederlands-Indië		1945	1950
03	Inzet in voormalig Nederlands Nieuw-Guinea		1945	1962
04	United Nations Special Committee on the Balkans	UNSCOB	1947	1951
05	Inzet tijdens de Korea-oorlog	UNC	1950	1955
06	United Nations Truce Supervision Organization (Midden-Oosten)	UNTSO	1956	heden
07	First United Nations Emergency Force (Egypte)	UNEF-I	1956	1956
08	United Nations Observation Group in Lebanon	UNOGIL	1958	1958

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
09	United Nations Operation in the Congo	UNOC	1960	1963
10	United Nations Yemen Observation Mission	UNYOM	1963	1964
11	United Nations India-Pakistan Observation Mission	UNIPOM	1965	1966
12	(Nationaal) Beëindiging gijzelingsacties	De Punt Bovensmilde	1977	1977
13	United Nations Interim Force in Lebanon	UNIFIL	1979	1985
14	Multinational Force and Observers (Sinai)	MFO	1982 2013	1995 2015
15	Mijnruim Operation Rode Zee en Golf van Suez (Hr.Ms. Haarlem en Hr.Ms. Harlingen)		1984	1984

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
16	Oorlog tussen Irak en Iran (Eerste Golfoorlog) (WEU-Operations Octopus/ Calendar II)		1987	1989
17	United Nations Transition Assistance Group (Namibië)	UNTAG	1989	1990
18	Tweede Golfoorlog (WEU- Operations Phalanx en Phalanx-Mike, noodhospitaal, Geleide Wapens en AWACS)		1990	1991
19	United Nations Special Commission (Irak)	UNSCOM	1991	1998
20	Operation Provide Comfort (Noord-Irak)	OPC	1991	1992
21	United Nations Angola Verification Mission II & III	UNAVEM	1991	1997
22	European Community Monitoring Mission / European Union Monitoring Mission	ECMM/ EUMM	1991	2007
23	United Nations Advance Mission in Cambodia / United Nations Transitional Authority in Cambodia	UNAMIC/ UNTAC	1992	1993

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
24	United Nations Protection Force / United Nations Peace Forces	UNPROFOR/ UNPF	1992	1995
25	Embargo op de Adriatische Zee en op de Donau (Maritime Monitor, Sharp Vigilance, Maritime Guard, Sharp Fence, Sharp Guard en WEU-Donau)		1992	1996
26	Cambodian Mine Action Centre	CMAC	1993	2000
27	Inzet luchtwapen boven Bosnië, Kroatië en Kosovo (Deny Flight, Decisive Endeavour, Deliberate Guard en Deliberate/Joint Forge)		1993	(2001)
28	United Nations Observer Mission in South Africa	UNOMSA	1993	1993
29	United Nations Operation in Mozambique	UNOMOZ	1993	1995
30	United Nations Observer Mission Uganda-Rwanda / United Nations Assistance Mission in Rwanda	UNOMUR/ UNAMIR	1993	1994

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
31	United Nations Mission in Haïti (Support Democracy, Uphold Democracy en UN Mission in Haïti)	UNMIH	1993	1996
32	CVSE/OVSE in Moldavië		1993	2004
33	Operation Provide Care (Zaire/Rwanda)		1994	1994
34	CVSE/OVSE in Georgië		1994	1996
35	WEU in Mostar (Task Force Mostar)		1994	1996
36	International Conference on Former Yugoslavia- mission	ICFY-mission	1994	1996
37	United Nations Disengagement Observer Force (Golan)	UNDOF	1995 22-07-2013	1997 heden
38	Central Mine Action Training School (Angola)	CMATS	1995	1999
39	Implementation Force (Bosnië)	IFOR	1995	1996

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
40	United Nations Mission in Bosnia and Herzegovina (inclusief United Nations International Police Task Force, UN Mine Action Centre/BH Mine Action Centre)	UNMIBH UNIPTF BHMIC	1996	2003
41	Multinational Interception Force (Perzische Golf)	MIF	1996	2000
42	United Nations Transitional Administration for Eastern Slavonia, Baranja and Western Sirmium	UNTAES	1996	1997
43	OVSE in Bosnia and Herzegovina		1996	1996
44	Stabilisation Force (Bosnië)	SFOR	1996	2004
45	Multinational Advisory Police Element / European Commission Police Assistance in Albania	MAPE/ECPA	1997	2002
46	OVSE in Albanië (inclusief evacuatie Operation Hr.Ms. Karel Doorman)		1997	2002

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
47	United Nations Peacekeeping Force in Cyprus	UNFICYP	1998	2001
48	Extraction Force (Macedonië)	EF	1998	1999
49	NAVO-verificatiemissie (Kosovo)		1999	1999
50	Albania Force: Operation Allied Harbour (Macedonië/ Albanië)	AFOR	1999	1999
51	Operation Allied Force (Kosovo)	ALL FOR	1999	1999
52	Kosovo Force	KFOR	1999	heden
53	United Nations Interim Administration Mission in Kosovo	UNMIK	1999	2000
54	United Nations Mission Ethiopia and Eritrea	UNMEE	2000	2003
55	Inzet in Macedonië (Essential Harvest, Amber Fox/Task Force Fox, OVSE Spillover Monitor Mission, Operation Concordia, Proxima)		2001	2006

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
56	Operation Enduring Freedom (inclusief Combined Maritime Forces)	OEF	2001	KFOR
57	Operation Active Endeavour	OAE	2001 19-04-2004 2007	2004 01-05-2006 2010
58	International Security Assistance Force in Afghanistan (inclusief NTM Kunduz + UNAMA UNAMA)	ISAF	2002	2014 Heden
59	European Union Police Mission I en II (Bosnië)	EUPM	2003	2011
60	Operation Display Deterrence (Turkije)		2003	2003
61	Stabilisation Force Iraq	SFIR	2003	2006
62	United Nations Mission in Liberia	UNMIL	2003	2004
63	Coalition Maritime Assistance Training Team (Irak)	CMATT	2004	2011
64	NATO Training Implementation Mission / NATO Training Mission Iraq	NTMI	2004	Heden

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
65	NATO Support to African Union	NS2AU	2004	Heden
66	United Nations Operation in Burundi United Nations Integrated Office in Burundi	ONUB BINUB	2004 2007	2005 2008
67	Operation Golden Eagle (Ivoorkust)(evacuatie Abidjan)		2004	2004
68	United Nations Mission in Sudan (inclusief UNAMIS, AMIS, IMAT, UNADVM en UNAMID)	UNMIS	2004	2011
69	European Union Force (Bosnië) (inclusief Althea en NATO Headquarters Sarajevo)	EUFOR	2004	Heden
70	United Nations Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo (inclusief EUFOR RDC, EUSEC RDC, EUPOL RDC en EUSEC FIN)	MONUC	2005	2012
71	European Union Aceh Monitor Mission	EUAMM	2005	2006

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
72	Kosovo Force 2 (inclusief ESDP Kosovo / EULEX Kosovo)	KFOR 2	2005	2018
73	European Union Border Assistance Mission Rafah (Israël)	EUBAM Rafah	2006	2008
74	European Union Police Mission (Afghanistan)	EUPOL	2007	2017
75	Maritime Task Force United Nations Interim Force in Lebanon	MTF UNFIL	2006	2008
76	Security Sector Reform in Burundi	SSR Burundi	2004, 2006, 2007	Heden
77	Security Sector Reform in Lebanon	SSR Lebanon	2008	2008
78	Maritieme Antipiraterij Operaties Somalië (inclusief Operation Atalanta, Operation Allied Protector, Operation Ocean Shield en Vessel Protection Detachments (VPD'S))		2008	Heden
79	European Union Force Tchad/RCA	EUFOR Tchad/RCA	2008	2010

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
80	European Union Monitoring Mission Georgia	EUMM Georgia	2008	2010
81	United States Security Sector Coordinator	USSC Dayton	2010	Heden
82	United Nations Office on Drugs and Crime (Kenia)	UNODC	2010	2012
83	Inzet Ivoorkust		2010	2011
84	Operation Unified Protector (Libië) (inclusief evacuatieoperatie)	OUP	2011	2011
85	United Nations Mission In South Sudan	UNMISS	2011	2020
86	African Contingency Operations Training and Assistance o.a. Burundi, Burkina Faso, Uganda, Benin	ACOTA	2011	2021
87	Operation Anatolian Protector (Turkije)		2013	2015
88	Multinational Force and Observers (Egypte)	MFO	01-01-2013	2015
89	European Union Training Mission Somalia	EUTM-S	15-03-2013	2019

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
90	European Union Aviation Security Mission (Zuid Soedan)	EUAVSEC	01-06-2013	2014
91	European Union Training Mission Mali	EUTM Mali	01-07-2013	Heden
		MINUSMA	01-09-2013	Heden
	Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali	MINUSMA Nationaal	01-11-2013	Heden
	Multidimensional Integrated Stabilization Mission in Mali Nationaal	EUCAP	29-06-2015	Heden
	EUCAP Sahel Mali			
92	Regional Anti-Piracy Prosecution & Intelligence Coordination Centre	RAPPICC	01-09-2013	2014
93	Combined Maritime Forces	CMF	09-09-2013	Heden
94	European Union Regional Maritime Capacity Building ten behoeve van de Hoorn van Afrika en het westelijk deel van de Indische Oceaan	EUCAP NESTOR	15-03-2014	Heden

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
95	European Union Force Central African Republic European Union Military Assistance Mission in Central African Republic	EUFOR RCA EUMAM RCA	15-03-2014 06-04-2015	2017
96	Recovery MH 17 (Oekraïne)	MH17	20-07-2014	31-12-2021
97	Resolute Support (Afghanistan)	RS	01-10-2014	2022
98	1(NLD) ATF Middle East (Jordanië, Koeweit en Qatar)	1(NLD) ATF ME	24-09-2014	Heden
99	1(NLD) Capacity Building Mission in Iraq (Irak en Koeweit)	1(NLD)CBMI	2004	Heden
100	European Union Liaison and Planningscell Tunesia	EULPC Tunesia	01-11-2015	Heden
101	EU Naval Force Mediterranean Forward Headquarters	EUNAVFOR MED FHQ	26-06-2015	Heden
102	Force Protection Middle East	1 (NLD) FPME	2016	Heden
103	Air Task Force Air to Air Refuelling Operation Inherent Resolve	1(NLD) ATFAAR-OIR	2017	Heden

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
104	UN Mine Action Service Iraq	UNMAS IRQ	01-09-2017	2018
105	Operation Sea Guardian (Middellandse Zeegebied)	OSG	01-04-2018	2019
106	NATO Mission in Iraq	NMI	01-10-2018	Heden
107	European-Led Mission Awareness Strait of Hormuz	EMASOH	01-01-2020	Heden
108	Global Peace Operations Initiative in West-Afrika	GPOI West-Afrika	01-01-2020	Heden
109	Multinationale Taakgroep TAKUBA	TF TAKUBA	01-05-2020	Heden
110	The Partnership for Actions in Western Africa. Dakar, Senegal	PAWA	01-10-2020	Heden
111	Chirurgisch Team Djibouti		01-01-2022	Heden
112	Operation Prosperity Guardian	OPG	24-03-2024	24-04-2024
113	European Union Force Althea	EUFOR Althea	01-10-2022	Heden
114	Oekraïne Forensische Opsporing	OEK FO	01-05-2022	Heden
115	Pacific Archer 2024	Pacific Archer	01-03-2024	

	Missie	Afkorting	Begin	Einde
116	Diverse geclassificeerde speciale Operations			
117	Diverse geclassificeerde onderzeebootmissies		1989	

Bijlage 3 | Lijst van afkortingen

ABP	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds	HDP	Hoofddirectie Personeel
ADR	Auditdienst Rijk	HVUS	Herziening Voorzieningen- en Uitkeringsstelsel
BBB	Bed, Bad, Brood	IDEM	individuele deelnemers van expeditionaire missies
BIU	Bureau Individuele Uitzendingen	IGK	Inspecteur-Generaal der Krijgsmacht
BMB	Bureau Medische Beoordeling	JDV	Juridische Dienstverlening
BNMO	Bond van Nederlandse Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers	KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger
BRD	Bijzondere Regelingen Defensie	KTOMM	Koninklijk Tehuis voor oud-Militairen en Museum
CDD	Commissie Decoraties Defensie	LUMC	Leids Universitair Medisch Centrum
CCPZ	coördinatiecommissie personeelszorg	LZV	Landelijk Zorgsysteem voor Veteranen
CDS	Commandant der Strijdkrachten	MGGZ	Militair Geestelijke Gezondheidszorg
CMH	Centraal Militair Hospitaal	MIP	Militair Invaliditeit Pensioen
CND	Collegiaal Netwerk Defensie	MOD	Militaire Oorlogs- en Dienstslachtoffers
DBMW	Dienst Bedrijfsmaatschappelijk Werk	MPC	Militair Penitentiair Centrum
DCPZ	Dienstencentrum Personele Zorg	MRC	Militair Revalidatie Centrum
DCR	Dienstencentrum Re-integratie	NCVD	Nationaal Comité Veteranendag
DGO	Defensie Gezondheidszorgorganisatie	NIMH	Nederlands Instituut voor Militaire Historie
DGV	Diensten Geestelijke Verzorging	NLDA	Nederlandse Defensie Academie
DIG	Draaginsigne Gewonden	NLVD	Nederlandse Veteranendag
DJI	Dienst Justitiële Instellingen	NLVi	Stichting Nederlands Veteraneninstituut
DOT	Defensie Organisatie Thuisfront	NOS	Nuldlijnsondersteuningssysteem
DPOD	Divisie Personeel & Organisatie Defensie	NPS	Net Promotor Scale
EGB	Eerstelijns Gezondheidszorg Bedrijf	OPCO	Operationeel Commando
FMW	Faculteit Militaire Wetenschappen	PA	Politieacademie
GGZ	Geestelijke Gezondheidszorg	POH-GGZ	Praktijkondersteuner Huisarts GGZ
GMW	Gespecialiseerd maatschappelijk werk	ROOT	Reach Out Ondersteunings Team

PTSS	Posttraumatisch Stress Syndroom	WAC	Wetenschappelijke Adviescommissie
RVS	Regeling Volledige Schadevergoeding	WGA	Werkhervatting Gedeeltelijk Arbeidsgeschikten
RWT	Rechtspersoon met een Wettelijke Taak	Wmo	Wet maatschappelijke ondersteuning
R&D	Research & Development	WIA	Wet Werk en Inkomen naar Arbeidsvermogen
sitcen	situatiecentrum	WW	Werkloosheidswet
SMO	Sociaal Medisch Onderzoek	ZC	zorgcoördinatie
SMT	Sociaal Medisch Team	ZW	Ziektewet
SROI	Social Return On Investment		
TFC	thuisfrontcontactdag		
TFI	thuisfrontinformatiedag		
TOS	Trends, Onderzoek & Statistiek		
UvA	Universiteit van Amsterdam		
UWV	Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen		
VBMW	Veteranen Bedrijfsmaatschappelijk werk(er)		
VEKTOR	Veteranen Keten Tevredenheid Onderzoek en Rapportage		
Vfonds	Nationaal Fonds voor Vrede, Vrijheid en Veteranenzorg		
VIBU	Veteranen Intensieve Behandelunit		
VMA	Verantwoordelijk Militair Arts		
VN	Verenigde Naties		
VNG	Vereniging Nederlandse Gemeenten		
VOC	Veteranen Ontmoetingscentrum		
VOS	Veteranenondersteuner		
VP	nationaal Veteranen Platform		
VST	Veteranen Search Team		
WVS	Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport		

